

AKADEEMIA

Baskid, katalaanid, eestlased	Jüri Talvet
Neli juttu	Franz Kafka
Kahest ühiskonnatüübist	Emil Michel Cioran
Emanuel Swedenborg tuleb taas	Lars Gyllensten
Endakeskne ja heietav	Arvo Valton
Kompromissidest	Uku Masing
Vaimuhaiguse müüt	Alo Jüriloo, Vaino Vahing
Rahvusülikooli tekkeloo ümber	Helmut Piirimäe
Teraviljasaak ja silmamõõt	Evald Laasi
<i>Lend-lease</i> ja Teine rinne	Toe Nõmm
Soome Piibli tõlkimise ajaloost	Osmo Ikola
Meie ehituslik pärandus	Hanno Kompus

KOLLEEGIUM

Valeri Bezzubov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep, Kalle Kasemaa, Arvo Krikmann, Madis Kõiv, Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel, Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste, Sulev Vahtre, Arvo Valton, Kaljo Villako.

TOIMETUS

peatoimetaja	Ain Kaalep
peatoimetaja asetäitja	Hando Runnel
vastutav sekretär	Indrek Ude
<i>universalia</i>	Olaf Langsepp
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
keeletoimetaja	Triin Kaalep
tehniline toimetaja	Lea Malin
korrektor	Kristin Haljasorg
masinakirjutaja	Tiiu Jõgi

Toimetuse address:

202400 Tartu, Kõütri 1, telefonid: 3 11 17,
3 13 73

Postiaadress:

202400 Tartu, Postimaja, postkast 14

Laduda antud 1. III 1990 Tallinna trükikojas «Vaba Maa». Tellimus nr 319. Trükkida antud 11. VI 1990. Tartu Trükikojas, Ülikooli 17/19, III. Tellimus nr 2143. 60×88 1/16. Kiri: žurnalnaja. Ofsettrükk. Trükipoognaid 14.0. Tingtrükipoognaid 13,72. Arvestuspoognaid 12,16. Trükigrv 7000. «Акадеэмия», журнал Союза Писателей Эстонии. Выходит один раз в месяц. Издательство «Периодика». На эстонском языке.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

2. AASTAKÄIK 1990 NUMBER 5

Baskid, katalaanid, eestlased

Jüri Talvet 899

Neli juttu

Franz Kafka 904
Tõlkinud Mati Sirkel

Kahest ühiskonnatüübist: Kiri kaugele sõbrale

Emil Michel Cioran 918
Tõlkinud Leena Tomasberg

Emanuel Swedenborg tuleb taas

Lars Gyllensten 939
Tõlkinud Katrin Korv

Lugu Perilla ja Nereuse armastusest

Emanuel Swedenborg 949
Tõlkinud Ain Kaalep

Endakeskne ja heietav

Arvo Valton 956

Kompromissidest

Uku Masing 960

Vaimuhaiguse müüt. I

Alo Jüriloo
Vaino Vahing 966

Väitlusi Eesti rahvusülikooli tekkeloo ümber	<i>Helmut Piirimäe</i>	989
Teraviljasaak ja silmamõõt	<i>Evald Laasi</i>	1003
Lend-lease ja Teine rinne	<i>Toe Nõmm</i>	1018
«Küll wana waenlane...»	<i>Margus Laidre</i>	1025
Soome Piibli tõlkimise ajaloost	<i>Osmo Ikola</i>	1044
Meie ehituslik pärandus	<i>Hanno Kompus</i>	1053
Esindusarhitektuurist	<i>Hanno Kompus</i>	1060
<i>Arvustus:</i>		
Aleksander Krawczuk. Trooja sõda: Müüt ja ajalugu. Poola keelest Olev Jõgi. Tallinn, Eesti Raamat, 1989.	<i>Ain Kaalep</i>	1068
<i>Väitlus:</i>		
Toomas Paul. Juhatus Uku Masingu juurde. — Akadeemia, nr 5, 1989.	<i>Albert Soosaar</i>	1071
Editorial note. Summaries		1075
От редакции. Резюме		1081
Vene kommunismi lätted ja tähendus. VII	<i>Nikolai Berdjajev</i>	1089
	<i>Tõlkinud Jaan Isotamm</i>	

BASKID, KATALAANID, EESTLASED

Jüri Talvet

Hispaania ja Baltikum — teineteisele kauged alad, mille vahele uusim maailmaajalugu senise vastastikuse teadmatuse kiuste ometi näib püüdvat sildu ehitada. Sest Hispaania ei ole ainult Kastilia või Andaluusia, ta hõlmab ammustest aegadest peale oma poliitilisse struktuuri rahvaid, kelle emakeel ei ole hispaania (kastilia) keel. Baskid, katalaanid, galeegid. Ja mis puutub Euroopa edela-kirde diagonaali teise otsa, siis järjest enam saab maailm teateid eestlaste, lätlaste ja leedulaste — Balti mere äärsete rahvaste — visast püüdest jätku rajada oma üürikesele poliitilisele iseseisvusele kahe ilmasõja vahel. Iseseisvus on suhteline mõiste. Me vist kõik saame aru — olgu Lääne- või Ida-Euroopas —, et absoluutset vabadust ei ole olemas. Täielik rippumatus tähendab ka täieliku langemise tõenäosust, üksindust, mida enesekaotuse vabatahtliku riskiga saab endale lubada ehk indiviid, kuid mitte kunagi terve rahvas. Ka tänapäeva Euroopa uhke ja väike üksik, Albaania, vajab eluliselt majandus- sidemeid muu maailmaga.

Ent oma paratamatu suhtelisuse juures võib iseseisvusel olla õige erinev sisu. Kord rahuldab ta rahvaid rohkem, kord vähem. Baskimaal ja Kataloonial on ammugi autonoomia, kuid teame ka, et see, mis sõnasõnalt peaks olema «ise-» või «omavalitsus», ei tähenda

tegelikkuses kaugeltki, et Barcelonas või Vitorias i se valitsetaks või et seal «peremehe häält» Madridist kuulata ei tuleks. Nominaalselt ja oma kooselu algusest peale on Nõukogude Liidu suuremad rahvused elanud oma «vabariikides», kuid need, nagu teada, erinevad oma olemuselt märksa sellest, mida näiteks «Prantsuse Vabariigi» all mõistetakse Euroopas. Ka Nõukogude riigi enda raamides pole vabariikide vahel seni olnud ei võrdsust ega loogikat. Teise maailmasõja järel on ÜROs omaette delegatsioonidena esindatud olnud küll NSV Liit, Ukraina NSV ja Valgevene NSV, kuid mitte ükski teine Nõukogude Liidu vabariik — ei Eesti, ei Gruusia, koguni mitte suurim vabariikidest, Vene. Isegi nõnda süütu valdkonnas nagu sport ei taha riiklik keskvoim Euroopa kummaski otsas kuigi meelsasti näha Barcelona olümpiamängudel omaette võistkondadena esinemas Eestit või Katalooniat. See, väidab keskvoim, kahjustaks riigi ühtsuse poliitilist kujundit, destabiliseeriks poliitilist kliimat Euroopas.

Destabilisatsioonihirm painab Lääne- ja Ida-Euroopat, on muutunud peaaegu tondiks, kunagise kommunismitondi pojaks. Mullusuvisel suveülikoolikonverentsil Santanderis küsis üks kuulajaid minult, kes ma olin oma esinemises püüdnud valgust heita NSV Liidu etnilisele struktuurile ja Baltimaade taotlustele: «Kas Baltikumise iseseisvusliikumine ei mõjuks halvasti Euroopa stabiilsusele?» Vastasin: «Kujutleme korraks, et XX sajandi lõpus on Hispaania endiselt — nagu oli keskajal — araablaste võimu all. Mujalt Euroopast kommenteeritaks: «Jah, me mõistame hästi hispaania rahva püüdlusi vabadusele, aga et see destabiliseeriks Euroopa, siis parem jäägu Hispaania juba edasi mauride võimu alla.»» *Mutatis mutandis* — mõtleme nüüd Balti rahvas-tele!

Nõnda siis oleneb kõik vaatepunktist, võimest mõista ja kuulata «teist» — relativistliku elutunnetuse kunstist, mida XVII sajandil oma «Käsioraaklis» õpetas vaimurikas Gracián ja mida meie sajandi filosoofia tulevikuvaatena

kuulutas Ortega y Gasset. Ent praktilised inimesed, kes juhivad riike ja kehastavad võimu, ei ole kunagi tahtnud kuulda võtta filosoofe ja moraliste. Juba XVI sajandi alguses kirjeldas Erasmus sõda kui ülimat narrust, milleks inimkond on võimeline; näitas vägivallopoliitika absurdi ja selle kokkusobimatust nii kristliku kui iga-suguse inimliku eetikaga. Humanismi hääl oli hüüdja hääl kõrbes. Nagu varem, uppus ka renessansis ja järgnenud sajandeil maailm rahvastevahelistesse veristesse taplustesse. Riigid ja rahvad, kelle keha ja ramm olid suuremad, orjastasid ja alandasid teisi, väetimaid. Humanismi seisukohast pole inimkonna ajalugu olnud midagi muud kui «keha» eksponeerimise, füüsilise jõu maksmapanemise ajalugu — miski, mis isegi ei vääri ajaloo nime. Rahvusvaheliste vägivallaaktide absurdset ja lõputut jada jäädvustab rohkem kui sada aastat tagasi oma raamatus «Rahvused» («*Las nacionalidades*», 1876) hispaania ja kataloonia poliitikafilosoof Francisco Pi y Margall — üks väheseid toonaseid riigitegelasi, kes otsis kompromisse, humanistlikku dialoogi Hispaanias ja Euroopas. Vägivald pole aga katkenud XX sajandilgi, vaid aina paisunud. Inimkonna hirmsaimate katastroofide peaautoreiks on olnud suurriigid.

Praktilised inimesed eelistavad vältida rääkimist filosoofiast, kultuurist ja vaimsusest. Kuid küsitagu: mis siis üldse on inimkonna eksisteerimise mõte, kui mitte kultuur ja vaimsus? Kas pungil köht ja mõnulev oõtsumine massikultuuri rahulolulaines? Sellal kui maailm kõduneb seestpoolt ja kaotab ökoloogiakriisis, mille massitootmine ja -kultuur talle peale on surunud, ikka enam oma keha ja vaimu tasakaalu.

Rahvaste ja kultuuride ökoloogiast tuleb rääkida ka kõige otsesemas, bioloogilise eksistentsi mõttes. Renessansi maadeavastuste (ja vallutuste) ning järgnenud koloniseerimisajastu jooksul võeti loomulikuna seda, et väikesed ja arengus mahajäänud rahvad kas hävinesid Euroopa tugevamate ja «intelligentsemate» rahvaste sissetungi ja

Baskid, katalaanid, eestlased

migratsiooni tagajärjel või siis elasid edasi juba mesitiitslikes vormides, oma algsest rahvusidentiteedist loobuma sunnituna. Hilisem dekoloniseerimisprotsess tunnistab siiski teatud positiivseid nihkeid inimkonna teadvuses. Seda enam peaks šokeerima, et XX sajandi lõpu Euroopas elab endiselt rahvusi, kelle bioloogiline eksistents ja kultuur on ohustatud, on viidud lähedale mitte-eksisteerimise traagilisele piirile. Baskid on nähtavasti juba ammu vähemusrahvas oma põlisel maal, lätlased ja eestlased on hirmul, et nad võivad selleks saada järgmise sajandi hakul. Selle sajandi alguses kirjutas filosoof Miguel de Unamuno «rahvaste traagilisest elutundest», mõeldes eelkõige hispaania rahvast, kelle ajalooline langus oli jõudnud kõige madalamasse, eksistentsiaalsesse staadiumi 1898. aasta kriisis. «Traagiline elutunne» Unamunol on üleelamise iha, inimeste ja rahvaste kirklik soov püsima jääda, oma eksistentsi jätkata. Kes teab, võib-olla rääkis Unamuno alateadvuses kaasa tema kui baski elutunne? «Traagiline elutunne» on elu olemuslikem ja pühim väärtus. Kui Unamuno viitas traagilisele elutundele juba hispaania rahval — kelle kui suhteliselt suure rahva eksistents bioloogilises mõttes ka 1898. aasta kriisis ei olnud ju tegelikult ohus —, siis kuidas mitte mõista, kuidas mitte pidada loomulikuks maailma väikerahvaste traagilist elutunnet, kes peaaegu igal ajaloo hetkel on pidanud silmitsi seisma surmaga, oma mitteeksistentsi kombatava võimalusega?

Suured, n-õ juhtivad rahvad on loodud suurteks tegudeks. Nende vaimne potentsiaal on tohutu, kuid kahju küll, seni on nad maailmale demonstreerinud peasjalikult vaid oma kehalisi võimeid, allutades füüsilise jõu ja seda orjalikult teeniva mõistuse toel — lugematud salasepitsused, koguni «filosoofiad» (nagu «eluruumi» ja «eluliste huvide» teooria) — endale väikerahvaid, neid inkorporeerides. Kui täpselt väljendab ladina sõna *incorporare* ('kehasse võtma') suurriikliku poliitika ajaloolist peajoont! Tõeliselt suur saab suurrahvas — nagu ka

väikerahvas — olla vaid vaimus. Ja vaimne ehk inimlik imperatiiv on üle olla keha imperatiivist, seega mõista «teist», luua tingimused, milles iga rahvas ja kultuur, ka kõige väiksem, saaks areneda vabalt, oma erisuse ja individuaalsusega maailma ühtsust rikkamaks tehes.

Mulluse 19. oktoobri «El País» oli lugeda ajalehe Moskva-kirjasaatja Pilar Boneti kõigiti objektiivne ülevaade rahvusliikumiste tormilisest tõusust Nõukogude Liidus. Artikli «Rahvuslik püssirohi» alapealkiri kõlas: «Rahvuskired ohustavad mõnede Ida-Euroopa riikide/rahvuste terviklikkust». «Mõnede Ida-Euroopa riikide/rahvuste» all mõeldakse mõistagi eelkõige Nõukogude Liitu. Paradoks on selles, et osades indoeuroopa keeltes (nagu inglise ja hispaania keel) on «riigi» ja «rahvuse» mõiste ajalooliselt kattunud, mõlemat tähistab üks ja sama sõna — olgu inglise *nation* või hispaania *nación*. (Niisiis ka etümoloogilist protsessi näib mõjutanud olevat suurriiklik vaim: kui juba üks riik, siis järelikult üks rahvus.) Tegelikult ei ole Nõukogude riik kunagi eksisteerinud «rahvusena», nagu ei eksisteerinud «rahvusena» ka Tsaari-Venemaa. Pigem on need arvutuid rahvusi kunstlikult (vägivaldselt) ühendavad konglomeraadid olnud «ebarahvused» ehk «mitterahvused». Seega ohus ei ole käesoleval pöördelisel ajaloohetkel mitte «rahvused», vaid ajalooliste moonutuste abil loodud «ebarahvused». Ja vastupidi: just arvukad rahvused on need, kes elavad läbi oma uut ärkamisaega, elavad lootustega oma terviklikkust taastada, edasi elada nii bioloogiliselt kui ka kultuuriliselt iseendaga identsena, hääbumise ja surma ohuta. Teel eetilise kooseksistentsi poole maailmas peavad oma vaimsust ja dialoogivõimet näitama kõik — nii suured kui väikesed. Ja mida suurem on ühe rahvuse keha (ja vabaduse võimalus), seda suuremad olgu tema vastutus ja süda.

Tartu, veebruar 1990

NELI JUTTU

Franz Kafka

Tõlkinud Mati Sirkel

ÄRAÜTLEMINE

Meie linnake ei asu piiri ääres, hoopiski mitte, piirini jääb veel nii palju maad, et vahest pole veel keegi linnakesest seal olnud, peab läbima metsikuid mäestikke ja laiu viljakaid maapaiku. Väsimus tuleb peale, kui ainult osagi sellest teest ette kujutada ja rohkem kui osa pole üldsegi kujutletav. Teele jääb ka suuri linnu, palju suuremaid kui meie linnake. Kui kümme seesugust linnakest kõrvuti panna ja ülevalt poolt veel kümme lisaks toppida, ei tee see veel välja ainsatki neist hiiglasuurtest ja kitsastest linnadest. Kui ei eksita ära teel sinna, siis linnades eksitakse kindlasti ja neist mööda minna on nende suuruse tõttu võimatu.

Aga ometi on veelgi pikem maa kui piirini, kui sääraseid kaugusi üldse võrrelda võib — see on nii, nagu öeldaks, et kolmesaja-aastane mees on vanem kaheaja-aastasest — nii et veelgi pikem maa kui piirini on meie linnakesest pealinnani. Kui me piirisõdadest mõnikord ikkagi teateid saame, siis pealinnast ei kuule me peaaegu

Die Abweisung; Ein altes Blatt; Die Truppenaushebung; Zur Frage der Gesetze. Vt ka tsükli põhijuttu «Hiina müüri chitamisel» (Looming, nr 7, 1983, lk 949—956).

midagi, ma mõtlen meid, kodanikke, sest valitsuseametnikel on pealinnaga küll väga hea side, juba kahe, kolme kuuga võivad nad sealt teateid saada, vähemalt nad väidavad nii.

Ja kummaline on nüüd see, mille üle ma ikka jälle imestan, kuidas meie oma linnakeses kõigega rahulikult lepime, milleks pealinnast on korraldus tehtud. Juba aastasadu pole meie juures aset leidnud ühtki kodanikest endast lähtuvat poliitilist muutust. Pealinnas on kõrged valitsejad üksteist välja vahetanud, jah, koguni dünastiad on kustunud või maha võetud ja uued on alanud, eelmisel sajandil hävitati koguni pealinn ise, temast kaugel asutati uus, hiljem hävitati ka see ja ehitati vana uuesti üles, aga meie linnakesele pole sellel tegelikult mingit mõju olnud. Meie ametnikud olid ikka oma postidel, kõige kõrgemad ametnikud tulid pealinnast, keskmised ametnikud vähemasti väljastpoolt, madalaimad meie keskel, ja nii see jäi ja sellest meile piisas. Kõrgeim ametnik on ülemmaksukoguja, tal on koloneli auaste ja koloneliks teda ka kutsutakse. Nüüd on ta vana mees, aga ma tunnen teda juba aastaid, sest juba minu lapsepõlves oli ta kolonel, ta tegi algul väga kiiret karjääri, siis näib see aga topanud olevat, noh, meie linnakese jaoks on tema auastmest küllalt, kõrgemat aukraadi ei oleks me üldse suutelised vastu võtma. Kui ma katsun teda ette kujutada, siis näen teda tagasinaaldununa, piip suus, istumas oma turuplatsil asuva maja verandal. Tema kohal katusel lehvib riigilipp; mõlemal pool verandat, mis on nii suur, et seal leiavad mõnikord aset vähemad sõjaväeharjutused, on pesu kuivama riputatud. Tema ümber mängivad ta ilusates siidrietes lapselapsed, alla turuplatsile ei tohi nad minna, teised lapsed ei ole nende väärilised, aga plats ometi meelitab neid ja nad pistavad vähemalt pea käsi-puuvarbade vahelt läbi ning kui teised lapsed all tülitsevad, löövad nemad ülalt kaasa.

Nii et see kolonel valitseb linna. Ma usun, et ta pole veel kellelegi ette näidanud dokumenti, mis talle selleks

Neli juttu

õiguse annaks. Küllap tal polegi säärast dokumenti. Vahest on ta tõesti ülemmaksukoguja. Aga on see kõik? Kas see annab talle õiguse valitseda ka igas haldusvallas? Riigile on tema amet ju väga kasulik, ent kodanike jaoks pole see ometi kõige tähtsam. Meie juures jääb peaaegu mulje, nagu ütleksid inimesed: «Nüüd oled sa meilt kõik võtnud, mis meil oli, võta, palun, ka meid ennast veel sellele lisaks.» Sest tõesti, ta pole võimu enda kätte kiskunud ega ole ta ka türann. Juba vanadest aegadest peale on asjad nõnda olnud, et ülemmaksukoguja on esimene ametnik, ja kolonel ei allu sellele traditsioonile teistmoodi kui meie.

Aga ehkki ta elab meie hulgas väarikuses liigset vahet tegemata, on ta ometi midagi hoopis muud kui tavalised kodanikud. Kui mõni delegatsioon mingi palvega tema ette ilmub, seisab ta seal nagu maailma müür. Tema taga ei ole enam midagi, sealt kuuleb küll veel mõned sosistavat häält, aga tõenäoliselt on see petlik, tähendab ta ju kõige lõpetatust, vähemalt meie jaoks. Teda peab säärase vastuvõttude juures näinud olema. Lapsena olin ma kord kaasas, kui üks delegatsioon palus talt valitsuse toetust, sest vaeseim linnaosa oli maani maha põlenud. Minu hobuserautajast isast peetakse kogukonnas lugu, ta oli delegatsiooni liige ja oli mind kaasa võtnud. Selles pole midagi ebaharilikku, säärasele vaatemängule trügivad kõik ligi, tegelikku delegatsiooni annab rahva hulgast vaevalt ära tunda; et taolised vastuvõttud leiavad enamasti aset verandal, siis on ka sääraseid inimesi, kes turuplatsil redeleid pidi üles ronivad ja üle käsipuu ülal toimuvast osa saavad. Tookord oli see nii sisse seatud, et umbes neljandik verandast oli temale jäetud, ülejäänud osa täitis rahvahulk. Mõned sõdurid valvasid kõike, samuti seisid nad poolringis tema enda ümber. Tegelikult oleks kõigeiks piisanud ühest sõdurist, nii suur on meie hulgas hirm nende ees. Ma ei tea täpselt, kust need sõdurid tulevad, igatahes kaugelt, nad on omavahel kõik väga sarnased, neil polekski mundrit

tarvis. See on väikest kasvu, nõrguke, kuid käbe rahvas, kõige silmatorkavam nende juures on tugevad hambad, mis lausa ei taha suhu ära mahtuda, ja väikeste kitsaste silmade teatav ärevalt tõmblev välkumine. Seetõttu on nad laste hirmuks, küll aga lõbukski, sest aina tahavad lapsed neist hambaist ja neist silmist kokkuda, et siis meeleheitlikult minema joosta. Toda lapsepõlvest pärit hirmu ei kaota tõenäoliselt täiskasvanudki, vähemalt on sel hirmul järelmõju. Siis tuleb küll veel muudki lisaks. Sõdurid räägivad meile täiesti arusaamatut murret, vaevalt et nad meie keelega harjuda suudavad, nende puhul tuleneb sellest teatud suletus, ligipääsmatus, mis pealegi vastab ka nende iseloomule, nad on nii vaiksed, tõsised ja jäigad, nad ei tee õieti midagi kurja ja on ometi peaaegu väljakannatamatud. Näiteks tuleb üks sõdur kauplusse, ostab mingi pisi-asja ja jääb nüüd sinna leti vastu nõjatudes seisma, kuulab kõnelusi pealt, tõenäoliselt neid mõistmata, ent ometi jääb mulje, nagu saaks ta neist aru, ta ise ei ütle sõnagi, vaatab ainult tardunud pilgul kõnelejat, siis jälle kuulajaid ja hoiab kätt vöö vahel oleva pika noa pidemel. See on hirmus, kaob tahtmine vestelda, kauplus tühjeneb, ja alles siis, kui see on päris tühi, lahkub ka sõdur. Nii et seal, kus sõdurid esile astuvad, muutub ka meie elav rahvas vaikseks. Nii oli ka seekord. Nagu kõigil pidulikel juhtudel, seisis kolonel püsti ja hoidis ettesirutatud kätes kahte pikka bambusritva. See on vana tava, mis tähendab umbes seda, et nii toetab ta seadust ja nii toetab seadus teda. Igamees ju küll teab, mis teda ülal verandal ootab, ja ometi on kombeks ikka uuesti kokkuda, ka tookord ei tahtnud kõnelema määratu peale hakata, ta seisis juba koloneli ees, aga siis jättis julgus ta maha ning ta trügis mitmesugustel ettekäanel rahva hulka tagasi. Aga ka muidu ei leidunud ühtki sobivat, kes oluiks valmis kõnelema — mõned sobimatud küll pakkusid ennast —, oli suur segadus ja mitmete kodanike, tuntud kõnemeeste järele saadeti käskjalad. Kogu selle aja kestel seisis kolonel liiku-

Neli juttu

matult paigal, ainult ta rind langes ja kerkis hingates silmatorkavalt. Mitte seda, et ta oleks kuidagi raskelt hinganud, ta hingas üksnes äärmiselt selgelt, umbes nii nagu näiteks konnad, ainult et nende puhul on see tavaline, siin aga oli see ebaharilik. Mina hiilisin täiskasvanute vahelt läbi ja jälgisin teda läbi kahe sõduri vahelise pilu, kuni üks neist mind põlvega eemale tõukas. Vahepeal oli algselt kõnelema määratu ennast kogunud ja pidas kahe kaaskodaniku kindlal toel oma kõne. Oli liigutav, kuidas ta selle tõsise, suurt õnnetust kirjeldava kõne ajal ikka naeratas, kõige alandlikumat naeratust, mis asjatult pingutas, et koloneli näos kergeimatki vastuhelki esile kutsuda. Lõpuks sõnastas ta palve, usun, et ta palus ainult üheks aastaks maksudest vabastamist, vahest aga ka veel odavamad ehituspuitu keiserlikest metsadest. Siis kummardas ta sügavalt ja kummardades jäi nagu kõik teisedki peale koloneli, sõdurite ja mõne ametniku tagaplaanile. Lapsele oli see naeruväärne, kuidas veranda ääres redelil seisjad paari pulga võrra madalamale laskusid, et neid selle otsustava pausi ajal ei nähtaks, ja veranda põrandast vaevalt kõrgemal ajuti ainult uudishimulikult luurasid. See kestis mõnda aega, siis astus üks ametnik, väikest kasvu mees, koloneli ette, katsus ennast kikiarvul temani upitada, kolonel, kes jäi ikka veel liikumatuks, sügav hingamine välja arvatud, sosistas talle midagi kõrva sisse, ta plaksutas käsi, mispeale kõik püsti tõusid, ja teatas: «Palve on tagasi lükatud. Lahkuge siit.» Rahvahulka läbistas salgamatu kergendustunne, kõik trügisid välja, kolonelist, kes oli saanud nüüd suisa samasuguseks inimeseks nagu me kõik, vaevalt enam keegi eriti välja tegi, ma nägin ainult, kuidas ta tõepoolest rammetuna ritvadest lahti laskis, mis maha kukkusid, ametnike poolt kohale tiritud tugitooli vajuks ja kähku piibu suhu torkas.

Kogu see sündmus pole midagi üksikut, nii käib see üldiselt. Tuleb küll ette, et vahetevahel väikesi palveid täidetakse, aga siis tundub nii, nagu oleks kolonel teinud

seda omal vastutusel võimsa eraisikuna, seda tuleb — muidugi mitte selge sõnaga, kuid meeoleu osas — valitsuse eest lausa salajas hoida. Niipalju kui meie selle üle otsustada võime, on ju koloneli silmad meie linnakeses ka valitsuse silmad, aga ometi tehakse siin vahet, millesse ei saa täielikult sisse tungida.

Tähtsate asjade puhul võivad aga kodanikud äraütlemises alati kindlad olla. Ja on nii kummaline, et teatud mõttes ei suudeta ilma selle äraütlemiseta toime tulla, ja seejuures pole too käik ning äraütlemise kuulumine sugugi mõni formaalsus. Ikka ja jälle minnakse värskest ning tõsiselt kohale ja lahkutakse siis taas, tõsi küll, mitte just tugevamana ja õnnelikult, aga ometi ka hoopis mitte pettunult ja väsinuna. Ma ei pea neid asju kellegi käest järele pärima, ma tunnen seda iseendas nagu kõik teisedki. Ja mul pole koguni seda uudishimu, et nende asjade seoseid uurida.

On küll teatav earühm, niikaugele kui minu tähelepanekud ulatuvad, kes pole rahul, see on noorem rahvas seitsmeteistkümne ja kahekümne vahel. Nii et päris noored poisid, kes ei või ligilähedaseltki aimata ka kõige tähtsusetuma, kuis siis veel revolutsioonilise mõtte kandematust. Aga just nende sekka hiilib rahulolematust.

1920

VANA LEHT

Näib nii, nagu oleks meie isamaa kaitsmisel palju tegemata jäetud. Siiani pole me oma tööga ametis olles sellest hoolinud, aga viimase aja sündmused teevad meile muret.

Mul on keisripalee-esisel väljakul kingsepatöökoda. Vaevalt saan ma aohämaruses oma äri lahti teha, kui näen juba kõigi siia saabuvate tänavate otsi relvakandjate võimuses olevat. Need pole aga meie sõdurid, vaid ilmselt Põhjust tulnud nomaadid. Mulle arusaamatul

Neli juttu

viisil on nad pealinnani välja tunginud, kuigi see jääb piirist väga kaugele. Igatahes on nad kohal, neid paistab igal hommikul rohkem olevat.

Oma loomule vastavalt on nad lageda taeva all laagris, sest elumaju nad jälestavad. Nad tegelevad mõokade ihumisega, noolte teritamisega ja ratsaharjutustega. Sellest vaikselt, alati pelglikult puhta hoitud väljakust on nad teinud tõelise talli. Me küll katsume mõnikord oma äridest välja joosta ja vähemalt kõige hullemat saasta ära koristada, kuid seda sünnib üha harvemini, sest see pingutus on kasutu ja viib meid pealegi ohtu metsikute hobuste jalge alla sattuda või piitsadest viga saada.

Rääkida nende nomaadidega ei saa. Meie keelt nad ei tunne, vaevalt neil endalgi keelt on. Omavahel teevad nad end arusaadavaks hakkide moodi. Alalõpmata kostab see hakkide kisa. Meie eluviis ja meie institutsioonid jäävad neile niisama arusaamatuks, nagu nad nende suhtes ükskõiksed on. Seetõttu ilmutavad nad ka vastumeelsust iga märgikeele vastu. Sa võid endal lõualuud paigast väänata ja käed liigestest välja keerata — ometi nad ei mõista sind ega hakka iial mõistma. Tihti teevad nad lõustu, pöörivad siis silmavalgeid ja kobrutavad suust vahtu, kuid tahtmata sellega midagi öelda või ka hirmutada; nad teevad nii, sest see on juba kord nende viis. Mida neil vaja on, seda nad võtavad. Ei saa öelda, et nad tarvitaksid vägivalda. Nende käehaarde eest astutakse kõrvale ja jäetakse kõik nende päralt.

Ka minu varudest on nad nii mõnegi hea jao ära võtnud. Aga ma ei või selle üle kurta, kui ma näiteks vaatan, kuidas käib vastasmaja lihuniku käsi. Vaevalt saab ta oma kauba kohale toodud, kui nomaadid on tal juba kõik käest rebinud ja alla kugistanud. Nende hobusedki söövad liha; sageli lesib ratsanik oma hobuse kõrval ja mõlemad toituvad ühest ja samast lihatükist, kumbki omast otsast. Lihunik on hirmul ega tihka lihatoomist katki jätta. Kuid me mõistame teda, paneme rahad kokku ja anname talle toetust. Kui nomaadid liha ei saaks, kes

teab, mis neil siis pähe tuleks; tōsi küll, kes teab, mis neil siiski pähe tuleb, kui nad iga päev liha saavad.

Viimati mõtles lihunik säästa vähemalt tapmise vaeva ja tōi hommikul elusa härja. Seda ta ei tohi enam kor-rata. Ma lebasin küll oma tund aega töökoja tagumises otsas kõhuli maas ja kuhjasin kõik oma rõivad, tekid ja madratsid endale peale, et ainult mitte kuulda härja röö-kimist, kellele nomaadid igast küljest kallale kargasid, et rebida hammastega tükke ta soojast lihast. Oli juba ammugi vaikne, kui ma sõandasin välja minna; nad leba-sid nagu joodikud veinivaadi ümber väsinult härja jää-nuste kõrval.

Just tookord arvasin ma nägevat ühel paleeaknal keisrit ennast; muidu ei tule ta kunagi neisse äärmistesse ruumidesse, ta elab ikka vaid siseaias; seekord aga seisis ta, nii mulle vähemalt näis, ühe akna all ja vaatas lan-getatud päi seda toimingut oma lossi ees.

«Mis sellest saab?» küsime endalt kõik. «Kaua meil tuleb seda piina ja koormat kanda? Keisripalee meelitas nomaadid siia, kuid minema ajada ta neid ei mõista. Värav jääb suletuks, varem ikka pidulikult sisse ja välja marssinud valve püsib trellitatud akende taga. Isamaa päästmine on usaldatud meie, käsitööliste ja poodnike kätte; see ülesanne pole meile aga jõukohane, me pole kunagi kiidelnudki, nagu oleksime selleks suutelised. See on arusaamatus, mis meid hukka saadab.»

1917

SÖDURITE VÕTMINE

Södurite võtmised, mis on tihti tarvilikud, sest piiri-sõjad ei lakka iial, leiavad aset järgmist viisi:

Tuleb käsk, et ühel kindlal päeval ühes kindlas linna-jaos peavad kõik elanikud, mehed, naised, lapsed, vahet tegemata, oma korterisse jääma. Linnajao sissepääsu juurde, kus jala- ja ratsameestest sõduritesalk juba

Neli juttu

aohämarusest peale ootab, ilmub enamasti alles lõuna eel noor aadlimees, kes peab sõdurite võtmise läbi viima. See on noor mees, kleenuke, lühikest kasvu, nõrguke, lohakalt riides, väsinud silmadega, ärevus käib tal ühtepuhku üle keha nagu haigel külmavärinad. Kellelegi otsa vaatamata annab ta märku piitsaga, mis moodustab kogu ta varustuse, mõned sõdurid liituvad temaga ja ta astub esimesse majja. Üks sõdur, kes tunneb isiklikult kõiki selle linna-ja elanikke, loeb ette majaelanike nimekirja. Tavaliselt on kõik kohal, seisavad juba ühes reas toas, ripuvad silmadega aadlimehe küljes, nagu oleksidki nad juba sõdurid. Aga võib ka juhtuda, et siin-seal mõned puuduvad, ikka ainult mehed. Siis ei söanda keegi midagi ettekäändeks tuua või koguni valetada, ollakse vait, langetatakse silmad, vaevalt talutakse käsu survet, käsu, mille vastu selles majas on eksitud, kuid aadlimehe tumm kohalolek hoiab siiski kõiki paigal. Aadlimees annab märku, see pole isegi peanoogutus, seda võib ainult silmist lugeda, ja kaks sõdurit hakkavad puudujat otsima. See ei valmista üldse mingit vaeva. Iial pole ta majast väljas, iial ei kavatse ta tõeliselt väeteenistusest kõrvale hoida, ainult hirmust pole ta tulnud, aga see pole ka mitte hirm teenistuse ees, mis teda eemal hoiab, see on üldse pelg ennast näidata, käsk on talle lihtsalt liiga suur, hirmuäratavalt suur, omal jõul ei suuda ta tulla. Aga seepärast ta veel ei põgene, ta ainult peidab enda ära ja kui ta kuuleb, et aadlimees on majas, hiilib ta küllap veel peidupaigastki välja, hiilib toa ukse juurde ja välja astuv sõdur kahmab tast otsekohe kinni. Ta viiakse aadlimehe ette, kes hoiab piitsa mõlema käega — ta on nii nõrk, ühe käega ei teeks ta midagi ära — ja peksab meest. Vaevalt see suurt valu valmistab, ja siis laseb ta pooleldi kurnatusest, pooleldi vastikusest piitsal maha kukkuda, pekstu peab selle üles tõstma ja temale ulatama. Alles siis tohib ta ülejäänute ritta astuda; muuseas on peaaegu kindel, et teda ei arvata teenistuskõlblikuks. Aga juhtub ka seda, ja see on sagedamgi, et kohal on rohkem inimesi kui nimistus kirjas.

Seal on näiteks mõni võõras tüdruk, kes vaatab aadlimehele otsa, ta on mujalt, vahest provintsist, sõdurite võtmine on ta kohale meelitanud, on palju naisi, kes ei suuda säärasele võõra väevõtmise peibutusele vastu panna — kodusel sõdurite võtmisel on hoopis teine tähendus. Ja kummaline, et selles ei nähta midagi häbiväärset, kui mõni naine sellele ahvatlusele järele annab, vastu-pidi, see on midagi säärast, mille mõnede meelest naised peavad läbi tegema, see on võlg, mida nad maksavad oma soo eest. See käib ka alati ühteviisi. Tüdruk või naine kuuleb, et kusagil, võib-olla väga kaugel, sugulaste või sõprade juures on sõdurite võtmine, ta palub omaste käest nõusolekut reisiks, nõusolek antakse, seda ei või keelata, ta paneb selga parimad riided, mis tal on, on rõõmsam kui tavaliselt, seejuures rahulik ja lahke, olgu ta muidu nii tuim kui tahes, ja kõige rahu ning lahkuse taga ligipääsmatu nagu näiteks mõni päris võõras, kes sõidab kodukanti ja ei mõtle nüüd enam millelegi muule. Pere-konnas, kust sõdur peab antama, võetakse teda hoopis teisiti vastu kui tavalist külalist, kõik räägivad talle meelitusi, ta peab kõikidest tubadest läbi käima, kõikidest akendest välja kummardama, ja kui ta paneb mõnele käe pea peale, on see midagi enam kui isa õnnistus. Kui perekond ennast sõdurite võtmiseks valmis seab, saab tema parima paiga, see on ukse lähedal, kus aadlimees teda kõige paremini näeb, nagu tema aadlimeestki. Sää-rane austus saab talle aga osaks ainult kuni aadlimehe sisseastumiseni, siitpeale ta lausa närbub. Aadlimees vaatab talle sama vähe otsa kui teistelegi ja kui ta ka suunab kellelegi pilgu, ei tunne see keegi, et talle otsa vaadatakse. Seda ta ei oodanud või pigem ootas kindlasti, sest teisiti ei saa see olla, aga see polnud ka millegi vastu-pidise ootus, mis teda siia ajas, see oli üksnes miski, mis nüüd on küll möödunud. Ta tunneb sellist häbi, nagu seda meie naised muidu vahest iialgi ei tunne, alles nüüd märkab ta tegelikult, et on võõrale väevõtmisele trüginud, ja kui sõdur on nimekirja ette lugenud, tema nime ei esi-

nenud ja silmapilguks on vaikus, siis pageb ta värisedes ja küürakil uksest välja ning saab veel sõdurilt rusikahoobi selga.

Kui ülemäärane on mees, siis ei taha ta midagi muud kui lihtsalt seda, et tedagi sõduriks võetaks, kuigi ta ei kuulu sellesse majja. Seegi on ju täiesti väljavaatetu, iial pole mõnd säärast ülemääralist sõduriks võetud ega sünni iial midagi seesugust.

1920

SEADUSTE KÜSIMUSEST

Meie seadused ei ole üldiselt teada, nad on meid valitseva väikese aadligrupi saladus. Me oleme veendunud, et neist vanadest seadustest peetakse täpselt kinni, ent ometi on selles midagi äärmiselt piinavat, kui sind valitsetakse seaduste järgi, mida sa ei tunne. Ma ei mõtle siinjuures erisugustele tõlgendusvõimalustele ja neile puudustele, mis tekivad, kui tõlgendamises võivad osaleda ainult üksikud ja mitte kogu rahvas. Vahest need puudused polegi väga suured. Seadused on ju nii vanad, aastasajad on teinud tööd nende tõlgendamiseks, küllap on see tõlgenduski juba seaduseks saanud, tõlgendamisel püsivad küll võimalikud vabadused, kuid nad on väga piiratud. Peale selle pole aadlil ilmselt põhjust lasta ennast tõlgendamisel meie kahjuks mõjustada oma isiklikest huvidest, sest on ju seadused nende loomisest peale aadli jaoks kindlaks määratud, aadel seisab väljaspool seadust, ja just sellepärast näikse seadus eranditult aadli kätte siirdunud olevat. Selles on loomulikult tarkust — kes kahtleb vanade seaduste tarkuses? —, kuid meie jaoks ka piina, tõenäoliselt on see möödapääsmatu.

Muide võib neid näivseadusigi tegelikult üksnes oletada. See, et nad püsivad ja on saladusena aadli kätte usaldatud, on traditsiooniks, ent see pole ega saagi olla rohkem kui iidne ja oma iidsuse tõttu usutav traditsioon,

sest nende seaduste iseloom nõuab ka nende püsimise salastamist. Kui aga meie rahva hulgast kõige iidsematest aegadest peale aadli tegusid tähelepanelikult jälgime, kui meil on nende kohta meie esivanemate ülestähendused, kui me oleme neid ülestähendusi kohusetundlikult jätkanud ja usume arvutuis seikades teatud juhtjooni ära tundvat, mis lubavad järeldada noid või teisi ajaloolisi määratlusi, ning kui me katsume nende kõige hoolikamalt sõelutud ja korrastatud järelduste varal tuleviku ja oleviku jaoks veidi jalgealust kindlustada — siis on see kõik ebakindel ja vahest vaid mõistusemäng, sest võib-olla pole neid seadusi, mida me püüame ära arvata, üldse olemaski. Eksisteerib väikene partei, kes on tõepoolest sellel arvamusel ja kes proovib tõestada, et kui seadus üldse olemas on, siis võib ta kõlada ainult nii: mis aadel teeb, on seadus. See partei näeb ainult aadli meelevallaakte ja heidab kõrvale rahvatraditsiooni, mis tema arvates toob ainult pisku juhuslikku kasu, seevastu aga enamasti suurt kahju, sest annab rahvale tulevaste sündmuste suhtes vale, petliku, kergemeelsusele viiva kindlustunde. Seda kahju ei saa salata, kuid meie rahva kaugelt ülekaalus olev osa näeb kahju põhjust selles, et traditsioon pole veel hoopiski piisav, et teda tuleb niisiis kaugelt rohkem uurida ja et paraku on temagi materjal, nii hiiglaslik kui see ka näib, veel liiga väike ja et peab mööduma veel aastasadu, enne kui sellest piisab. Selle väljavaate olevikulist süngust valgustab ainult usk, et kunagi tuleb aeg, mil traditsioon ja tema uurimine panevad teatud määral kergendatult hinge tõmmates lõpp-punkti, mil kõik on selgeks saanud, seadus ainult rahvale kuulub ja aadel ära kaob. Mitte keegi ei räägi seda sugugi vihast aadli vastu, üldsegi mitte. Pigem vihkame iseennast, et meid ei saa veel seaduse vääriliseks pidada. Ja tegelikult seetõttu on too teatud mõttes ju vägagi meelitav partei, kes ei usu mingit tegelikku seadust, nii väikeseks jäänud, et temagi tunnustab täielikult aadlit ja aadli õigust püsida.

Õieti võib seda väljendada vaid mingit laadi vastuolu

Neli juttu

kaudu. Selle partei taga, kes peale usu seadustesse heidaks kõrvale ka aadli, seisaks kohe kogu rahvas, kuid säärast parteid ei saa tekkida, sest aadlit ei julge keegi kõrvale heita. Selle noa teral me elame. Üks kirjanik võttis selle kunagi niiviisi kokku: ainus nähtav, kaheldamatu seadus, mis meile peale pandud, on aadel ja sellest ainukesest seadusest peaksime tahtma end ise ilma jätta?

1920

KAHEST ÜHISKONNATÜÜBIST

Kiri kaugele sõbrale

Emil Michel Cioran

Tõlkinud Leena Tomasberg

Sellelt maalt, mis kord kuulus meile, nüüd aga ei kuulu kellelegi, sunnite mind pärast nii pikki vaikuseaastaid kirjeldama üksikasjaliselt niihästi oma tegemisi kui seda «imelist» maailma, kus mul on, nagu teie ütlete, õnn elada ja ringi käia. Võiksin teile vastata, et olen tegevusetu ning et see maailm pole põrmugi imeline. Kuid nii napolisõnaline selgitus ei suudaks oma täpsusele vaatamata teie uudishimu vaigistada ega vastata teie rohketele küsimustele. Neist üks, mis kõlab peaaegu etteheitena, puudutas mind eriliselt. Te tahtsite teada, kas ma kavatsen kunagi tagasi pöörduda meie oma keele juurde või mõtlen ma truuks jääda sellele teisele, milles omistate mulle küll meelevaldselt suurema vabaduse, kui ealeski võiksin saavutada. Peaksin kirjeldama tõelist õudusunenägu, kui hakkaksin teile üksikasjaliselt jutustama oma suhetest selle laenatud keelega, kõigi nende kaalutud ja ülekaalutud, lihvitud, otse olematuseni nõtkete, nüansi teenistusse allutatud sõnadega, mis, väljendades kõike, ei väljenda midagi, kohutavad oma täpsusega, kannavad

Sur deux types de société: Lettre à un ami lointain. — Cioran. Histoire et utopie. Gallimard, s. a. /1960/.

väsimuse ja häbelikkuse koormat, on lausa vulgaarsuseni taktitundelised. Kuidas võikski nendega kohaneda sküüt, kuidas võiks ta taibata nende täpset tähendust ja kasutada neid hoolikalt ja õigesti? Pole ainsatki sõna, mille jõuetu elegants ei ajaks mul pead ringi käima: neis pole jälgegi maamullast, verest ega hingest. Laibalikult paindumatu ja väarikas süntaks surub ja kinnitab nad kohale, kust Jumal ise ei suudaks neid liigutada. Kui palju kohvi, sigarettide ja sõnastike tarbimist, et kirjutada üht vähegi õiget lauset ses ligipääsmatus, minu jaoks liialt suursuguses ja peenes keeles! Kahjuks taipasin seda alles tagantjärele, siis, kui oli juba hilja tagasi pöörduda; muidu ei oleks ma iialgi loobunud meie keelest, mille värskuse- ja mädahõngu, päikese ja sõnniku põimumist, nostalgilist inetust ja ülevat sundimatust ma aeg-ajalt taga igatsen. Tema juurde tagasi pöörduda — seda ma ei või; keel, mille pidin omaks võtma, hoiab mind kinni ja valitseb mu üle nendesamade vaevadega, mis ta mult nõudis. Olen ma «renegaat», nagu teie mind süüdistate? «Kodumaa on ainult laager kõrbes,» on kirjas ühes tiibeti tekstis. Nii kaugemale ma ei lähe: annaksin kõik maailma loodusmaastikud oma lapsepõlvepaikade eest. Pean veel lisama, et kui ma kujutan seda paradiisina, siis selle eest kannavad vastutust üksnes minu mälu nõiatrikid või nõrkused. Meid kõiki jälitavad meie lätted; tunne, mida sisendavad minu omad, on paratamatult väljendatav ainult negatiivsetes terminites, keeles, millest kõlab enesekaristust, enda peale võetud ja avalikult kuulutatud alandust, leppimist hävimisega. Kas tuleneb selline isamaa-armastus psüühikahäirest? Nõus, kuid teistsugust ei suuda ma ette kujutada ja, arvestades meie saatusi, tundub see mulle — milleks salata? — ainsana mõistlik.

Teie olete õnnelikum kui mina, sest olete leppinud sünnimaa tolmuga. Pealegi suudate teie taluda kõiki režiime, sealhulgas kõige jäigemaid. Ma ei taha sugugi öelda, et te ei tunneks igatsust fantaasia ja korratuse järele, kuid lõppude lõpuks ei tea ma kedagi teist, kes

Kahest ühiskonnatüübist

oleks nii tõrges «demokraatia» ebasu vastu. Oli küll aeg, tõepoolest, mil minagi põlgasin seda samavõrd kui teie, võib-olla enamgi veel: olin siis noor ja ei suutnud nõustuda muude kui üksnes oma tõekspidamistega ega jätnud ka vastasele õigust teistsugustele tõekspidamistele, neid paremaks pidada või teistele peale sundida. Mulle ei mahtunud pähe, et vastaspooled võinuksid vastamisi seista ilma teineteist hävitamata. Parlamentaarne riigikord oli minu silmis inimliigi häbiplekk, veretu inimsoo sümbol, kel pole kirgi ega veendumusi, kes ei küüni absoluudini, tulevikuta, igast küljest piiratud, võimetu tõusma sellisele tarkusetasandile, mis õpetas mulle, et vaidluse eesmärgiks on vastase pulbriksjahvatamine. Seevastu need süsteemid, mis tahtsid parlamentaarselt korda kõrvaldada, et ise asemele astuda, tundusid mulle eranditult *ilusad*, kooskõlas Elu, mu tollase jumaluse kulgemisega. Ma ei tea, kas pean imetlema või põlastama, pidama pühakuks või laibaks seda, kes enne kolmekümneseks saamist ei ole tundnud vaimustust kõigi ekstremismi vormide vastu. Kas pole ta looduse poolt kaasaantu nappusel asetanud end ajast kõrgemale või madalamale? Ükskõik, on see siis positiivne või negatiivne puudujääk! Ilma soovi ja tahteta hävitada on ta kahtlane, ta on võitu saanud deemonist või, mis veelgi hullem, ta pole iial sellest vaevatud olnudki. Elada tõeliselt tähendab eitada teisi; et nendega leppida, tuleb osata loobuda, end vägisi sundida, tegutseda omaenese loomuse vastu, *end nõrgendada*; vabadust kujutatakse ette ainult enese huvides, oma lähedastele laiendatakse seda üksnes kurnavate pingutuste hinnaga; seepärast osutubki liberalism ebakindlaks, väljakutseks meie loomusunnile, lühiajaliseks ja imepäraseks õnnestumiseks, erandlikuks seisundiks meie sisimate imperatiivide vastaspoolusel. Loomulikult oleme selle jaoks suutmatud: üksnes kõigi jõuvarude kulutamine võib meid niikaugele viia. Häda, mis on omane rassile, kes peab end ühelt poolt lõdvaks laskma, et teiselt poolt õilsamaks saada, kelle ainuski

esindaja, kui ta just enneaegselt vanadusnõder pole, ei alluta end «inimlikkuse» printsiipidele. Noori ei saa võluda sallivus, mis on kustunud innukuse, tasakaalutuse ja energia puudumise, mitte ülejäägi tulemus. Poliitilisse võitlusse ei sekkuta karistamatult; oma verise kulgemise võlgneb meie ajastu kultusele, mis noortele osaks sai: hiljutised vapustused tulenevad neist, kergusest, millega noored eksiarvamusi omaks võtsid ja ellu viisid. Andke neile lootus või võimalus veresaunaks, ja nad järgivad teid pimesi. Noorusaastate piirimail ollakse juba loomuldasa fanaatiline; olin ka mina, otse naeruväärsuseni. Kas mäletate aega, mil ütlesin salvavaid teravusi, mitte niivõrd skandaalisoovist kui vajadusest vältida kirge, mis ilma verbaalse nõdrameelsuse väljaheitmiseta oleks kahtlemata mu laostanud. Uskudes, et meie ühiskonna hädade põhjuseks on vanad inimesed, töötasin välja plaani, kuidas kõrvaldada kõik kodanikud, kel aastaid üle neljakümne, iga, mil algab skleroos ja muutatakse muumiaks, pöördepunkt, millest alates, nagu ma meeeldi arvasin, muutub iga isik teotuseks oma rahvale ja koormaks kollektiivile. Nii imetlusväärne näis mulle mu plaan, et ma ei kõhelnud seda avalikkuse ette toomast; need, keda see puudutas, hindasid tagasihoidlikult tema tähendust ja pidasid mind kannibaliks: minu ühiskondliku heategija karjäär algas halvaendeliselt. Teiegi, kuigi te olite nii üllas ja omal ajal nii ettevõtlik, tõukasite oma reserveerituse ja vastuväidetega mind kõigest lahti ütleva. Vääris mu plaan siis hukkamõistu? Ta lihtsalt väljendas seda, mida iga kodumaasse kiindunud inimene sisimas soovib: poolte kaasmaalaste kõrvaldamist.

Kui ma mõtlen neile vaimustus- ja ägedushetkedele, mõttetuile spekulatsioonidele, mis rüüstasid ja halvastasid mu vaimu, siis ei kirjuta ma neid praegu enam mitte heategevus- ja hävitamisunistuste, ei tea mis paleuse lummuse, vaid elajaliku kurbuse arvele, mis, peites end innukuse maski taha, võttis minu üle võimust ja mille kaassüüdlaseks ma kõigest hoolimata olin, õnnelikuna,

et mul ei tulnud nagu nii paljudel teistel valida lameduse ja julmuse vahel. Et julmus oli minule osaks langenud, siis mida enamat võisin ma veel soovida? Mul oli hundi hing ja minu julmus, ammutades jõudu iseendast, täitis ja tiivustas mind: ühesõnaga, ma olin kõige õnnelikum libahunt. Ma ihkasin kuulsust ja samal ajal pöörasin talle selja: kord kätte võidetud, mõtlesin endamisi, mis on ta väärt, sestpeale kui märgib meid ära ja sunnib meid peale üksnes praegustele ja tulevastele põlvedele ning suleb meie eest mineviku? Mis mõtet on olla tuntud, kui meid ei tundnud nii mõnigi tark või hull, ei Marcus Aurelius ega Nero? Me ei hakka iialgi häirima ühtki eelnevat sajandit; ja mis tähtsust on neil, kes tulevad pärast meid, mis tähtsust on tulevikul, sel poolikul ajal, inimese jaoks, kes on hull igaviku järele?

Ma ei hakka teile rääkima, milliste võitluste hinnaga ja kuidas suutsin ma vabaneda nii paljudest meeletustest, see läheks liiga pikale, nõuaks lõputut vestlust, mille kunsti Balkan valdab — või õigemini valdas. Millised ka olnuksid mu võitlused, nad ei olnud kaugeltki ainsaks põhjuseks minu suundumuste muutumisele; siin mängis suurt osa tunduvalt loomulikum ja masendavam nähtus — vanus koos kõigi oma tunnustega, mis ei peta: hakkasin ilmutama üha enam sallivust — märk, mis minu meelest kõneles mingist varjatud vapustusest, mõnest kahtlemata ravimatust tõvest. Minu ärevust kroonis aga tõsiasi, et mul polnud enam jõudu vaenlasele surma soovida; otse vastupidi, ma mõistsin teda, võrdlesin tema kibestumust enese omaga — ta oli olemas, see nimetu langus, ja ma olin rahul, et ta olemas oli. Minu viha, mu rõõmuhõisetes allikas, vähenes iga päevaga ja viis endaga kaasa parema osa minust. Mida teha? Millisesse kuristikku ma langen? küsisin endalt vahetpidamata. Sedamööda, kuidas mu jõud rauges, kerkis esile minu kalduvus sallivusele. Oli ilmne, et ma polnud enam noor: *teine* tundus mulle mõistetav ja koguni reaalne. Jätsin jumalaga *Ainuma ja tema valdustega*; mõistus kiusatas mind: olin ma omadega läbi?

Seda ongi vaja, et saada *tõeliseks* demokraadiks. Oma suureks rõõmuks märkasin, et minu juhtum ei olnud päris selline, et minus oli säilinud fanatismi jooni, mõningaid jälgi noorusest: ma ei teinud järeleandmisi ühelegi uuele põhimõttele, ma olin *järeleandmatu* liberaal. Olen praegugi veel. Mind päästab õnnelik vastuolu, absurdus. Mõnikord püüan ma esineda igati mõõdukana — ja õnnitlen end samal ajal, et see mul korda ei lähe — sedavõrd kardan ma nõmedust. Saabub aeg, mil ma, kartmata seda enam, jõuan täiusliku tasakaalukuseni, millest ma mõnikord unistan; ja kui aastad peaksid teidki, nagu ma loodan, viima samasuguse mandumiseni nagu mind, siis võib-olla troonime sajandi lõpupoole külg külje kõrval elluäratatud parlamendis ja võime seniilsetena osaleda igikestvas muinasloos. Sallivaks muututakse vaid sedamööda, kuidas jõud hakkab kaduma, kui langetakse vaikselt tagasi lapsepõlve, kui ollakse liialt tüdinud, et piinata teisi armastuse või vihaga.

Nagu näete, on mul ilmaasjadele «avarad» vaated. Nad on nii avarad, et ma ei tea isegi, mida õieti ühe või teise probleemi kohta arvata. Niisiis, kui te küsite minult: «Kas püsite endiselt oma eelarvamuste juures meie väikse läänenaabri suhtes, kas te hellitate tema vastu endiselt samu tundmusi?» — ei tea ma, kuidas vastata. Äärmisel juhul võiksin teid üllatada, teile pettumuse valmistada. Asi on selles, saage aru, et meie Ungari-kogemus on erinev.

Sündinud teispool Karpaate, ei võinud teie tunda Ungari sandarmit, minu Transilvaania-lapsepõlve hirmu. Kui tēda eemalt märkasin, haaras mind kabuhirm ning ma pistsin jooksu: see oli võõras, vaenlane; vihata tähendas tēda vihata. Tema tõttu jälestasin kõiki ungarlasi tõeliselt madjarliku kirega. Õelge nüüd, kas võisid nad *mind huvitada!* Hiljem, kui asjaolud olid muutunud, ei olnud mul enam põhjust nende peale viha kanda. Kuid niipalju on sellest ometi säilinud, et veel hiljaaegu ei suutnud ma ette kujutada rõhujat, ilma et poleks mee-

Kahest ühiskonnatüübist

nunud nende vead ja vägevus. Kes hakkab vastu, kes mässab? Harva ori, aga peaaegu alati rõhuja, kellest on saanud ori. Ungarlased tunnevad hästi türanniat, olles seda viljelnud võrreldamatu asjatundlikkusega: vana Monarhia väikerahvad võivad seda kinnitada. Et ungarlased oma ajaloo vältel on nii hästi osanud isandaid mängida, olid nad meie ajastul vähem kui ükski teine Kesk-Euroopa rahvas valmis orjust taluma; kui neil oli käsutamiskirg, siis kuidas võinuks neil puududa vabadusiha? Ammutades jõudu oma rõhuja-traditsioonist, orjastamise ja sallimatuse mehhanismist tingitult, tõstsid nad mässu režiimi vastu, mis paljuski sarnanes sellele, mille nad ise teistele rahvastele olid määranud. Et aga meil, armas sõber, polnud seniajani avanenud võimalust olla rõhuja, ei võinud me ka tunda vastuhakkamise õnne. Ilma jäetud sest kahekordsest õnnest, kanname meie korralikult oma ahelaid, ja oleks minust tänamatu eitada meie vaoshoituse voorusi, meie orjapõlve väarikust, kuigi tunnistan siiski, et liialdatud tagasihoidlikkus võib meid tõugata murettekitavatesse äärmustesse; niisugune arukus ületab igasugused piirid; ta on nii ülemäära suur, et aeg-ajalt lausa heidutab mind. Ma kadestan, tunnistan teile, meie naabrite jultumust, kadestan koguni nende keelt, seda täiesti karmi keelt, mille ilus pole midagi inimlikku, mille kõla on pärit teisest universumist, seda võimsat ja hävitavat keelt, mis sobib palvetamiseks, möirgamiseks, halamiseks, mis tõuseb põrgust, et muuta igaveseks tema rõhud ja prahvatused. Kuigi ma tean ungari keeles üksnes vandesõnu, meeldib ta mulle lõputult, ma ei väsi teda kuulamast, ta lummab mind ning paneb mind tarduma, ma ei suuda vastu panna tema võlule ja õudusele, kõigile neile nektarist ja tsüaanist sõnadele, mis on just nagu loodud agoonia jaoks. Hinge heita tuleks ungari keeles — või üldse keelduda suremast.

Selge, et ma vihkan üha vähem oma endisi valitsejaid. Kui hästi järele mõelda, olid nad isegi oma hiilgeajal alati üksi keset Euroopat, eraldatuna oma uhkuses

ja kahetsustes, tundmata sügavamat sugulust teiste rahvastega. Pärast mõningaid röövretki Läände, kus nad võisid välja paista ja kulutada oma loomupärast metsikust, tõmbusid nad tagasi Doonau kallastele, et seal mandunud ja paiksete vallutajatena laulda ja kaevelda, et seal oma instinktide järgi elada. Neis lihvitud hunnides on teatud nukrameelsust, mis on pärit tagasihoitud kurjusest ja millele võrdset mujal ei leidu — tundub, nagu sunniks veri neid endasse süüvima. Ja laheneks lõpuks lauluviisiks. Jäädes truuks oma loomusele, kuigi haaratud ja märgistatud tsivilisatsioonist, teades hästi oma põlvnemist võrratust hordist, kandes sügava ja samal ajal teatraalse edevuse pitsert, mis muudab nad pigem romantiliseks kui traagiliseks, ei võinud nad jätta täitmata oma missiooni tänapäeva maailmas: taastada šovinism, lisades sellele piisavalt toredust ja fataalsust, et muuta ta veetlevaks tulpinud vaatleja silmis. Ma kaldun tunnistama nende teeneid seda enam, et nende läbi sai mulle osaks tunda halvimat alandust: olla sündinud orjana, samuti kui neid «häbi valusid», ühe moralisti sõnutsi kõige talumatuid. Kas teie ise ei ole tundnud naudingut, mida pakub objektiivsuse püüe nende suhtes, kes on teid mõnitanud, häbistanud, piinanud, eriti kui salajas jagatakse nende vourusi ja viletsusi? Ärge järeldage sellest, nagu sooviksin ma olla tõstetud madjarite seisusse. Olen kaugel säärasest upsakusest: ma tunnen oma piire ja püüan neis püsida. Teisest küljest tunnen ka meie naabri omi, ja juba sellest, et mu vaimustus tema vastu kas või kraadi võrra langeb, piisab, et ma ei eputaks enam auga, mida ta mulle oma rõhumisega tegi.

Hoopis enam kui üksikisikud kutsuvad just rahvad meis esile vastakaid tundeid — neid armastatakse ja vihatakse samaaegselt, kiindumuse ja põlguse objektidena ei vääri nad, et nende vastu soojendataks selgepiirilist kirge. Teie poolehoidev suhtumine Lääne rahvastesse, kelle puudusi te täpselt ei tunne, on seletatav kaugusega: silmapett või igatsus kättesaamatu järele. Te ei tunne

Kahest ühiskonnatüübist

piisavalt kodanliku ühiskonna puudusi, ma kahtlustan teid isegi teatud heasoovlikkuses tema suhtes. Et ta teile eemalt vaadates näib imeväärne, on igati loomulik; aga et mina tunnen teda lähedalt, on minu kohuseks võidelda nende illusioonide vastu, mida võiksite tema suhtes hellitada. Mitte et ta mulle täielikult ebaseadlik oleks — te ju teate minu nõrkust jubeduste vastu —, kuid tema talumine nõuab nii palju tundetust, et see ületab minu künismi piirid. Oleks vähe öelda, et seal lobbab ebaõiglus — ta on tegelikult ebaõigluse kvintessents. Ainult logelejad, parasiidid, alatuse asjatundjad, väikesed ja suuremad närukaelad kasutavad rikkusi, mida ta laotab, üliküllust, millega ta uhkeldab: pinnapealsed naudingud ja ohtrus. Näilise sära all peitub meeleheitemaailm, mille üksikasjadest ma teid säästan. Kui mingit imet ei juhtu, oleks raske seletada, kuidas ta meie silme all tolmuks ei pudene, miks teda *kohe praegu* õhku ei lasta.

«Meie oma pole põrmugi rohkem väärt. Otse vastupidi,» väidate mulle vastu. Olen nõus. Ja selles tõepoolest kogu asi ongi. Meie ees on kaks väljakannatamatut ühiskonnatüüpi. Ja mis kõige hullem, teie ühiskonna ebaõiglus lubab meie ühiskonnal oma pahede juurde kindlaks jääda ja küllaltki edukalt oma jubedusi vastu seada neile, mida teie pool korda saadetakse. Peamine etteheide, mille võib teie ühiskonnale esitada, on see, et ta on hävitanud utopia, ühiskonnakorralduse ja rahvaste uuendamise printsiibi. Kodanlus on mõistnud, millist kasu võib ta sellest lõigata *status quo* vastaste ees; «ime», mis ta päästab, mis teda kaitseb silmapilksel hävingu eest, on nimelt teise poole läbikukkumine, etendus suure idee mandumisest, pettumus, mille see kaasa tõi ja mis meeli vallutades pidi nad halvama. Tõepoolest ootamatu pettumus, ajutine tugi kodanlusele, kes selle najal elab ja sealt ammutab oma kindlustunde. Rahvahulgad ei lähe liikvele, kui neil on valida ainult praeguste ja tulevaste hädade vahel; alistudes neile, mida nad tunnevad, pole neil vähimatki huvi riskida uute hädadega, mis on küll

tundmatud, aga kindlad. Oletatavad viletsused ei ärgita kujutlusvõimet; pole ühtki näidet, et revolutsioon oleks puhkenud tumeda tuleviku või kurja ettekuulutuse nimel. Kes võinuks eelmisel sajandil arvata, et uus ühiskond oma pahede ja ülekohtuga võimaldaks vanal püsida ja koguni tugevneda, et tegelikkuseks saanud võimalikkus tõttaks appi oma aja ära elanule?

Nii siin kui seal oleme jõudnud surnud punkti, oleme ühtviisi ilma jäetud sellest lihtsameelsusest, milles valmivad tulevikuheietused. Pikapeale muutub elu ilma utopiata talumatuks, vähemalt rahvamasside jaoks: et mitte tarduda, vajab maailm uut joovastust. See on ainus ilmselge järeldus, milleni viib oleviku uurimine. Seni aga ei ärata meie, siinsete ühiskond mingit huvi. Kujutage ette ühiskonda, mis on kahtlustest üle koormatud, kus peale mõne üksiku segase mitte keegi ei tunne sügavat poolehoidu mitte millegi vastu, kus kõik, puutumata eelarvamustest ja veendumustest, viitavad vabadusele ja keegi ei austa valitsemisvormi, mis seda kaitseb ja kehasatab. Ideaalid ilma tähenduseta või, kasutades teist, sama kulunud väljendit, müüdid ilma sisuta. Teie olete pettunud lubadustest, mida polnud võimalik täita; meie oleme pettunud igasuguste lubaduste puudumisest. Vähemalt on meil teadmine eelisest, mille annab mõistusele režiim, mis praegusel hetkel laseb tal omatahtsi laiutada, allutamata teda ühegi karmi käsu rangusele. Kodanlus ei usu millessegi, see on selge; kuid selles seisnebki, kui võin nii öelda, tema tühjuse positiivne külge, kuna vabadus võib end ilmutada ainult uskumuste puudumises, aksioomide olematuses ja üksnes seal, kus seadustel pole suuremat mõju kui oletusel. Kui mulle väidetak vastu, et kodanlus kõigele vaatamata usub millessegi, et raha täidab tema jaoks dogma funktsioone, siis vastaksin, et seda kõige hirksamata dogmat, nii kummaline kui see ka tundub, on vaimul kõige kergem taluda. Me andestame teistele nende varanduse, kui nemad vastutasuks jätavad meile vabaduse surra nälga *omal moel*. Ei, ta ei olegi nii

Kahest ühiskonnatüübist

sünge, see ühiskond, mis teiega ei tegele, mis hülgab teid, jätab teile õiguse teda rünnata, kutsub, koguni sunnib teid seda tegema oma jõudehetkil, mil tal pole piisavalt jaksu, et ise end jälestada. Sama ükskõikne lõppkokkuvõttes nii omaenese kui teie käekäigu vastu, ei taha ta mingil kombel kuritarvitada teie hädasid, ei selleks, et neid leevendada, ega selleks, et neid süvendada, ja kui ta teid rõhub, teeb ta seda tahtmatult, ilma ettekavatsuse ja õelusetä, nagu on kohane tülpinud ja täissöönud jõhkarditele, kes on samavõrd mürgitatud skepsisest kui nende ohvrid. Erinevus kahe režiimi vahel on tühisem, kui paistab, teid on üksi jäetud väevõimuga, meie oleme üksi ilma sundusetä. Ja kas on siis suurt erinevust põrgu ja masendava paradiisi vahel? Kõik ühiskonnad on halvad, kuid erineval määral, seda ma tunnistan, ja kui mina olen valinud selle siin, siis sellepärast, et ma oskan vahet teha halbuse astmete vahel.

Vabadus, nagu ma ütlesin, nõuab avaldumiseks tühistust; ta nõuab seda — ja selle vastu ta ei saa. Tingimus, mis ta esile kutsub, tema ka tühistab. Tal puudub alustugi: mida enam ta valmib, seda vildakamaks ta saab, sest teda ohustab kõik, kuni printsiibini, millest ta tuleneb. Inimene on nii vähe selleks loodud, et vabadust taluda või väärida, et isegi kasu, mis talle sellest tõuseb, rõhub teda, koormates teda lõpuks sel määral, et vabaduse liialdustele eelistab ta hirmuvalitsuse omi. Neile ohtudele lisandub veel teisigi: liberaalne ühiskond, mis kõrvaldab «salapära», «absoluudi», «korra», kus pole enam ei õiget metafüüsikat ega korrakaitset, jätab inimese enese hooliks, eemaldades ta oma olemusest, oma sisimast sügavusest. Kui tal puuduvad juured, kui ta on üldiselt *pealiskaudne*, siis sellepärast, et vabadusel, mis iseenesest on habras, pole vähimatki võimalust püsida ja ületada ohtusid, mis ähvardavad teda nii seest kui väljast; pealegi ilmutab ta end ainult tänu hävivale režiimile, hetkel, mil üks klass langeb ja laguneb: just aristokraatia nõrkus võimaldas XVIII sajandil suurejoonelisi tulevikuheietusi;

ja kodanluse nõrkus lubab meil tänapäeval oma tujudele järele anda. Vabadused lokkavad ainult haiges ühiskonnakehas: sallivus ja võimetus on sünonüümid. See kehtib poliitikas nii nagu kõiges muuski. Kui ma seda tõde aimasin, löi maapind mu jalge all kõikuma. Praegugi veel hõiskan asjata: «Sa kuulud vabade inimeste ühiskonda» — uhkusega, mida selle üle tunnen, käib alati kaasas hirmuja tühjusetunne, mis on tingitud mu kohutavast teadmisesest. Ajavoolus ei võta vabadus enda alla rohkem hetki kui ekstaas müstiku elus. Ta libiseb meil käest just siis, kui püüame teda tabada ja määratleda: keegi ei saa teda värisemata nautida. Lootusetult surelikuna kuulutab ta juba jõusse astudes oma tuleviku puudumist ning valmistab kogu oma raugeva jõuga ette enese eitamist ja agooniat. Kas ei sugene meie armastusse tema vastu midagi perversset ja kas pole hämmastav pühenduda selle teenimisele, mis ei taha ega saagi püsida? Teile, kes olete vabaduse kaotanud, tähendab ta kõike; meie jaoks, kellel ta on olemas, tähendab ta ainult illusiooni, sest me teame, et kaotame ta, et nii või teisiti ta ongi loodud selleks, et ta kaotataks. Pöörame siis keset seda tühjust pilgud igasse suunda, eitamata samas neidki pääseteid, mis peituvad meis endis. Pealegi pole ajalugu tundnud täiuslikku tühjust. Teeksite vea, kui arvaksite, et selles ennekuulmatus tühjuses, kuhu meid on sunnitud ja mida mul on rõõm ja õnnetus teile teatavaks teha, mitte midagi ei terenda; näen selles — eelaimus või hallutsinatsioon? — justkui *teiste jumalate* ootust. Milliste? Keegi ei või öelda. Aga ma tean, kõik teavad, et sellist olukorda nagu meie oma ei saa lõputult taluda. Meie teadvuse salasopis piinab meid üks lootus, erutab meid üks eelaimus. Ainult surmaga leppimise hinnaga oleksid vanad rahvad, kui pehkinud nad oleksidki olnud, loobunud uutest iidolitest. Et kui Lääs pole päästmatult haige, peab ta üle vaatama kõik ideed, mis temalt on varastatud ja mujal moonutatud kujul ellu rakendatud: pean silmas, et kui ta mõne vapustuse või auriisme abil tahab endale veel

Kahest ühiskonnatüübist

kuulsust tuua, tuleb tal uuesti käsile võtta utopiad, mille ta mugavusest on teistele jätnud, loobudes sel moel oma andest ja missioonist. Sel ajal kui tema kohus oluiks kommunism ellu viia, kohandada seda oma traditsioonidele, muuta ta inimlikuks, liberaalseks ja seejärel maailmale esitada, jättis ta Idale eesõiguse viia ellu elluviimatu ja ammutada au ja kuulsust kauneimast kaasaegsest illusioonist. Ideoloogiavõitluses on ta osutunud arglikuks ja võimetuks; mõned kiidavad teda selle eest, samal ajal kui ta väärriks laimust, sest meie ajastul ei saavutata ülemvõimu, kui ei võeta appi valelikke õilsaid põhimõtteid, mida mehised rahvad kasutavad oma tungide ja eesmärkide varjamiseks. Hüljanud tegelikkuse idee nimel ja idee ideoloogia nimel, on inimkond libisenud moondunud universumi poole, teisejärgulise maailma poole, kus väljamõeldisele omistatakse algtõe väärtused. See libisemine on kõigi Lääne maailma ülestõusude ja väärdõpetuste vili, aga sellest hoolimata keeldub Lääs lõplikke järeldusi tegemast: ta ei ole teinud revolutsiooni, mis oluiks tema kohus ja mida nõudis kogu tema minevik, ega ole ka viinud lõpule vapustusi, mis ta ise esile on kutsunud. Loobudes pärandusest oma vaenlase kasuks, seab ta ohtu oma lõplahenduse, riskib mööda lasta ülimat võimalust. Vähe sellest, et ta on reetnud kõik oma eelkäijad, kõik lahkusulised, kes on teda ette valmistanud ja kujundanud, Lutherist Marxini — nüüd kujutab ta ette, et tullakse väljastpoolt tema revolutsiooni tegema, et talle tuuakse tagasi tema utopiad ja unistused. Kas saab ta ometi kord aru, et tal on poliitilist tulevikku ja oluline koht ainult siis, kui ta avastab endas uuesti oma vanad unistused ja utopiad, nagu ka oma vana uhkuse valed? Tema vastased, kes on hakanud tema poolt täitmata jäänud kohustuse teoreetikuiks, rajavad aga praegu oma impeeriumi tema argusele ja väsimusele. Mis needus on teda tabanud, et kogu oma õitsengu vältel on ta tootnud ainult neid tühja pilgu ja virila naeratusega äri-mehi, vürtspoodnikke, kelme, keda võib kohata kõikjal,

nii Itaalias kui Prantsusmaal, Inglismaal samuti kui Saksamaal. Kas sellise tõuguni pidigi välja jõudma nii peene ja mitmetahulise tsivilisatsiooni areng? Võib-olla tulnuks läbi elada samasugune armetus, et suuta ette kujutada teist tüüpi inimest. Ausa liberaalina ei taha ma ajada oma nõrdimust sallimatuseks ega lasta end kaasa kiskuda oma tujudest, kuigi meile kõigile oleks meeldiv, kui võiksime üle astuda põhimõtetest, mis annavad tunnistust meie suuremeelsusest. Ma tahtsin lihtsalt juhtida teie tähelepanu sellele, et too mitte sugugi imeline maailm võiks mingil moel imeliseks saada, kui ta oleks nõus enda hävitamise asemel (selleks on tal liigagi kalduvust) kõrvaldama oma puudused, võttes endale *võimatuid* kohustusi, vastupidiselt sellele kohutavale tervele mõistusele, mis teda moonutab ja hukutab.

Tunded, mida ta minus tekitab, pole vähem segased kui need, mida tunnen oma kodumaa, või Ungari, või meie *suure* naabri vastu, kelle ebadiskreetset lähedust teie hoopis enam kui mina olete suuteline hindama. Kuidas võiksin kirjeldada kõike seda määratut head ja halba, mida ma temast arvan, tundeid, mida ta minus äratav, kui mõtlen tema saatusele, ilma et mõjuksin ebausutavalt? Ma ei kavatse sugugi teid tema suhtes ümber veenda, tahan ainult, et te teaksite, mida ta minu jaoks tähendab ja millise koha on ta minu kujutluses hõivanud. Mida enam ma selle üle mõtlen, seda enam leian, et ta pole kujunenud läbi sajandite mitte nagu rahvus, vaid nagu universum, sest tema arengulugu ei sarnane mitte niivõrd ajaloo, kuivõrd hämara, hirmuäratava kosmogooniaga. Need tsaarid, kes esinesid paheliste jumalatena, hiiglased, keda kihutasid tagant pühadus ja kuriteod, kes kummardusid palves ja hirmus, olid, nagu ka hiljutised türannid, kes nende asemele on astunud, lähemal maapõue elujõule kui inimlikule hääbumisele, nagu despoovid, kes meie päevini on säilitanud loomupärase elujõu ja rikutuse ja saavad meist kõigist võitu tänu oma ammen-damatutele kaoses peituvatele reservidele. Kroonitud või

mitte, nende jaoks oli ja on praegugi oluline hüpata üle tsivilisatsioonist, vajaduse korral ta alla neelata; see teguviis oli nende loomusesse sisse kirjutatud, on neid ju alati painanud sama kinnisidee: laiendada oma võimu meie unistuste ja vastuhakkude üle, rajada niisama avar impeerium nagu meie pettumused või hirmud. Sellist rahvust, keda nii oma mõtteis kui tegudes ahvatlevad kogu maakera piirid, ei saa mõõta tavalistes mõõtühikuis ega seletada harilikes sõnades, arusaadavas keeles: selleks oleks vaja gnostikute kõnepruuki, mida rikastaks üleüldise halvatus keel. Kahtlemata on tal, nagu kinnitab Rilke, ühised piirid Jumalaga, aga kahjuks ka meie maaga ja lähemas või kaugemas tulevikus ka paljude teistega, ma ei julge öelda, et kõigiga, hoolimata kurjakuulutava eelaimuse täpsetest hoiatustest. Kus me oleksimegi, ikka puudutab ta meid juba, kui mitte geograafiliselt, siis igal juhul sisemiselt. Ma olen varmam kui keegi teine tunnistama, mis ma talle võlgnen: kas oleksin ma ilma tema kirjaniketa iial teadlikuks saanud oma nuhtlusest ja kohusest, mis sundis mind sellele alistuma? Kas ei oleks ma temata ja tema kirjaniketa asjata raisanud oma ahastust, käest lasknud oma meeltesegadust? Ma kardan küll, et praegusel hetkel ei ole teile meeltnõõda minu püüd talle erapooletut hinnangut anda ja tunnistada oma tänulikkust tema vastu. Niisiis lämmatan need ajast ja arust kiidukõned, lämmatan nad endas, ja määran nad seal õide puhkema.

Juba sel ajal, kui me armastasime arvet pidada oma üksmeele ja lahkarvamuste üle, heitsite mulle ette minu maaniat eelarvamusteta otsustada nii selle üle, mis on mulle südamelähedane, kui selle üle, mida ma jalestan, ning et ma tunnen vaid kahetisi, paratamatult võltse tundeid, mille te kirjutasite minu võimetuse arvele tunda tõelist kirge, eriti rõhutades lõbu, mida see mulle valmistab. Teie diagnoos ei olnud vale; kuid te eksisite ometi selles osas, mis puudutab lõbu. Kas te usute, et on väga lõbus olla nii poolt- kui vastuargumendi kaitsja ja ohver,

vaimustunu, kes on lahus oma vaimustusest, pöörane, kes püüdleb objektiivsuse poole? See ei õnnestu sugugi ilma kannatusteta: instinktid hakkavad vastu, aga neist hoolimata ja nende kiuste liigutakse edasi täieliku kõhklevuse poole, seisundi poole, mis vaevu erineb sellest, mida ekstaatikute keeles nimetatakse «hävimise viimaseks astmeks». Et ise teada, mida ma igast asjast sisimas mõtlen, et avaldada arvamust mitte ainult mõne probleemi, vaid ka kõige tühja-tähja kohta, tuleb mul vastu seista oma vaimu põhilisele pahele, kalduvusele olla kõikide poolt ja samal ajal eralduda, just nagu oleksin kõikjal viibiv viirus, neljaks kistud iha ja küllastuse vahel, hävitav ja soodus jõud, niisama püsimatu kui ükskõikne, kõhklev nuhtluste vahel, võimetu omaks võtma neist üht ja sellesse süvenema, vahetegemise ja eduta ühe juur-est teise juurde kargaja, üleliigne soperdaja, ravimatute hädade kandja ja rikkuja, reetur kõikide, nii teiste kui omaenese hädade suhtes.

Ei ole teist soovi, mida ma nii sageli sõnastaksin, kui: et poleks iial vajadust seisukohta võtta, otsusele jõuda ega end väljendada. Kuid me ei valitse alati oma tundeid, neid eos valmivaid hoiakuid, teooriavisandeid. Kaldudes alateadlikult süsteeme ehitama, loome neid vahetpidamata, eriti poliitikas, pseudoprobleemide valdkonnas, kus uhkeldab meis kõigis pesitsev vilets poliitik, valdkonnas, millest tahaksin eemale hoida lihtlabasel põhjusel, selgel tõel, mis minu silmis tõuseb ilmutuse kõrgusele: poliitika keerleb ainuüksi inimese ümber. Kaotanud huvi elava vastu, näen asjatult vaeva, et äratada endas huvi asjade vastu; et pean piirduma neid lahutava vahemaaga, harjutan ja kurnan end nende varjudega. Varjud on ka need rahvad, kelle saatus mind erutab, mitte iseenesest, pigem ettekäändena, mille nad mulle annavad, et võiksin kätte maksta sellele, mil pole ei piirjooni ega kuju, olemusele ja sümbolitele. Tegevusetu inimene, kes armastab vägivalda, peab ka edaspidi kinni käitumisnõudeist, sulgedes end abstraktsesse

põrgusse. Hüljates üksikisiku, vabastab ta enda nimedest ja nägudest, süüdistab ähmasust, üleüldist, ja suunates oma hävitamiskire kombitamatale, loob uue žanri: *ilma sihita* pamfleti.

Klammerdudes mõtterraasukeste, teeseldud unistuste külge, jõudes järelemõtlemisele juhuslikult või hüsteeria ajal ja sugugi mitte täpsusepüüdest, tundun endale tsiviliseeritute keskel kontvõõrana, koopaelanikuna, kes on haaratud hävingust, sukeldunud hukatuslikesse palvetesse, keda piinab paanika, mis ei tulene mitte maailmanägemusest, vaid ihu krampidest ja vere hämarusest. Võtmata vastu selguse nõudeid ja ladina nakkust, tunnen, et mu soontes voolab asiaadi veri: olen ma mõne põlatud rahvakillu heidik või kunagi lärmaka, nüüdseks vaikinud rassi eestkostja? Sageli haarab mind kiusatus sepiatada endale teine sugupuu, *vahetada* esivanemaid, valida nad endale nende hulgast, kes omal ajal oskasid külvata leina rahvaste sekka, vastupidiselt minu, meie omadele, kes on hävitatud ja mõrvatud, viletsusest koormatud, porisse tallatud, kes ägavad sajandite needuse all. Jah, edevushoos kaldun end pidama pillavuse poolest kuulsa hordi epigooniks, hingelt turaanlaseks, steppide seaduslikuks pärijaks, viimaseks mongoliks...

Ma ei taha lõpetada ilma teid veel kord hoiatamata vaimustuse või kadeduse eest, mida tekitavad teis minu «võimalused» ja veel täpsemalt, et saan logelda selles linnas, mille mälestus teid kahtlemata kummitab, kuigi teie juured on meie haihtunud kodumaas. See linn, mida ma ei vahetaks ühegi teise vastu maailmas, on just seltsamal põhjusel minu hädade allikas. Et kõik, mis pole tema, on minu silmis üheväärne, siis kahetsen ma sageli, et sõda on teda säästnud, et ta pole hävinud nagu nii paljud teised linnad. Hävitatuna oleks ta mu vabastanud õnnest elada seal, võinuksin oma päevad mööda saata mujal, ükskõik kus maailma otsas. Ma ei anna talle iial andeks, et ta on mu sidunud ühe paigaga, et tema tõttu kuulun ma kuhugi. Seda öeldes ei unusta ma hetkekski, et

tema elanikud, neli viiendikku, nagu märkis juba Chamfort, «surevad murede kätte». Lisaksin veel, et ülejäänuid, väheseid privilegeeritud, kelle hulka minagi kuulun, see eriti ei liiguta, ja et nad koguni kadestavad valdava enamuse eelist teada, mille kätte surra.

Pariis 1957

EMIL MICHEL CIORAN sündis 8. aprillil 1911. aastal Rasi-naris (praegusel Rumeenia alal) õigeusu preestri perekonnas. 1920—1927 õppis ta Sibiu lütseumis ning astus seejärel Bukaresti ülikooli filosoofiateaduskonda. Ülikooli lõpetas Cioran uurimusega Bergsonist, kelle filosoofiast ta hiljem küll lahti ütles, sest tema sõnusti polevat Bergson mõistnud elu traagilisust. 1937. aastal saabus Cioran Prantsuse Instituudi stipendiaadina Pariisi, kus elab tänaseni. Peaaegu kõik tema teosedki on kirjutatud prantsuse keeles ning saanud osaks prantsuse kultuurist, olles samal ajal siiski mõjutatud ka tema rumeenia päritolust.

Alates esimesest teosest, mis ilmus 1934. aastal Rumeenias, «Meeleheite harjal» (prantsuse k *Sur les cimes du désespoir*, rumeeniakeelne originaalpealkiri on tõlkijal kahjuks teadmata), asus Cioran paljastama ja ründama kõiki illusioone, mida inimkond oma eksistentsi õigustamiseks on hellitanud, kõiki õpetusi, doktriine, ideoloogialid. Kõnekad on ka tema teoste, põhiliselt esse- või aforismikogude pealkirjad. Juba mainitud esikteosele järgnevad: «Pisaratest ja pühakutest» (*Des larmes et des saints*) 1937; «Lagundamise lühikursus» (*Précis de décomposition*) 1949; «Kibestumuse süllogismid» (*Syllogismes de l'amertume*) 1952; «Kiusatus olemas olla» (*La Tentation d'exister*) 1956; «Ajalugu ja utopia» (*Histoire et utopie*) 1960; «Langemine ajas» (*La Chute dans le temps*) 1965; «Vilets Demiurg» (*Le Mauvais Demiurge*) 1969; «Häda sündimise pärast» (*De l'inconvéniant d'être né*) 1973; «Ülestunnistused ja anateemid» (*Aveux et anathemes*) 1981.

Teoses «Häda sündimise pärast» kirjutab Cioran:

«Kui varem küsisin endalt iga surnu ees: «Mis kasu oli tal sündimisest?», siis nüüd esitan sama küsimuse iga elava ees.»

«Seda, mida ma teadsin kuuekümnendaastastelt, teadsin kahekümneselt sama hästi. Nelikümmend aastat pikka, ülelligset kontrollimistööd...»

Kahest ühiskonnatiübist

«Ma ei tee midagi, see on selge. Aga ma näen, kuidas tunnid mööduvad — mis on enam väärt kui püüd neid täita.»

«Minu missioon on kannatada kõigi nende eest, kes kannatavad enese teadmata. Ma pean maksma nende eest, lunastama nende teadmatuse, nende õnne mitte teada, mil määral nad on õnnetud.»

Elu pole elamist väärt. Ka suremine mitte. Milleks siis üldse sündida? Kuidas täita need kohustuslikud tunnid, päevad, aastad? Mida oodata või loota — ja milleks? —, kui see, mis tuleb, pole põrmugi parem sellest, mis oli? Ja mida tähendab «parem»? On sel üldse mõtet või tähendust? Ja kas on veel midagi, millel tähendust on? Nende küsimuste ümber tiirleb kogu Ciorani looming, kus põhirõhk näib langevat küsimustele «milleks?», «mis mõttega?», mitte niivõrd «kuidas?», ning mis seega paigutab autori kenasti mõtlejate ritta, kes läbi aegade, Kogujast tänapäevani, on ikka ja jälle jõudnud järeldusele: *vanitas vanitatum*.

Oma suhtumisi ja eluvaateid selgitab Cioran ise intervjuus nädalalehe «Newsweek» (4. XII 1989, lk 52) korrespondendile Benjamin Ivryle. Seda tuleb küll lugeda igati erakordseks sündmuseks, sest erakuna tuntud 78-aastane kirjanik on üldiselt hoidunud publiku pilgu eest, keeldunud aust ja kuulsusest, teelestest ning intervjuudest.

Järgnevalt mõned küsimused-vastused nimetatud intervjuust.
Benjamin Ivry: Rumeenia on teie sünnimaa.

Cioran: Rumeenlased on maailma kõige skeptilisem rahvas. Skeptitsism on nende loomusele omane, sest ajalugu on nad murdnud. Rumeenia on elanud alati sügavas hirmus Venemaa ees, mis pole lasknud kommunismil seal edu saavutada. Rumeenias surevad inimesed nälga, ent 65% lihast eksporditakse Nõukogude Liitu. Rumeenias ei jätku küllaldaselt piima imikutele. Laste suremus on nii suur, et kui laps sünnib, ootavad vanemad mitu nädalat enne sünni registreerimist, lihtsalt et näha, kas laps nii kaua elabki. Või muidu ei tasu see vaeva ära. Rumeenia rahvas on läinud kaugemale kui meelega. Ta on jäägitult hõivatud küsimusest: mida täna süüa?

B I: Te olete kirjutanud: «Maailm ilma türannideta oleks niisama igav kui loomaaed ilma häänideta.»

C: Türannid tunnevad suurepäraselt inimest. Nad pole lollid. Nad teavad täpselt, kuidas inimestega manipuleerida. Ei saa olla samaaegselt türann ja nõdrameelne. Türannid on nagu teadlased: nad katsetavad pidevalt, et näha, kui kaugele nad võivad minna. Nad lähevad alati edasi, kuni lõpuni välja, kuni hetkeni, mil kõik variseb kokku. Kolm neljandikku ajaloost on türannia, orjuse ajalugu.

B I: Üks kriitik on teid kunagi nimetanud suurimaks aforistik pärast Nietzschet.

C: Nietzsche alustas aforismide kirjutamist siis, kui ta hakkas hulluks minema. Mina kirjutan neid väsimusest. Milleks vaevata end oma veendumuste selgitamise ja tõestamisega, nagu enamik filosoofe seda teeb? Mulle tundus, et asi pole seda väärt. Ma ei väida midagi, ja kui see teile meeldib, siis tore on. Kui ei — väga kahju. Ma kirjutan aforisme tülgastusest kõige vastu. Aforismid on mõtte lõpp-produktid; mina olen õpetaja vastand, sest ma vihkan asjade seletamist.

B I: Teid vaimustab Johann Sebastian Bachi muusika.

C: Ma kirjutasin kord, et «Jumal on kõige eest tänu võlgu Bachile». Ilma Bachita oleks Jumal teisejärguline tegelane. Bachi muusika on ainus, mis lubab arvata, et universum pole täielik nurjumine. Bachil on kõik sügav, tõeline, vähimagi teatraalsusetta. Helilooja tekitab tundeid, mida me ei saa kirjandusteostest, sest Bachil pole vähimatki pistmist keelega. Ilma Bachita oleksin ma täielik nihilist.

B I: Enesetapp on tähtis teema teie loomingus.

C: Ma ütleksin koguni, et peateema. Enesetapu idee on mind saatnud läbi terve elu. See ongi mulle jõudu andnud. Ilma enesetapu võimaluseta oleksin enda juba ammu tapnud. Kui mõni enesetapja minu juurde tuleb, ütlen ma: «Enesetapp on positiivne tegu. Seda võib teha millal tahes. Nii et milleks kiirustada? Rahune maha!» Ning nad vabanevad pingest. Et elul pole mingit mõtet ning meie elame ainult selleks, et surra, on hea teada, et me võime elule lõpu teha, mil iganes tahame. Enne kristlust peeti enesetappu väärrikaks kodanikuteoks. Elu muudab talutavaks teadmine, et me võime igal ajal temast pääseda. Enesetapp on ainus tõeliselt vaba tegu meie elus.

•

Kui nüüd veel meenutada, et ülaltoodud kirjatükk on Pariisis elava rumeenlase kiri sünnimaale; et kirjutamisaastaks on 1957, seega aasta pärast Ungari revolutsiooni verist mahasurumist, et transilvaanlasest autori suhtumine Ungaris ei saanud olla erapooletu — oli ju Transilvaania korduvalt ajaloo vältel, veel kirjaniku lapsepõlveski — Ungari võimu all (ühendati Rumeeniaga alles 1918. aastal) — siis peaks essee, mil kahtlemata ei puudu ka puhtkirjanduslik väärtus, omandama hoopis enama tähenduse.

Leena Tomasberg

EMANUEL SWEDENBORG TULEB TAAS

Lars Gyllensten

Tõlkinud Katrin Korv

Gunnar Ekelöf on juhtinud tähelepanu sellele, et meie, rootslased, oleme isatapja-rahvas. Me usume end maksma panevat, kui vaatame ülalt alla neile, kelle õlgadel seisame, ja arvame kindlustavat oma seisundit, mustates neid või neil kõrisid lõigates. Selles suhtes ei erine me paljudest teistest tõusikutest. Ent oleme osavad ka vennatapus. Meile ei tee tuska mitte ainult need, kes on olnud enne meid ja kellelt oleme saanud päranduse, mida näime küll põlgavat. Samasuguse eneseküllase vim-maga suhtume ka neisse, kes esindavad teisi, meiega konkureerivaid arengusuundi.

Emanuel Swedenborg jäi võõraks omaenda maal ja omaenda ajas — valgustusajas — ning on üldiselt selleks jäänudki.

Teadlasena oli Swedenborg õpetlasgigant, kelle lugemus paljudes valdkondades oli lausa uskumatu. Tema teadmised ja tähelepanekud, ühendatud tavatu intuitsiooniga, viisid mitmetele kaugenägelikele avastustele ja mõttearendustele. Muu jäi aga eluvõõraste spekulatsioonidele.

Emanuel Swedenborg kommer igen. — Allt om böcker, nr 3, 1988, sid. 8—11.

nide kilda, mis ei viinud kuhugi. Ja ega tema teaduspõhimõtetele ja -püüdlustele olnudki eriti palju ühist uuema aja kriitilise ja positivistlikult orienteeritud teadusega. Tema teaduspagas oli rohkem lugemise kui eksperimendi vili. Oma töödes eelistas ta sügavmõttele ja üldistavaid sünteese empiirilistelt kontrollitavatele andmetele. Teadlase ja mõtlejana seisab ta lähemal sellistele suurtele metafüüsistele kirjanikele nagu Leibniz ja Pico della Mirandola kui tähtsate tänapäeva teaduse pioneeridele.

Teoloogina otsis ta eeskujud kabalistika ja müstika esindajatelt. Eelkõige pöördus ta aga vanaaja mõistukujulisele lugemisviisile kalduvate piiblitõlgitsete ja tekstiseletajate poole, kusjuures allegooria võis vahel olla nii julge ja meelevaldne, et selle tõlgendamisest sai fantastiline luulend. Kui tema kaasaeg ja lähem tulevik pürgis tekstikriitiliste ja ajalooliste meetoditega ratsionaalse teoloogia poole, tegeles Swedenborg teistlaadi ratsionalismiga — julge intellektuaalse süsteemi loomisega, mille väravad avanevad müstikasse.

Swedenborg oli küll protestant, ent sugugi mitte hea luterlane. Tal oli ketserlikke ideid kolmainuse kohta ja ta oponeeris ägedalt ka «suurusu» vastu — õpetuse vastu, mille järgi ainult usk võib lunastada ning inimese enda pingutused ei aita suuremat midagi. Tal on koomiline kirjeldus oma kohtumisest Lutheriga vaimude maailmas. Seal istub Luther keset tuba kõrgemal toolil, ise vahetpidamata rääkides. Ta on armastatud, suure veenmisjõuga jutlustaja. Olles kuulnud, et Swedenborg on vaimuilmast külas, on Luther ta üles otsinud, et teda «tervitada». Swedenborg üritab teda õigele teele juhtida selle pelgalt usu läbi lunastuse leidmise küsimuses. Seepeale saab Luther hirmus vihaseks ja hakkab vanduma. Ent kui ta märkab, et kuulajate hulk kahaneb — ilmselt ei meeldi Lutheri jutt —, talitseb ta end ning püüab Swedenborgiga kõnelda kodusemal toonil. Lõpp on õnnelik — Luther mõtleb järele ja tahab ühineda Swedenborgi uue kirikuga.

See, mille eest Swedenborg seisis, ei sobinud paljus valgustus- ja gustaviaanlusajal domineerinud kultuuri-kliimasse. Tema esindas teist ideetraditsiooni, teist alternatiivi. Seetõttu sai temast «vennatapu» objekt, ja vennad, kellega tal tuli tegemist teha, polnud nõrgukesed. Valgustusaja kirjamehed tundsid asja, ja kõige hullem oli Kellgren. Polnud ju ka tegemist vaid nii-öelda süütute ideedega. Swedenborgi esinemistes oli ja on palju pentsikut. Veelgi enam oli võimalik pentsikuks teha ning sellest omakorda võis saada tagurlik sõjariist viletsate jüngrite ja imetlejate käes. Oli vaimude nägemist, selgeltnägemist, ettekuulutamist, vestlusi surnutega jne. Kui Swedenborgi teoste neid osi kriitikata esile tõsta, mõistmata seejuures tervikut ja allegoorilisi seoseid, võib tervik väärustuda lausa vaimupimeduseks, udulossideks, müstifikatsiooniks ja mustkunstiks. Moes olid mitmed antiratsionalismi, okultismi ja ebausuvoolud, mis olid pärit Swedenborgist erinevates ideetraditsioonides. Swedenborgianism leidis endale koha «Valgustusaja romantismis» (Upplysningstidens romantik) — selle kaardistas Martin Lamm oma sellenimelises mahukas teoses (ustrükk 1981. a koostöös Inge Jonssoniga). Nimetatud teos väärrib esiletõstmist seoses nüüd Swedenborgile taas pööratava tähelepanuga.

Swedenborgi hakati paremini mõistma romantismi levides 19. sajandil. See-eest sattus vennatapuohu valgustusaja mõistusoptimism ja antimetafüüsika. Tõelist, üldist Swedenborgi rehabiliteerimist siiski ei järgnenud. Seevastu on tema nimel asutatud kirik edasi elanud ja saavutanud aja jooksul küllalt ulatusliku geograafilise leviku, välismaal märksa tugevama kui Rootsis.

Samuti on seganud paljud Swedenborgi iseärasused, eriti siin maal. Nende hulka kuulusid vestlused vaimudega, nägemused ning teadmised oma kutsumusest, millesse mahtus nii enesekriitilist alandlikkust kui ka taevassepürgivaid pretensioone. Ent sajandi keskpaiku ja lõpu poole hakkas hulk tuntud kirjanikke tema vastu suure-

mat huvi tundma. Tema mõtteviis pakkus viljakaid alternatiive materialismile ja realismile. Swedenborgi õpetus vastavustest õhutas mitmeid kuulsaid poete, draama- ja proosakirjanikke loovrännakuteks sümbolismi- ja müstikavallas. Võib nimetada selliseid nimesid nagu Blake, Goethe, Baudelaire, Balzac, Dostojevski, meilt Almquist, Strindberg ning Ekelund ja Ekelöf — unustamata näiteid ka tänapäeva nooremalt parnassilt.*

Vastavusõpetuse juured on eelkristlikus ja antiikajas. Vastavusõpetus lähtub sellest, et kõigel meeltemaailmas esineval on oma vastavus vaimumaailmas, s. t moraali- ja religioonimaailmas. Ja *vice versa* — kõigele vaimsele vastavad kehalised nähtused ja suhted. Nõnda tuleb tõlgendada ka Piiblit. Ajalooline ja sõnasõnaline on Piiblis tegelikult moraalsete ja religioossete vahekordade võrdkuju. Kõlbelised pahed — ahnus, võimuhimu, julmus, kõrkus, liiderlikkus jne — vastavad füüsilistele puudustele — mustusele, rõvedusele, kahjuritele, pimedusele, viletsusele jne. Pärast surma me satume taeva ja põrgu vahelisse riiki, kus meid järele katsutakse — kes olime — ja paljastatakse. See on vaimumaailm, mis sarnaneb siinse maailmaga. Seal määratakse meid kohale, mis vastab meie moraalsetele või vaimsetele teenetele või puudustele — kohale, mille me ise olime endale valinud, olles otsustanud elada maa peal nii, nagu me seda tegime. Inimene määrab ise oma saatuse — õndsakssaamise või põrgupiinad. Kõige tähtsam on armastus ja armastusteod, sest usk ilma tegudeta on tühi. See, kuidas me end maapealses elus sisse seame, näitab, millised oleme oma sisimas.

Swedenborgi vastavusõpetus avab palju teid sümbolismi ja emblemaatikasse nii kujutatavas kui ka sõnakunstis. Üks neist, kes end innukalt Swedenborgi «jüngriks» on kuulutanud, on Strindberg. Kuid tema — meie suurim

* Eesti kirjanduses on viidanud Swedenborgile Marie Under luuletuses «Lõikuspeoks» (kogus «Lageda taeva all», 1930). *Toim.*

pekoralist* — ei suutnud ülesannet lahendada, vähemalt «Siniste raamatute» põhjal otsustades. Et kreeka pähkli tuuma pind sarnaneb ajuga, et kõrvaluukesed võivad meenutada tigu, kui see oma karbist teatud viisil välja tõmmata, ning muudel sellistel ideekestel pole midagi tegemist Swedenborgi vastavustega. Samuti pole Strindbergi asjatundmatul «müristamisel» teaduse pihta midagi ühist teadlasest Swedenborgi religioosselt põhjendatud poleemikaga teaduse liigse enesekindluse vastu. Ja kui Strindberg üritab lülitada Swedenborgi oma jõhkra ja lihtsameelsesesse naistepõlgusesse, siis eksib ta samuti. Swedenborg oli naistest kõrgel arvamisel. Naine esindab tahet ja seeläbi ka armastust, inimhinge kandvat jõudu, mees aga mõistust ja mõtlemist, need aga viivad tihti eksiteele. Seevastu suudab Strindberg oma romaanides ja draamadef efektselt kasutada paralleele moraalkonfliktide ja kurjuse vahel ühelt poolt ning stseeniruumi sisustuse ja elu nurjatuste vahel teiselt poolt.

Kes tahab tundma õppida Swedenborgi vastavusõpetust ja tema muid mõtteid, võib pöörduda Swedenborgi enda poole. Hiljuti ilmus Björn A. Boyseni uues tõlkes «Taevast ja põrgust» (Om himlen och helvetet. Proprium Förlag, 1986). See on üsna mahukas teos, ent ikkagi üks mõistetavamaid ja ülevaatlikumaid Swedenborgi töid, mis annab hea sissejuhatuse tema maailma.

Pole kuigi kerge tungida Swedenborgi mõttemaailma, mille rikkalik toitejuurestik tungib läbi renessansi ja keskaja kaugele tagasi vanade kirikuisade ja antiikfilosoofide juurde. Tema lugemus inimteadmiste kõige erinevamate valdkondades oli tohtu, ta tundis hästi müstikuid ja metafüüsikuid, kellest väheseid tunti tema ajal, veel vähem praegu. Tema ülim pürgimus oli seada see materjal grandioossesse ühtsesse süsteemi. Ta asus tööle

* Rootsi keeles kasutatav sõõrsõna *pekoral* tähendab eri stiilide või kujundisüsteemide segamist, nii et tekib tahtmatult koomiline efekt. *Toim.*

konstruktiivse kirega, mis ühendab teadlase usu ratsionaalse mõtlemise võimalustesse metafüüsiku leidlikkusega. Teda jälgida pole kerge. Mitmed on sellest ka loobunud veendumuses, et see ei tasu end ära ning et kõige enam võib selles leida juhuslikke kokkusattumisi või lausa hullumeelsust. Ent kui Swedenborg on selles suhtes hull, siis sarnaneb tema hullumeelsus Leibnizi või Spinoza omaga. Rootsi teadlased — eelkõige Martin Lamm ja Inge Jonsson — on teinud palju Swedenborgi mõttemaailma rekonstrueerimiseks, et muuta mõistetavaks nii selle eeldusi kui ka eesmärke. Lammi teedrajav teos «Swedenborg» (kirjastus Hammarström & Aberg, 1987) avaldati uuesti täpselt õigel ajal — 300 aasta möödumisel Swedenborgi sünnist.

Teise meeldiva väljaandega sai hakkama C. G. Ekerwald — «Memorabiilid» (Memorabilier. Raben & Sjögren, 1988). Raamatus on valik Swedenborgi viimasest suurest teosest «Vera christiana religio». Ekerwaldi valik sästab lugejat sellest, mis Swedenborgi kirjutistes tundub sageli raskepärane ja kuiv, kordav ja sõnaohter. Neis leidub ju ka sõnakunsti oaase, mis nüüd valimikus mõjule pääsevad. Mitmetest väikestest paladest saavad kujundirikkad pildid, lüürilised või aforistlikud tähendusrikkad väikepoeemid, drastilised stseenid, humoristlik-koomilised muhedad või pahurad satiirid jne. Nimetasin juba Lutheri kohta käivat pala. Ühes teises katkendis kirjeldatakse sädeleva huumoriga mitmesuguseid levinud kujutelmi paradiisist. Swedenborg maalib lugejale pildi, kuidas tegelikult oleks igavesti istuda Aabrami, Iisaku ja Jakobiga ühe laua taga või siis igavesti olla sunnitud kuulama meeltülendavaid jutlusi ja imeilusaid ingliskoore. Tüdimus, öökima ajav tülgastus, tüdimus ja veel kord tüdimus, raev oma heasoovlike piinajate vastu, igatsus pääseda niisugusest paradiisist — see on tagajärg. Selliste ja selletaoliste naiivsete paradiisimüütide hetkvõtted Swedenborgilt on parodeeriva koomika ja vürtsi hiilgavad näited.

Swedenborgi religiooses arengus oli tähtis osa müstilistel ja ekstaatilistel elamustel. Eriti otsustav oli pöördeline ja dramaatiline Kristuse-nägemus. See pani aluse Swedenborgi kutsumusele ja andis kinnituse tema teoloogi ja kuulutaja missioonile. Kristuse-nägemus oli tema rikkaliku ja meelelise unenäoelu kulminatsioon. Unenäoelul oli oluline osa tema nägemustes, külaskäikudel vaimumaailma ja vestlustes vaimudega. Kuidas selliseid elamusi mõista, pole selge. Kus on piir unenäo ja unenäoliste kujutelmade vahel une ja ärkveloleku piirimail — tõsikujutluse ja pettekujutluste vahel — väljamõeldud sümbolite või allegooriate ning väärkujutluste vahel — selle vahel, mis tingitud antud ajast ja mis isiklik ebanormaalsus? Oma vaimuelamustes ja -suhetes võis Swedenborg liikuda neis piirkonnis, otsides kirglikult teadmisi ja lunastust. Ise aga oli ta veendunud oma kogemuste ja teadmiste objektiivsuses. Kõrvalseisjates tekitas see pahameelt ja pilget. Kohates kummalist ja võõrast, põlati see ära, ning taunitavaks muutus ka kõik muu Swedenborgi juures — sisu, eesmärgid, metafüüsiline ja religioosne vaprus ja üllameelsus, sümbolism ja keeleloits, kirglikkus, heasoovlikkuse ja armastuse evangeelium jm.

Võib küsida, milliseks oleks kujunenud Swedenborgi maine, kui ta poleks kunagi väitnud, et on tegelikult nägemusi näinud, surnutega suhelnud ja vaimudega keskustelnud. Kui tema kirjutisi ei oleks esitatud dokumentidena, vaid kui kirjanduslikke väljamõeldisi, poleks temast küll iialgi saanud religioonirajajat, Uue Kiriku isa, seevastu oleks ta aga esile tõusnud kui väljapaistev ja vaba metafüüsiline kirjanik, Dante ja Miltoni vennaskondlane. Ja kui oleks võimalik Dantelt või Miltonilt siiralt küsida, kas kõik oligi nii, nagu nad oma teostes kirjeldasid, kas kõik on ka tegelikult tõsi — küllap satuksid mõlemad Swedenborgiga samasse kahtlusaluste pinki.

Swedenborgi päevik tema kriisi, Kristuse-nägemuste perioodi märkmetega on lugejaid eriti võlunud.

Ent see päevik andis alust ka arvamusele, et Swedenborg võib olla hull. Tema väga elavates unenägudes on palju pentsikut nagu unenägudes tihtilugu. Eriti on tähelepanu köitnud üpris drastilised seksuaalsete vägitükkide ja kiusatuste kirjeldused. Pikka aega on neid loetud kui jõhkrat pornograafiat ja peetud Swedenborgi rängalt kompromiteerivaks. Hilisem aeg, mis on karastunud tänu Sigmund Freudile ja tema järglastele, suudab Swedenborgi unenägusid vaadata tunduvalt väiksema jahmatusega. Swedenborg ise tõlgendas neid sama mustri järgi, mis teisigi suhteid meeltemaailmas. Nii unenäod kui ka nende kommentaarid on tal üles märgitud suure kiiruga — enda tarbeks, telegrammistilis, mis võivad meenutada Linné märkmeid tema «Nemesis divina's». Nad on maaliliselt sugestiivsed, pregnantsed, parimad neist on kui pealetükkivalt ekspressiivsed proosapoeemid. Ent nende tihendatud, lünklikud kokkuvõtted muudavad teksti ka mõistatuslikuks ja kummaliseks ning Swedenborgi enda lühitõlgendused süvendavad suvalisuse ja pentsikuse muljet veelgi. Võtnuks Swedenborg endale aega oma tõlgendusi paremini selgitada, oleks ka paremini aru saadud, mida need unenäod tähendavad ning mida nad avaldavad tema suundumuse kohta. Teame ju nüüd, et unenägusid võib seletada — leida tähendust ja sõnumit ka selles, mis tundub groteskne ja segane.

Sellise mõistva ja sümpaatse unenäokirjelduste rekonstrueerimise on ette võtnud Lars Bergquist Swedenborgi päevikumärkmete kommenteeritud väljaandes «Swedenborgi unenäoraamat, rõõm ja suur valu» (Swedenborgs drömbok, glädjen och det stora kvalet. Norstedts, 1988). Bergquist on teinud unenägude ja nägemustega umbes sedasama, mis Lamm Swedenborgi mõtteviisi ja vaimumaaailmaga. Eeldades, et hullumeelsuses on oma meetod, on ta asunud tööle ja selle meetodi ka leidnud. Ta on uurinud Swedenborgi sümboleid ja sõnakasutust, muu hulgas ka tema kontakte hernhuutlaste ja nende koguduseluga. Kõike seda arvestades on Bergquist tublisti

vaeva näinud unenägude ja Swedenborgi enda unenäo-
seletuste mõistmiseks. Tema tehtud töö on paeluv ja
veenev. See on omamoodi hiline austuseavaldus suur-
mehele, keda kodumaal on nii kaua ignoreeritud ja vää-
riti hinnatud (osalt küll temast endast johtuvalt) —
sünnipäevakingitus tema 300. sünniaastal.

Emanuel Swedenborg (Christopher Sjöbergi raamatust «Der Geisterseher Swedenborg», Weimar, 1863)

LUGU PERILLA JA NEREUSE ARMASTUSEST

Emanuel Swedenborg

Tõlkinud Ain Kaalep

Austada Hüperboreas ilusaimana nümfide hulgast
muiste Perillat võis, Maa esmasündinud last;
üksi ta seal oli siis ning üksi ka rannikul hulkus,
kus head seltsi tal muud polnudki kui ise vaid.
Tüün oli Ookean, tuul ega vood ei liikunud paigalt
ning sile veepind näis nii nagu marmoritahk,
vaid kalaparv siin-seal all vee vahel vilksatas mööda,
nii et aimata võis veikleva kaarega joont,
veiklemas päikesekiirt näha sai sel marmoripinnal
ning üle kõigest käis kõrgete taevaste võlv.
Millel ju õieti koht ülalpool: mäel, metsadel, hooneil,
see kõik uppund nüüd kesk merevoogusid näis,
lind, kelle tiibade hoole ju õhk eks aidanud kaasa,
nüüd oli varjuna ka lendamas all vete sees
ning eks vaataja see, kes seisatas kirkuse ääres,
jalg jala vastas, ka end teistpidi teisena näind:
kui tema liigutab mõnd oma liiget, liigutab liiget
teisik veeski; ta naer naer on ka teisiku näol.

Fabula de Perillae et Nerei amore. — Emanuelis Swedenborgii Opera Poetica. Upsaliae Typis Academicis MDCCCCX, pp 57—62.

Tõlkija tänab head abimeest ja nõuandjat Jaan Unti.

Nereus sealsamas ent, vari naabriks, ka oli seismas:
jäisest veest tema meel süttis kui armunud sees,
sest nägi peegelduvat tema õhkude voost ülikaunist
neitsit, kes oli nii, päikeses, kaunimgi veel.

Nii nagu Iris, kes veest läbi alla on kirkana paistmas,
nii nagu Eos-roossõrm, astunud merre, ta näis,
Nereus ent oma pilku ta pealt ei pööra ja hõõgub
vee all, haududes seal mõndagi nõu omapäi;
kord sada riugast on juba selgind põues tal niiskes,
kord tema meelest taas kõlbmatud kõik sada on:
sealsamas mõtleb ta, kuis kolmpiiga ta lööks segi ranna,
nii et vee seest saaks kätte ta näitsiku siis,
sealsamas lõigata mõtleb ta rannast üht osa randa,
armastust seal ehk päästjana leideski eest,
sealsamas lainete kombel, mis auruvad Phoebuse kiirges,
nümfile sülle ta end mõttes on heitmas kui vihm.

Kummati kõik need nõud meel näotuks siis temal laidab,
arvates, nümfi ta võiks võita ju töotusil vaid,
ning üks kerkigi veest hall pea juba, näidates ennast,
ehteks lehtpuupärg, et ära varjata hall,
ning üks ütle ta nii: «Kui hindad sa armunut õrna,
siis, ennäe, siin on see, kes on armunu õrn!

Kui jumalannaks saada sul soov — saad, kuuldes mu
palveid:
teenib su au iga nümf, nii meri kui meremees!
Kui meelt mööda sul rikkus ja vürstliku sauaga ihkad
tõsta sa kätt — vara on voogudel rohkem kui küll!
Kui aga sulle ma ehk ei meeldi, ju siis mõni teine
saab mere valdjatariks ning käsib-keelab ka sind.»

Nümf nüüd ehmatas nii, et näost ära hoopiski langes,
otsekui kesk jäist vett kukkunud ootamatult;
needides rannikut, läbi puude ja põõsaste tormas
eemale siit tema vaid, silmades õudus ja hirm.

Ei tal metsade ees ega järskude kaljude eeski
hirm ole: hirmuks on Nereus, rannik ja arm,
nii et peita tal end on soov päriselt sohu-rappa,
ei lõvi-tiigergi nüüd hirmsana talle ju näiks.

Kui ehk enne ta meel mõnd kerget iiligi kartis,
siis nüüd soovis ta, et Jupiter äikese tooks,
sest on kannul ju tal mühav, mürkiv ja mõiratav Nereus,
kes lisab sammu ja on valmiski mis tahes teoks.
On juba peos peaaegu tal viimnegi jälg, mille jätnud
nümf, juba haaramas ta on tema taldugi nüüd.
Nii nagu virdava vee käre jooks oli see ja ta häälgil
valjust valjemal moel kostis kui lainete möll;
nüüd ägab-oigab ta suu, nüüd ikkagi ähvardab jälle,
kord on kerkimas hää, kord aga õrnumas taas;
ei sõgemeelsena näe kive-kände ta, kaljude otsa
komberdab, liikmeid-luid seal ise haavates nii.
Oksastik aga rüüd rebib nümfil ja mõndagi kriimu
jalgade õrnuses näeb karmide okaste süül.
Raske on hingata tal, juba rind jääb otsekui umbe
ning higi voolamas on kõigi ta pooride seest;
on tilk-tilgalt ent seda Nereus püüdmas, et ühte
saaks tema lainetus ning armsama see ihumahl.
Ent, ime küll, pole tilka, mis sooviks ühtida vooga:
kui vaid puudutab vett, hangub ta jääks jalamaid.
Kaljuni jõudnud on nüüd, hing kinni, ka sellele pääsnud
nümf, keda vist enam sealt veejumal kätte ei saa:
ränk oli mäkke tal tõusta ju küll, ent hirm lisas hoogu,
nii et järsk kivipind kergesti võidetav näis.
Niisama paiskuma õhku on veevool valmis, kui kokku
torru ta pressitud on, olgugi püstine see.
Seal ülal loorberipuud, pühendatud sulle, Minerva,
näeb püramiidina maast kerkimas uhkuses-aus;
sinna ta tormabki nüüd, et puud oma embusse võtta,
nii nagu eefeu või muu ronitaim seda teeb,
seal jääb tummana seisma — ta hääle on hirm ära
võtnud —
ning surub vaikiva puu vastu ta vaikiva suu.
Vaid sosinat veel kuulda ta huulilt võib: abi nõnda
seal jumalannalt nümf eks palu härdana siis
neil sõnul: «Aita sa mind, jumalanna ses puus minu kaisus,
nii et ohtusid ma ühtegi kartma ei peaks!»

Nii palus-nuttis ta seal, jumalannat ühtlasi kiites,
ning puukoorele meelt heitvana andis ta suud.
Noogutas puu kohe talle ja loorberi all jumalanna
seisiski, neitsit teist neitsina aitama nõus,
siis puukoorest tõmbas ta eemale suudlustesoojast
ning nagu vast seda puud end lasi emmata nüüd.
Eks pane kahvatust ning kartust sealsamas naljaks,
niisama katkist rüüd, taevane lustlikul moel.
Kui oli naljaga toond elu taas tema näitsiku näkku,
nii tõsiselt kui ka lahkesti ütles ta veel:
«Oh, ei tea, ei tea sa, mis pulmi sa vältida püüad!
Rikkused, vürstlik sau, veejumal ootavad sind!
Kolmandik maailma on mängus ju. Peatu, Perilla!
Juno ja Jupiter vaid valdavad kõrgemat au.
See, mille eest paged nüüd, on paljude neitsite sooviks,
ainsam, Perilla, sa küll nii oled paljude seas.
Miks sina meelitad mind ning miks oma kätega embad —
kuulud ju niikuinii mulle ja sulle ma ka!
Kui minu hinge sa näed, siis näed, mida näost näha ka on:
ei ema armastaks sind enam kui mina sind.
Aita sa mind! on su hüüd, sest teeb suur Nereus hirmu,
eks abi annagi siis sulle ma, nii nagu saan.
Oh kui näeksid sa vaid elutiibade tormi ja tõttu,
ei nii ärritatult pakku sa siis põgeneks.
Saad näha nümfe, kes veel mere mõrsjaiks kord ise saavad
ning kadedalt sinu silm tihtigi piidleb ju siis.»
Ikkagi kinnitab nii, puna palgeil, kaunis Perilla:
«Ainuke arm minu jaoks sa oled, Pallas, ja jääd!»
Ei jumalannal ta suud küll sõandand suudelda või ei
küündind huulteni ehk, sest oli Pallas ju pikk,
kuid kuhu küündis, ka suudles, ja taevase kaisus ta viibis,
hellitustega siis muuteski taevase meelt.
Vaskise kiivri ju nüüd pähe nümfile annab ja õrnu
künkaid kaitsema seab võitmatu aigise too.
Neist jagu Nereus ei enam saa ning raevuga voolab
taas oma teed ning jääb lainete alla ta vimm.

Nii sõnab veel: «Minu riiki sa pealegi põlguseväärseks
pea, kui armsam on sul Pallas ja relvad ta käes,
kuid oma kätega sind olen haaramas ikka ja jälle,
sest minu põues on koht säilinud vaid sinu jaoks.»
Rääkind nõnda, ta siia ja sinna on veerlemas kähku,
ennast koondades kord, loiuna taandudes taas,
nüüd näib nii nagu kiil ning moodustab nüüd juba kaare,
küljelt rünnates ning piirates-kaevates siis.
Laulikul lausuda jääb: Sinu maa kuju saanud, Perilla,
on sel meel, sest suurt rinda ta meenutab ju.
Veejumal jooksmas su ümber on ringi su võimuka voona
ning eks saa see rind toitu kui verd tema jõust —
kord tuleb, kord läheb vool, ning otsekui soonisse kallab
armunu lakkamatult maa sisemustesse vett.
Kui usud, kuuldagi võid, kuis nümpi ta meelitab aina,
palveid korrates, et kuuluma talle ta peaks.

Emanuel Swedenborg

EMANUEL SWEDENBORG sündis 29. jaanuaril 1688. aastal Stockholmis. Tema isa, Jesper Swedberg, oli Skara piiskop. Olles veendunud, et pojast saab vaimulik, pani ta temale nimeks Emanuel (heebrea keeles 'Jumal meiega').

Piiskop Swedbergi kodus valitses karm usuline meelsus. Kõneldi Jumalast, Kristusest, paradiisist ja viimsepäevakohtust, Pereisa lemmikteemaks olid kaitseinglid, kes laskuvad inimeste südamesse, et neid juhtida välja eksitustest. Ikka ja jälle rõhutas ta, et Jumala armu pärast tuleb võidelda — ainult siis laskuvad inglid taevast maa peale, Jumala juurest inimese südamesse.

Emanuel oli väga andekas. Juba neljateistaastaselt valdas ta mitut võõrkeelt, sealhulgas klassikalisi — kreeka ja ladina keelt. Tähelepanuväärne oli ka tema luuleand — tema ladinakeelseid luuletusi kõrvutati Ovidiuse omadega. Enam huvitasid teda aga reaalsed ning Uppsala ülikooli läks ta õppima matemaatikat, füüsikat, keemiat ja loodusteadust.

Aastal 1710 määratses Rootsis katk ning Emanuel sõitis õpinguid jätkama Inglismaale. Inglise teadlased nägid noormehes lootustandvat, väga andekat ja erksa vaimuga tulevast teadlast ning abistasid teda tema õpingutes ja uuringutes; eriti lähedane oli ta Newtonile ja Halleyle. Inglismaalt siirdus ta Prantsusmaale ja Saksamaale. Lisaks õpingutele ja uuringutele täppisteaduste vallas, eriti matemaatikas ja astronoomias, õppis ta samuti päris praktilisi töid — keerukaid kelli ja mööblit parandama, klaasi lihvima ja graveerima, jm.

1714. aastal naasis Emanuel Swedberg kodumaale, mõttes terve hulk leiutisi, näiteks veetõstuk, veeviskemasin, uudne tõstesild, õhu- ja veepumbad, koguni allveelaev ja lendavad vankrid... Siiski polnud ta kaugeltki unistaja — tema silmapaistvad teadustööd mineraloogia, füüsika ja filosoofia alal äratasid suurt tähelepanu teadusemaailmas, ta valiti paljude Rootsi ja välismaa teadusseltside liikmeks. 1719. aastal andis Rootsi kuninganna Ulrika Eleanora talle aadlitiitli koos nimega Swedenborg. Tema laiahaardelisus ja produktiivsus löid teadusemaailmas tema ümber universaalgeniuse oreoli.

Pöördeliseks Emanuel Swedenborgi elus sai aasta 1745, kui talle avanes teine maailm — vaimudemaailm. Selle vallandas Kristuse-visioon. Oma sõbrale Carl Robsahmile jutustas ta sellest muu hulgas: «... Aga järgmisel ööl tuli seesama mees jälle ja ütles, et Ta on Issand Jumal, maailma Looja ja Lunastaja, ja et Ta on mind välja valinud, et inimestele Püha Kirja vaimset mõtet ära seletada. Tema dikteerivat mulle ise, mida ma pean kirjutama. Et mind veenda, avati mulle järgmisel ööl vaimudemaailm, põrgu ja taevas, kus ma leidsin rea oma tuttavaid inimesi igast

seisusest. Sellest päevast peale loobusin ma kõigest maisest õpetlikkusest ja töötasin ainult vaimsete asjadega — vastavalt sellele, mida Issand käskis mul kirjutada. Edaspidi avas Issand minu vaimusilmad, et täielikus ärkvelolekus vaadata, mis teises maailmas toimub, ning inglite ja vaimudega kõnelda.»

Siitpeale ei tundnud Emanuel Swedenborg oma elu lõpuni mingit väsimust ega haigust. Tema tööviime oli erakordne — päevas kirjutas ta, kui ta polnud just sõidus, kolmkümmend kuni nelikümmend kvartlehekülge tihedat kirja. Ta asetas end samasse ritta Piibli Moosese, Hesekieli, Taanieli, Johannese ja Paulusega, olles kutsutud seletama Jumala imesid ja ilmutusi ning lahti mõtestama prohvetluse saladusi.

Swedenborgi peateostest tuleks märkida järgmisi: «Arcana coelestia», «De coelo et inferno», «De nova Hierosolyma», «Apocalypsis explicata», «Vera christiana religio». Kokku on ta kirjutanud 35 000 lehekülge, neist 20 000 teoloogilise, ülejäänud loodusteadusliku ja filosoofilise sisuga. Viimaste peateoseks on «Principia rerum naturalium», mille esimene osa (3 köidet, 1372 lk) on «Opera philosophica et mineralia».

Emanuel Swedenborg suri 29. märtsil 1772 Londonis.

Robert Kannukene

ENDAKESKNE JA HEIETAV

Arvo Valton

Ons mõtet ikka ja jälle imestada, et inimene on surelik. Et mina olen surelik. Teiste samasugune saatus ei tee minu osa kergemaks.

Kas polegi see meie isiksuse põhi? See kiuslik mõte oma tulevasesest otsast?

Otsustus, et kõik tühi töö ja vaimu närimine, on ju isekuse tipp. Enda ajutisuse seadmine igaviku keskele.

Mõni loodab Looja peale, mõni usub oma puumaja tormile vastu panevat, mõni hiilib katkendliku värsiga igaviku väravale, nähes seal tuhande aasta pärast endataolisi uudishimulikke mõistjaid. Mõnel rändab hing, teine on rahul huumusega, mis tekib tema vähesest massist.

Veri kohiseb keeda soontes, tundepaisud uhkavad üles ja alla.

Kirjutaksin veel ühe raamatu. Veel kasvõi ühe. Ei usugi enam, et see saab parem eelmistest. Hooplev hoovõtt on nüriks jäänud. Lihtsam on sihtida hulka. Veel üks raamat lisaks mu kogutud teostele, riitul sellevõrra pikemaks.

Elumõtte jaoks pole just palju tarvis. Elumõte on ajutine ja muutuv.

Inimkond on rohkearvuline, aga mitte hirmuäratav. Tal on hea karkude tööstus. Komberdame vaimsetel karkudel ning oleme siin, Läänemaal, tänulikud inimkonnale.

Vahest on Idamaal teisiti. Ei tea, pole idamaalane olnud. Püüdnud ümber kehastuda küll, aga see on ikkagi olnud pelgalt mu kujutus. Et seal seisab inimene Jumalaga vastamisi, nad vaatavad tõtt ning unustavad rähklemise. Et hing käib seal teistmoodi sisse ja välja.

Või kajastab seegi vaid ajamõõtu — ning lõplik vabakssaamine jääb unistuste piiri taha?

Hinged rändavad uskumist mööda. Saan ju minagi ammuse mehega tema raamatus kokku ja me naeratame teineteisele. Imetlen teda selle eest, et ta on minuga nii sarnane. Ma ei mõtle ju iga hetk sellele, millistest lausest olen kokku pandud. Ei paisuta tänutunnet kogemataleidude eest.

Muretsen ma ikka tõsiselt nende noorukite pärast, kes peavad kord lugema mu teoseid? Juhul, kui eesti keel püsib veel mõnda aega ning kooliõpetus jätkab nii-öelda hingede harimist ilukirjanduse abil. Nad kiruvad mu elulugu, liiga paljusid pealkirju, mu sünni- ja surmadaatum ei taha meelde jääda. Jah, loomulikult ei tunne ma neile täna kaasa. Nagu ei mõtle ka nende kiusamisele.

Tuleviku kohta, mil barbaarsus vaheldub haritusega ja vastupidi, käib peadest läbi mitmesuguseid pilte. Lisandub elektroonikat, helendavaid ekraane, pähelükkimise masinaid. Tülikaid paberist köidetud raamatuid ei ole enam, aga ohmusid on küll ja küll. Ja toitu nähes neelatakse sülg. Kunstkiud tuleb loodusest, aga bakterid väsivad. Kidurad atleedid vahetavad vaimutuid fraase, mõttehiiglased karglevad batuudil. Võimuahned sikutavad pehastunud niite, väikesed ja tüdinud poevad peitu kõikjale, kus võib leiduda varju.

Täna kogume tühiseid asjakesi, kakleme ligimestega, õhutame endas poliitilisi kirgi. Kellelgi peaks homme olema parem. Kinnitame, et meil endil võib mõni aeg ka halvem olla. Ja me ei oota tänu oma arvukate ohvrite eest.

Ikka ja jälle astume peeglite ette, mõõdame endid. Harva märkame, et kriipsud mõõdupuul on kulunud. Ja

Jumalani ei ulatu ükski meie lint, kas kujutluski. Selleks ehk olemegi tema kuju vägevana püsti seadnud.

Mu isa ja ema, kes mõlemad nüüdseks lahkunud, on veel elavad minu mälestustes. Rohkem aiman, harvem tean, mis minus on nendest. Oma vanaisasid pole ma näinud, side vanaemadega oli nõrguke. Nad on mind süles hoidnud, aga ma ei mäleta seda. Hiljem olen tugevana ja kuhugi kiirustavana peatunud nende tõvevoodi juures. Mõnest esivanemast tean ühte või kahte lugu, aga kipub segi minema, kas loo tegelane oli too hiidlasest naljamees või too teine, kes pürgis Läänemaal vallavalitsusse. Mis oli emaemadel öelda oma ajastule? Nad ju rääkisid, küllap isegi tõrelesid.

Jah, kui poleks olnud nende argipäevi, poleks minu praeguseid pühapäevi, see võiks ehk selge olla. Ja mina petan ennast jätkuvalt.

Päikeseratas käib ringi ja loob meile unenägusid valgusest.

Siiski tahan hüüda, et üks sajast või tuhandest liigutusest läheb asja ette. Kõik pole tühi töö, oma vaimu närvides ei kahanda me seda olematuks. Kuni veri voolab soontes.

Miks ma pole ära õppinud ladina keelt? Uhkeldaksin täna tsitaatidega. Sõidaksin ringi mööda maailma ning pöörduksin mustanahalise mehe poole tema sugharu keeles.

Matemaatiline mõtlemine on joovastav, ta pöördub alati tagasi endasse. Vestleksime erudeeritud kaaslastega valemite keeles ning naudiksime selle taga rohetavaid pöögisalusid.

Käiksin ära mustas kastis, paisuva maailma piiril, heidaksin pilgu lõpmatuse seljataha.

Ribistaksin lahti oma armsama hingeniidid, näeksin igas tema mahlatilgas peegeldumas oma nägu.

Küsiksin maailmavaimult, kas ka temal on heledad kulnud.

Siin me nüüd heitleme ja valmistame Eesti riiki.
Idealiseerime seda, mis olnud. Sest muud ju ei ole.

Broilertibud aga manitsevad lõokesi: «Olge realistid!»
Hammasrattad pöörlevad tühjalt. Ei astu ette tarka,
kes ütleks, mida toota.

Ahvime järele hukkaläinud maailma, igatseme val-
lutada tema pahesid.

Leib astub meie ees, liigume hanereas järel.

Sisendame enesele kiindumust ja kirgi.

Vahetame joovastavaid taimi õõnsate klaaspärlite
vastu.

Laiskus ja headus saavad kokku me meeltes.

Lootuse jõud tiivustab tagant. Teeme tegusid ja
hüüame sõnu, et tunda end ajahetkele vajalikena.

Meie tühi kott seisab kenasti püsti.

KOMPROMISSIDEST

Uku Masing

See on tõesti tõsi ja vastuvõtmist väärt, mu poeg: õnnetu see, kes kuradiga püüab jagada ja teha temaga lepingut! Õnnetu see, kes talle vastu tuleb, loovutab midagi, et kurat muu jätaks rahule. Ei selle maailma isand lepi. Tema tahab võidelda ja võita. Tema võidab siis sinu, kisub su närtsudeks. Oh vaata mind, vaata ometi!

Ära usu, et ta oleks mistahes kaunis viinas ja selle ümber heegeldatud toiminguis. Mistahes uimastuses. Ei ta ole lõõpimises ega üheski teises tühises aja raiskamises. Kõik need on süütukesed võrgud, mu poeg. Need tüütaavad, ei tapa. Ei nad südamest tule kellelgi. Aga just sinu südant kurat tahab lõhkuda, lammutada, kiskuda lõhki. See teda vaevab. Et ta on. On, mis on. Ainult see teda vaevab.

Ei sina teagi veel, mis kombel ta päris hõlpsalt pääseb sinu juurde. Tema sulle ei ütle, aga mina tean tema saladust, mu poeg. Mina olen vaevelnud nende käes. Eks tema sosistanud mulle: «Oled ju kristlane, oled ju hää, tead tõde! Mine ja õpeta neid, kes ei tea, seleta neile. Teed hääd! Ja saad!» Õnnetu oled, mu poeg, kui lähed. Keegi ei taha õpetust! Kurat sisendab sulle, et tahetakse. Häda sulle, kui usud! Veel suurem, kui ta sulle kinnitab, et seda tahtmist tuleb juurutada inimestesse. Siis oled ta lõksus. Aga mine, mu poeg, ja õpeta! Mõttele, et räägid

kurtidele! Räägi surnuile ja neile, kes sündimata. Räägi nagu müüridele. Kel kõrvad kuulda, see kuuleb! Ära usu kuradi veenmist, et õpetust oodatakse. Usu: põlatakse! Ära iial looda, et sina kedagi pöörad. Kui loodad juba, siis kurat tõmbab sinu aina suuremasse ahastusse. Paneb sinu arvama, et pead rääkima nende kohaselt, keda õpetad. Püüa siis kõnelda nende järele, nende meeles. Kat-sud leida neile vajalist. Kuluta terve elu, et pääseda inimeste juurde. Aga ei pääse enne, kui oled nemad. Selline nagu nemad end lasevad paista. Veidram veel kui nemad sellepärast. Aga seda kurat soovib. Usu mind: kui need, kes vajavad sind, tulevad ise. Kui sa moondad end ja veiderdad selle maailma võitmiseks, siis nemad ei tule. Ja seda maailma ei võida sina iial, mu poeg, kui saad kuidagi üheks tema lapseks. Ei ole tema ka laps, keda võiksid meelitada enda järel, töötades varsti jäätist, näidates jäätist. Millest sa ise ei hooligi. Ole kindel Jumalas, mu poeg. Ole kindel, et tead teda ka siis, kui tunned, et sa pole see, kes võiksid olla ja tahaksid. Kui oma teadmistes kahtled, tee seda kambris luku taga. Luugid tõmba akendele ette. Aga selles maailmas sina ei tohi kahtlust lasta paista oma palgel. Sest otsemaid tuleb tema isand sinu juurde kellegi sõbra või tuttava näol. Seesama leebelt ja viisakalt ütleb: täiesti nõus oleksin sinuga, aga kuule, neis ja neis asjus ikkagi õigus peaks olema sellel kuulsal filosoofil, sellel ilmamaa targal, keda mina hiljuti austasin, lugedes teda. Ta ei ütlegi: peaks olema õigus minull!

Harilikult ei ole tema ju midagi lugenud, vaid räägib seda maailma. Kui ta ütleks nõnda, oleksid ettevaatlik! Ta nimelt ei ütle. Kui sinu süda siis sind manitseb: ole vakka! — siis täna Jumalat, mu poeg. Kui sina temaga nõustud kõnelema, hakkad temaga vaidlema, siis reedad oma Jumala. Ei, ainult kolm korda enne kukelaulu.

Võimalikuks tunnistad ju, et selle maailma laps teab Jumalast midagi paremini kui sina. Juba selle võimaluse võimalikuks pidamine on üks üpris pikk samm kuradi

orjuse sisse, samm üle kuristiku, mis laieneb sinu selja taga. Kurat mitte ei unusta sulle näitamast, kui kähku kaob teine kallas hämarusse. Ära siis iial usu: tema tahab kõnelda, et mõista. Et pöörduda Jumala juurde. Ei, mu poeg, tema tuleb üksnes mõttega pöörata sind tõeliselt tõelise kindla maailma tõe orjaks. Tuleb näitama oma targemust, mõelnumust. Nõustu näiliselt ta väitega. Kõiges paistab ju tõtt ainult seepärast, et seesama lause tema suust sinule tähendab hoopis muud. Ütle talle: ehk sul on õigus, selle üle ma pole mõelnud korralikult! Pane tähele, kas ta siis oma jutu lõpetab. Ei iial! Tema jätkab, tingimata jätkab ja hakkab kummutama seda, milles äsja ütles end nõustuvat sinuga.

Kui ta küllalt sind on muserdanud, siis parajat hetke ta luurab. Siis ta kutsub sind, sunnib sind temaga vaidlema muude hulgas. Kaastundlikult ta sulle lausub: tõde tõuseb, vale vajub! Siin on meil Jumal andnud erapooletuid otsustajaid, ütelgu nemad, kummal meist on õigus, kummal tõde, kummal Jumal. Kui sa nõutult või rõõmuga nõustud, oh minu poeg, häda ootab sind. Ära unusta: need erapooletud on sellest maailmast. Erapoolikud nad on. Ära unusta, et ka siis, kui võidaksid sõnalahingus. Suu suleksid temal, või teistel. Ka siis oled andnud kuradile kolm tilka verd. Ei üksnes see, et nemad sind hakkavad vihkama, sinu võitu sulle iial ei kingi. Luuravad mõne kahtlusehetke sinus. Ei mitte ainult see. Vaid sina, mu poeg, oled võitnud nõnda nagu võidetakse selles maailmas. Sina oled andnud Jumala üheks võimalikuks jumaluseks, üheks iidoliks teiste hulgas. Sina talle oled hankinud tunnustust. Aga iidoliks ta jääb. Ja sina ise tunned, et oled teotanud teda. Oled võidelnud tema eest nagu iidolipreester. Oled tulnud vastu selle maailma tavadele. See jääb sind vaevama. Kiusab korra, kiusab teise: küll sa võitlesid vapralt oma puusliku eest! Võitle edasi seda hääd võitlemist. Enam sina mu orjusest ei pääse! Tõesti, tõesti enam sina ei pääse. Pea meeles, mu poeg, inimene ei võitle Jumala eest. Inimene ei kaitse

Jumalat kurjade koerte ja pahade poiste eest. Tüdrukuid rääkimata. Sina ju isegi taipad, kui tobe olek see on. Jumalat pureda ei saa keegi. See, keda sina pead kaitsma, ei ole Jumal. See on üks iidol, üks tuhandeist kuradeist. Aga need kaks kilda sõpru on vähemalt viisakad. Püsti-koledad aga need, kes teavad sinu südant ja olemist. Ei nemad tule sulle külla, küsides nõu või kutsudes sõbrali-kule vaidlusele. Et sind võita üheks su väärtustele vasta-vaks ehk pisut vähemaks orjaks sellesse maailma.

Need kolmandad tulevad süüdistajaiks, nagu teinuk-sid neile, või ausaile inimesile ülekohtu. Just siis kui sina ei tee midagi. Need tulevad ja ütlevad: mis õigusega sa arvad, et oled parem? Sa kinnitad, et sa ei arva. Aga nemad algavad: aga sa — ja siis tuleb üks suurepäraselt tobe noomimine. Veel targemad torkavad: mis õigusega arvad, et oled see! Kui hakkad end kaitsma või seletama, siis oled loovutanud oma hinge igavesti. Kurat trambib teda nagu külmavõetud kartulit. Nad omistavad sulle võimalikult näruseid omadusi siit maailmast. Sõnastavad sinu kantsid Teisest Maailmast, mis sa neile vastu tõukad, tavalisiks ja alatuiks nähteiks selle maailma kõrgeimuse taustal. Mida enam end kaitsed, mu poeg, seda rämpase-maks teevad nemad sinu. Ei nad sülitata ainult, nad tões-tavad, et sa väärivad vaid sülitamist. Oled halvem veel. Sadu lugusid ma sulle rääkida võin. Kõik lõpevad siis, kui tunnistasin: olen alatum kui alatum nendest. Pidasin end erinevaks, olen kõntsam kõntsast. Siis nemad on rahul. Kogu nende maailm on päästetud. Aga kuitahes armetu sina oleksid, mu poeg, mõtle ikka: kuradile pole kuradeil tarvis tõestada, et ta on kurat! Kolm kildkonda, neid on vist rohkem, panevad sinu kahtlema Jumalas ja endas. Sa ei tunne end Teise Maailma lapseks, vaid ini-meseks, kes seda tahab. Ei ole väärt, ei ole valmis. Kat-sud siis elada, jalg siin, teine sääl. Vahel kaheldes, kumba valida. Kumba suudad? Aga nemad ei lepi, kui taipavad. Välja selgitama nad hakkavad sulle, et Teine Maailm pole muud kui hullude illusioon. Väsid tõrkumast, annad

alla. Purjutad vahel või teed midagi taolist. Raugana leinad taga. Näed oma rumalust. Asjatult leinaksid, mu poeg. Selle maailma surm ootab sind juba. Vaata mind! Seepärast, mu poeg, ära anna neile võimalust sundida sind selleni, mida nad hüüavad kompromissiks. Seda pole, on vaid orjus. Kui sa neile ei anna võimalust, nemad sind sundida ei saa. Ära näita neile, et oled teisiti, ära ütle, et oled. Ära mine sinna, kus sinu erinevus hakkab silma. Lavalt või kantslist võid sa öelda Teist Maailma ja Jumalat ja ennast. Keegi ei pane sind tähele peale sinutaoliste. Kõikjal mujal see maailm kargab su kallale kui koer siilile. Ei ta jäta enne, kui ta kisub sinu lõhki. Seda koer hüüab kompromissiks. Seda koer hüüab näitamiseks, et oled söödav, ei ole milleski parem muist loomist. Siil vist iial pole mõelnud nõnda. Koer leiab igast okkast ülbe üleoleku kaasloomadest: mügisemisest väärade väited.

Karda neid kalleid sõpru, mu poeg. Karda neid enam kui elusaid kuradeid. Rohkem kui mistahes põrgut. Põrgus põled teades, et muuta ei saa. Tasapisi kõrbed elus, teades, et saanuksid olla teisiti. Vahel koguni katsud orjust üles öelda. Aga su süüsid sulle meenutatakse siis. Esitatakse sinu järeleandmised. Nõutakse, et oleksid korralik inimene, peaksid sõna. Ei mässaks selle vastu, mis oled võtnud õigeks. Ori peab jääma orjaks. Nuheldavamaks ainult kui enne. Ja vanana, oh vanana, mu poeg! Sul ei ole nii palju silmavett kui tahaksid nutta...

VAIMUHAIGUSE MÜÜT

Alo Jüriloo, Vaino Vahing

SISSEJUHATUS

Me elame ajal, mil põhjendatud, aga tihti ka põhjendamatud ning sensatsioonimaigulised rünnakud meie psühhiaatria vastu on muutumas üpris igapäevaseks asjaks. Võib koguni oletada, et üldsuse negatiivne suhtumine meie psühhiaatriapraksisesse pole veel saavutanud oma haripunkti. Samal ajal aga psühhiaatrias loobutakse pealesurutud ning ainuõigeks kuulutatud ühekülgselt bioloogilisest, nosoloogilisest¹, puhtloodusteaduslikust lähenemisviisist ning psühhoanalüütilisi ja psühholoogilisi käsitlusviise tunnistatakse taas psühhiaatrilise mõtlemise osana.

Asjade praegune seis ongi viinud meid mõttele tutvustada 1960. ja 70. aastate ühele psühholoogilise psühhiaatria äärmuslikumale, kuid maailma psühhiaatria ajaloos väga olulisele vormile — «antipsühhiaatriale» (käibel on veel ka sünonüümid «kriitiline», «radikaalne», «alternatiivne psühhiaatria») aluse pannud Thomas S. Szaszi (kelle esikraamatult oleme laenanud pealkirja), David Cooperi ja Ronald D. Laingi seisukohti vaimsete

¹ Psühhiaatriline nosoloogia — loodusteaduslik õpetus vaimuhaigustest, nende klassifitseerimisest, põhjustest (etioloogia) ja arenemisviisist (patogenees).

häirete olemusest, tekkepõhjustest ning ravist. Siingi oli tegemist tugeva rünnakuga psühhiaatrilise ühekülgse vastu, kuid juba hoopis kõrgemal, professionaalsel tasemel.

«Antipsühhiaatria» — see oli eeskätt USAs ja Inglismaal eksistentsiaalsest psühhoanalüüsist (Binswangeri *Dasein*-analüüsist) ja fenomenoloogilisest psühhiaatriast välja kasvanud äge protestireaktsioon vaimuhaiguste nosoloogilise klassifikatsiooni, institutsionaalse psühhiaatria ning ühiskonna liigse psühhiatriseerimise vastu. Kui vanemad ja konservatiivsemad psühhiaatrid nimetasid seda «pseudopsühhiaatriaks» (Akiskal, McKinney 1973: 367), siis nooremad ja radikaalsemad kuulutasid selle koguni «neljandaks psühhiaatriarevolutsiooniks» (Kuronen 1985: 3), kusjuures esimest revolutsiooni seostati Pineliga (kes vabastas vaimuhaiged raudahelatest), teist Freudi ja tema psühhoanalüüsiteooriaga, kolmandat aga psühhofarmakonide kasutuselevõtmisega vaimuhaiglates.

TAUST

1. Psühholoogiline ja bioloogiline suund psühhiaatrias

Psühhiaatria on oma interdistsiplinaarse iseloomu ja seotuse tõttu sotsioloogia ning filosoofiaga pidevalt järginud ajaloo väitel toimunud muutusi mõtlemises ja teaduses, läbinud mitmeid erinevaid etappe hinge, vaimu ning psüühiliste fenomenide mõistmises ja suhtumises neisse. Tihti on mõni seisukoht ainuõigeks ja üldkehtivaks kuulutatud ning kõrvale heidetud mineviku kogemusi, et siis mõne aja pärast innukalt ammuunustatu juurde tagasi pöörduda.

Vaadeldes psühhiaatria kujunemislugu, võime selles läbi sajanute siiski täheldada kahte üldist arengusuunda, iselaadi psühhiaatrilist *yin*'i ja *yang*'i, kahte üksteist

täiendavat antipoodi, mida on tavaks nimetada *psühholoogiliseks* ning *bioloogiliseks* lähenemiseks psühhiaatrias. Kui Immanuel Kant XVIII sajandil kuulutas enda kui filosoofi psühhiaatrilistes küsimustes arstidest pädevamaks (Howells 1975:265), siis neuropsühhiaatrid Wilhelm Griesinger ning Emil Kraepelin tegid loodusteadusliku vaimuhaiguste klassifikatsiooni loomisega XX sajandi alguseks võimalikuks vastupidise — vaimsete häirete alal kuulutati kompetentseks vaid arstid, neuropsühhiaatrid, vaimsed häired aga aju haigusteks. Selsamal saksa klassikalisel psühhiaatril põhinev bioloogiline käsitlusviis on viimase poolsajandi vältel ka meil üldkehtiv olnud.

2. Viis astet psühhiaatria arengus

Maailma psühhiaatria arengus võib selgesti eristada viit astet, etappi, mis eri maadel võivad aga olla kulgenud erinevas järjestuses — sõdade, vallutuste, revolutsioonide tõttu või muudel põhjustel võib mõni aste olla vahele jäänud või on siis eelmisse tagasi pöördunud; ka on olnud üsna tavaline lähedaste arenguvormide samaegne kooseksisteerimine ühel maal (Howells 1975:9).

Esimest astet psühhiaatria ajaloos võib nimetada primitivistlikuks ehk rahvameditsiiniliseks, maagiliseks, animistlikuks, traditsiooniliseks. See on etapp, mil inimesed omistasid suurt tähendust hingedele, vaimudele, jumalatele, üleloomulikele jõududele, kes võisid tuua nii head kui halba. Psühhiaatrilise ravi põhimõtted olid lihtsad, irratsionaalsed, tihti seotud sugestiooniga. Teadmised olid fragmentaarsed ja süstematiseerimata. See faas on esinenud kõigil maadel ning seda võib kohata veel tänapäevalgi traditsioonilise kultuuriga hõimude juures.

Teine aste oli ratsionaalne, harmooniline. Veel võiks seda nimetada süstematiseerimise, teadmiste organiseerimise, inimesele kultuurse ehk tsiviliseeritud lähenemise faasiks. Selles staadiumis tehti juba katseid

rajada psühhiaatria teoreetilisi aluseid ning seostada neid praktikaga. Praksis arenes ning organiseerus, praktikud olid nii haritud, kui see tol ajal võimalik oli. Nii teooriat kui praktikat võib võrrelda tänapäevastega, mõnel alal olid nad aga koguni tänapäevastest ees, eelkõige teravikliku, harmoonilise *soma* ja *psyche* kombineerimise osas. See faas on esinenud vaid üksikutes maades: iidse Egiptuses, Antiik-Kreekas ja -Roomas, Indias (VI—II sajandil eKr), kõige esmalt aga ilmselt Hiinas, alates Kollase Imperaatori ajajärgust (XXVII—XXVI sajandil eKr). Psühhiaatriapraksises olid sel ajal kasutusel juba peaaegu kõik tänapäevased võtted. Juba siis avastati — tänapäeval oleme selle uuesti avastanud —, et parima terapeutilise efekti annab võimalikult delikaatne lähenemine patsiendile. Et aga sellest ajajärgust on säilinud vähe kirjalikke ürikuid või nad on raskesti interpreteeritavad, on täpsema hinnangu jaoks vaja põhjalikumaid uuringuid.

Kolmas aste psühhiaatria arengus oli religioosne ehk — teisisõnu — teistlik, demonoloogiline. See etapp hõlmab aegu, mil usk mõjutas väga tugevasti psühhiaatria teooriat ja praktikat. Nii on ligimesearmastus, vaeste ja väetite eest hoolitsemine austust vääriv tegevus nii kristlikus, muhameedlikus kui ka budistlikus religioonis (viimases eriti pärast V sajandit). Kristluse ja muhameedluse puhul viis religioon vaimuhaigete eest hoolitsemise kloostritesse, hiljem üldhaiglate keldritesse, veelgi hiljem aga juba vaimuhaiglatesse, nagu see oli Araabia maades ja Hispaanias.

Neljas aste psühhiaatrias oli somaatiline, bioloogiline ehk tehnoloogiline, industriaalne — see oli ilmaliku institutsionaalsuse faas. Alates XVI sajandist oli tormiline areng anatoomias, füsioloogias ja tehnoloogias pannud aluse kiirele progressile somaatilises meditsiinis. Psühhilises meditsiinis samasugust arengut aga ei kaasnenud, pigem vastupidi — peale nende sfääride, kuhu tungis neuroloogia, jäi ta hooletusse. Omamoodi meeletlikuks

Vaimuhaiguse müüt

katseks taastada *psyche*'le kuuluvat kohta meditsiinis oli XIX sajandi alguses umbes kolmkümmend aastat väldanud vaidlus nn psüühikute ja somaatikute vahel (Каннабих 1927: 234—240; Praag 1969: 307). Kui «psüühikud» eesotsas Heinrothiga pidasid vaimuhaiguste põhjuseks peamiselt psüühilisi tegureid ning kaitsesid tüliselt inimese vabadust valida ise hea ja kurja vahel, siis somaatikud eesotsas Nasseri ja Jacobiga rõhutasid orgaaniliste tserebraalsete faktorite esmatähtsust vaimuhaiguste kujunemisel. Erinevatel seisukohtadel olid psüühikud ja somaatikud ka ravi küsimustes — psüühikud pidasid lubatuks vaid psühholoogilisi meetodeid, somaatikud aga rajasid kõik oma lootused somaatilistele, bioloogilistele terapeutilistele meetoditele.

Psüühikute ja somaatikute suure vastasseisu kallutas lõplikult viimaste kasuks Wilhelm Griesinger, kes 1845. aastal avaldas füsioloogilisel lähenemisviisil põhineva raamatu psüühilistest haigustest ning pani sellega aluse nosoloogilisele eppohhile psühhiaatrias (Howells 1975: 276). Märkigem, et selleks ajaks oli psühhiaatrias tuntud juba ka üks tõeline nosoloogiline üksus — prantslane Bayle oli 1822. aastal tõestanud progresseeruva paralüüsi süfiliitilise etioloogia (Saarma 1982: 73).

1863. a ilmus Ivan Setšenovi raamat peaju refleksidest, mis pani aluse kõrgema närvitegevuse füsioloogiale, Carl Wernicke uuris afaasiat kui vaimuhaiguse mudelit, Sergei Korsakov tõestas nosoloogilise üksusena polüneuriitilise alkoholpsühhoosi, kasutusele võeti mõjusad psühhotroopsed ravimid — opium, broomisoolad jne.

Suure panuse bioloogilise psühhiaatria arengusse andis viis aastat (1886—1891) Tartuski töötanud Emil Kraepelin, kes lõi esimese tervikliku vaimuhaiguste nosoloogilise klassifikatsiooni, tegeles psühhofarmakoloogia ja eksperimentaalpsühholoogiaga, tõi psühhiaatriasse kaks olulist haigusühikut — *dementia praecox*'i (1896) (1911. a nimetas Eugen Bleuler selle ümber skisofreeniaks) ja *maniakaal-depressiivse psühhoosi*.

Bioloogilise psühhiaatria võidukäik jätkus ka XX sajandi algul. Hämmastavaid ravitulemusi progresseeruva paralüüsi ravis sai Julius Wagner-Jauregg (seni ainus Nobeli-preemia laureaat psühhiaatria alal), kes, pookides patsientidele malaariat, saavutas süüfilise tekitajate hävimise kõrge kehatemperatuuri tõttu. Eriti suurte muudatuste aastaks oli aga 1935, mil Sakel võttis skisofreenia ravis kasutusele insuliinkooma, Meduna kardiatsoolkrampravi ja Abreu Freire Egas Moniz lobotomia — psühhokirurgilise operatsiooni. 1938. a tõi Cerletti praktikasse tänapäevase elekterkrampravi. Tormiliselt arenes ka psühhofarmakoloogia: 1952. a saabus psühhiaatriahaiglatesse kloorpromasiin (aminasiin), 1955 trankvillisaatorid, 1958 haloperidool jne (Saarma 1982: 98—103).

Uinunud polnud ka «psüühikud», kes, ammutades jõudu asjaolust, et bioloogiline psühhiaatria ei suutnud vastata kaugeltki mitte kõigile psühhiaatrilistele küsimustele, panid aluse teisele suurele suunale kaasaja psühhiaatrias — psühholoogilisele psühhiaatriale, mille olulisemateks vormideks kaasajal on psühhooanalüüs, eksistentsiaalanalüüs ja psühhodünaamiline psühhiaatria. Psühholoogia taassissetung psühhiaatriasse sai alguse neurooside valdkonnast, eriti aga hüsteeriast. Kui progresseeruv paralüüs ning afaasia olid olnud vaimuhaiguste paradigmaks bioloogiliselt orienteeritud psühhiaatritele, siis psühholoogiline psühhiaatria leidis selle paradigma enda jaoks hüsteerias. Hüsteeria oli tol ajal bioloogilise psühhiaatria jaoks tundmatu etioloogiaga haigus. Caruse, Schopenhaueri ja Nietzsche filosoofilise psühholoogia rakendamisel näis hüsteeria teooria loomise probleem aga äkki selginevat. Sugestiooni, mitteteadlike ilmingute ja tungide fenomenide abil näis olevat võimalik hüsteeria «haiguspilti» seletada. Jean Martin Charcot ja Pierre Janet olid esimesed, kes hüsteeriat psühholoogiliselt interpreteerisid. Ka Struempel, Moebius, Breuer ning Freud alustasid oma psühholoogilist analüüsi hüsteeria

probleemidest, tänu neile hakatigi mitteteadvuses peituvaid patoloogilisi ilminguid käsitlema hüsteeria põhjusena.

Sigmund Freudi, psühhoanalüüsi teooria looja osatähtsust kaasaja psühhiaatria arengus on ilmselt raske üle hinnata. Tänu temale ja ta järglastele — Jungile, Adlerile, Ferenczile, Marcusele, Frommile, Eriksonile ning Sullivanile, aga samuti ka eksistentsialistlikule filosoofiale (eeskätt Sartre'ile) ja 1960. aastatel kujunenud antipsühhiaatrilisele liikumisele ongi tänapäeval kujunemas uus, viies etapp psühhiaatria arenguloos. See on taasharmoniseerumise etapp, kus suurimat tähelepanu omistatakse üksikisiku vabadusele ja tema õigustele, kus psühhiaatria eesmärgiks on viia miinimumini sunnimeetodite kasutamine ja maksimumini abipalujate täisväärtuslik sotsiaalne rehabilitatsioon.

ANTIPSÜHHIAATRILISEST LIIKUMISEST

Antipsühhiaatrilise liikumise kujunemisaastateks olid 1959—60, mil ilmusid New Yorgi psühhiaatriaprofessori Thomas S. Szaszi ja Londoni meditsiinidoktori Ronald D. Laingi esimesed teravad artiklid ning raamatud nosoloogilise psühhiaatria vastu (Turner 1985: 709). Liikumine levis kontrakultuuri ning hipide ajastu laineharjal peale USA ja Inglismaa laiemale veel Prantsusmaal, Saksamaal LVs, Itaalias, vähemal määral Hispaanias, Portugalis ning Ladina-Ameerikas. Vastavalt eri kultuurikontekstidele ja psühhiaatrilistele koolkondadele oli erinev ka antipsühhiaatriliste väljaastumiste iseloom.

On tähelepanuväärne, et liikumise etteotsa ei asunud mitte Szasz, Laing või mõni teine silmapaistev teoreetik-intellektuaal (välja arvatud ehk Cooper, kellelt pärinebki mõiste «antipsühhiaatria»), vaid mitmed üksteisest sõltumatud grupid ja üksikisikud, keda ei ühendanud vähi-

madki organisatsioonilised sidemed ja kelle tegevus omandas kiiresti kärarikka ühiskondliku skandaali ilme, mis näiteks Inglismaal jõudis koguni niikaugemale, et ter-
vishoiuminister Powell ennustas psühhiaatriaiglate sulgemist 1980. aastaks (Семичев 1985 : 173).

Antipsühhiaatrilisele liikumisele oli juba algu-
sest peale iseloomulik tugev politiseeritus. Kõige terava-
malt tõstatas poliitilisi probleeme energiline Itaalia pro-
fessor Basaglia, kes hiljem juhtis ka Itaalia psühhiaatria
reformi (Штернберг 1973 : 604; Tansella, Salvia, Wil-
liams 1987 : 37). Ta nimetas ainuvõimalikuks psühhiaat-
riliseks raviks «ühiskonna poliitilist ravimist» (Basaglia
1972 : 74). Saksamaa LVs esines koguni üleskutseid vaes-
tele ühiskonnakihtidele revolutsiooniks kapitalistliku riigi
vastu, mis rõhub neid vaimuhaiglatesse saatmise teel
(Семичев 1985 : 174). Tugevalt politiseerunud Saksamaa
LV antipsühhiaatrilisele liikumisele oli iseloomulik mark-
sistlike kategooriate rohke kasutamine. Psühhiaatriasüs-
teemi vaadeldi kui «klassivõitluse ilmingut». Nii väitsid
Wolff ja Hartung, et «fakt, et psühhiaater seisab tervise
kaitsel, tähendab tegelikult, et ta seisab kapitali huvide
eest» ning «psühhiaatria — see on kapitalistlik vägivalla-
aparaat» (Штернберг 1973 : 604). Ka David Cooper oli
aktiivselt tegev poliitilistes küsimustes, mis avaldus sel-
gesti 1967. a korraldatud rahvusvahelisel kongressil
«Vabanemise dialektika», kus ta esines põhiettekandega
(Сеабра-Диниц, Иванюшкин 1973 : 593).

Antipsühhiaatrilise liikumise politiseerituses oli
tema populaarsus ja tema nõrkus. Tänu radikaalide anar-
histlikule tegevusele, narkootikumide ülistamisele, mit-
metele skandaalidele vaimuhaigete kommuunides lõhenes
liikumine 1970. aastatel ja jõudis lõpuks olukorrani, kus
paljud endised juhtivad teoreetikud otsustasid sellest
lahti öelda (kaasa arvatud Laing, kes suundus tutvuma
Idamaade filosoofiaga) (Семичев 1985 : 184; Epstein 1976).
1970. aastate lõpul aga hakkasid psühhiaatriaajakirjades
ilmuma artiklid, kus tehti kokkuvõtteid antipsühhiaatri-

lisest liikumisest juba mineviku vormis (Семичев 1985 : 182; Руткевич 1985 : 137).

Niisiis on antipsühhiaatria muu maailma psühhiaatria jaoks läbikäidud etapp, küll aga mitte veel meie psühhiaatria jaoks. Vältimaks pimesi kobamist oma mahajäämuse tagasitegemisel, on meil järgnevast mõndagi õppida.

VAIMUHAIGUSED VÕI ELUPROBLEEMID?

Oma raamatus «Ideoloogia ja hullumeelsus» (1970) kirjutab Thomas S. Szasz, et kuna kaasaegne psühhiaatriline keel on oma loomult inimsuhteid ja -käitumist deetiseeriv ning depolitiseeriv, fundamentaalsed psühhiaatrilised terminid nagu «vaimne tervis» ja «vaimuhaigus» aga ebaadekvaatsed ning mitterahuldavad, sest nad ei pööra tähelepanu või juhivad seda kõrvale inimliku arengu ja ühiskondliku eksistentsi põhiliselt moraalselt ning poliitiliselt iseloomult, siis tuleb meil tõsiselt asuda eetilistele ja poliitilistele aspektidele kuuluva koha taastamisele psühhiaatrias (Szasz 1970 : 2).

Igapäevases elus näeme igal sammul, et inimene, otsides kergendust oma moraalsete kohustuste koorma all, müstifitseerib ning muudab keerulisemaks oma eluprobleeme. See inimlik omadus ongi Szaszi arvates pidevalt genereerinud käitumistehnoloogiat, mis on valmis ja võimeline vabastama inimest tema moraalsetest kohustustest, nõudes vastutasuks vaid üht — abivajajal tuleb omaks võtta haige roll ning alluda vastuvaidlematult oma raviarsti ettekujutustele sellest, kuidas ta oma elu korraldama peaks. Nimetatud inimlik vajadus ja professionaal-tehniline vastus sellele panigi XVII sajandil alguse katkematule tsüklile, mis meenutab tuumafüüsi-kast tuntud ahelreaktsiooni — kord alanud ja jõudnud kriitilisse faasi, kulgeb see iseeneslikult, transformeerides üha enam inimlikke probleeme ja situatsioone nn vaimse tervise professionaalidele «lahendamisele»

kuuluvaiks tehnilisteks probleemideks. See protsess muutus kriitiliseks ja plahvatuslikuks XIX sajandi teisel poolel. Sellest ajast on psühhiaatria (koos psühhoanalüüsi ja psühholoogiaga) kuulutanud oma õigust üha laiematele inimekäitumise ja sotsiaalsete suhete aladele. Tagajärjeks on aga nüüd juba terve elu käsitlemine haigusena, mis algab sünnist ning lõpeb surmaga, nõudes igal sammul arstide ja vaimse tervise professionaalide oskuslikku juhendamist. Kaasaja psühhiaatria ideoloogia on teadusajastu adaptatsioon kristliku teoloogia traditsioonilisest ideoloogiast. Selle asemel et elu oleks täis muresid ja pisaraid, on ta nüüd haigusi täis. Ning kui varem juhatas inimest tema eluteel preester, siis nüüd teeb seda arst. Lühidalt: kui Usu Ajastul oli ideoloogia kristlik, tehnoloogia vaimulik ja eksperdik preester, siis Hullumeelsuse Ajastul on ideoloogia meditsiiniline, tehnoloogia kliiniline ja eksperdik psühhiaater. (Szasz 1970 : 5.)

Mis on psühhiaatria? küsis Szasz juba 1961. a raamat *«Vaimuhaiguse müüt»*. Tavaliselt defineeritakse psühhiaatriat kui meditsiiniharu, mis tegeleb vaimuhaiguste uurimise, diagnostika ja raviga. Selline määratlus on Szaszi järgi aga väärtusetu ning eksitav. **Vaimuhaigus on müüt**. Psühhiaatrid ei tegele vaimuhaiguste ega nende raviga. Praktikast tegelevad nad hoopis isiklike, sotsiaalsete ja eetiliste eluprobleemidega. (Szasz 1961 : 296—297.)

Me teame, et psühholoogia — ja psühhiaatria kui selle haru (*sic!*) — oli kuni XIX sajandi lõpuni tihedalt seotud filosoofia ning eetikaga. Sellest ajast on psühholoogid aga hakanud end pidama empiirilisteks teadlasteks, kelle meetodid ja teooriad ei erine näiteks füüsikute või bioloogide omadest. Kuid et psühholoogi ülesandeks on vastata küsimustele «kuidas inimene elab?» ja «kuidas ta peaks elama?», on nende meetodid ja teooriad siiski teistsugused kui loodusteadlastel. Sellest tuleneb, et psühhiaatrid ei saa lahendada eetilisi probleeme meditsiiniliste meetoditega, psühhiaatria oma paljude, tihti

Vaimuhaiguse müüt

vastukäivate teooriate, hüpoteeside ning seisukohtadega on lähemal religioonile või poliitikale (kus vastandlikud süsteemid või ideoloogiad on tavalised) kui loodusteadusele (Szasz 1961 : 8).

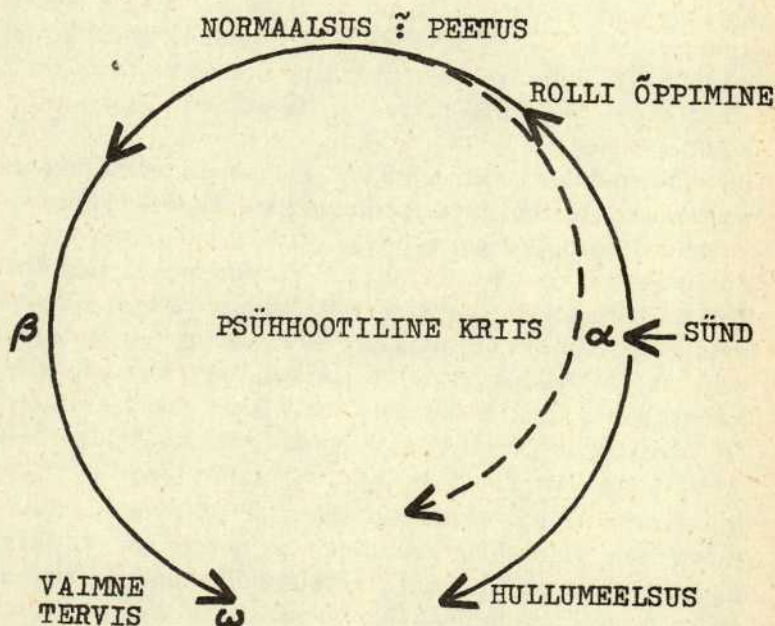
Väljapaistev prantsuse filosoof Michel Foucault on oma raamatutes «Meeltesegadus ja irratsionaalsus» (1961) ning «Hullumeelsus ja tsivilisatsioon» (1967) öelnud, et dialoog hullumeelsuse ning terve mõistuse vahel katkes XVIII sajandi lõpul, mil loodi *psüühilise haiguse* mõiste. Selle tulemus oli aga niivõrd tõsine, et tänapäeval ei soovi ükski «normaalne» inimene «hullumeelsega» suhelda. Foucault püüab tõestada igavese dialoogi vajalikkust hullumeelsuse ja terve mõistuse vahel, näidata nende ühist algpäritolu, ühtsust ja vastandlikkust. Ta ei vaatle hullumeelsust mitte üldpatoloogilise, vaid antropoloogilise, sotsiaalse ja filosoofilis-gnoseoloogilise kategooriana, märkides, et keskajal ja renessansiperioodil kuulus irratsionaalsus (ka hullumeelsuse vormis) «tavallisse sotsiaalsesse maastikku», irratsionaalsuse ja mõistuse vahel eksisteeris dialoog ning vahetus, millest kõnelevad nende ajajärkude kirjandusteosed ja maalid.

XVII sajandil algas aga selle dialoogi lõhkumine «üldhaiglate» (*hôpitaux généraux*) loomise teel. Nendes haiglatesse hakati paigutama tervele mõistusele vastuvõetamatu maailmavaatega inimesi: hullumeelseid, suguhaigeid, homoseksualiste, pummeldajaid, päevavargaid, hooletuid isasid, tänamatuid lapsi, kergemeelseid naisi jne. Kui XVIII sajandi keskpaigani polnud «haigete interneerimine» meditsiiniline ettevõtmine, siis edaspidi kujunes poliitiliste ning majanduslike põhjuste tõttu juriidiliselt teovõimetu ning ühiskonnale ohtliku vaimuhaige isiku kategooria. (Пападопулос 1973.)

Ronald D. Laing kirjutas oma raamatus «Lõhestatud isiksus» (1961), et hullumeelsus on inimestevaheliste suhete karakteristik, mis põhineb ühtede inimeste tegude, motiivide ja hinnangute kardinaalsel erinevusel teiste inimeste omadest, et skisoidsus on tegelikult ise-

laadne mask, sarkofaag «sisemise Mina» varjamiseks ja isikliku vabaduse kaitsmiseks teiste inimeste eest, et kaasaegne psühhopatoloogia annab moonutatud kujutise patsiendi sisemaailmast; oma 1967. aastal kirjutatud raamatus «Kogemuse poliitika» («The Politics of Experience») läheb ta veelgi kaugemale ning kuulutab hullumeelsed ainukesteks vaimselt terveteks inimesteks, sest nad on alustanud teed tõelise vaimse tervise poole meie totaalselt võõr(an)dunud maailmas (Руткевич 1985: 124—138). Laing arvab koguni, et skisofreenikud võiksid õpetada psühhiaatritele inimese sisemaailmast rohkem, kui psühhiaatrid meile oskaksid seletada (Laing 1969: 55).

Ka David Cooper astub oma raamatus «Psühhiaatria ja antipsühhiaatria» (Cooper 1967) välja hullumeelsuse taasväärtustamise eest ning pakub selle põhjendamiseks järgmist skeemi (mis on tõesti hea vastus igihaljale küsimusele: «Mis on norm ja kus on selle piirid?»).

Vaimuhaiguse müüt

Sellel skeemil, kus on kasutatud väga konventsionaalseid termineid, tähendab α inimese arengu algust. Sellest punktist areneb inimene progresseeruvalt, omandades, registreerides ja kasutades teadmisi, mida vanemad talle õpetavad. Paralleelselt õpib ta oma «maskuliin-instrumentaalset» või «feminiin-ekspressiivset» sotsiaalset rolli. Kui kõik perekonnas ja koolis progresseerub «hästi», siis saavutab ta täiskasvanu «identiteedi kriisi» punkti, kus ta võtab kokku kõik, mis teda seni on mõjutanud, kõik oma varasemad identifitseeringud, kõik selle, mida ta täis on topitud. See tähendab «normaalsust», statistilist kontseptsiooni, mida enamik meist tunnustab kuldreeglinana. Siis, rohkem või vähem edukalt, projitseerib ta end sõltumatusse tulevikku, mis peab tema taandama selleni, mis on konventsionaalselt aktsepteeritud. Seejärel elab ta veel 40—50 aastat sisuliselt samal tasemel, kuigi ta muutub «kogenenumaks», «targemaks», saavutab kõrgema kohanemisvõime kahjustavates tingimustes, teab, mis on «parim» talle ja arvatavasti ka enamikule teistele inimestele. Sel viisil ta elab ja sel viisil ta sureb. Teda tuntakse, mäletatakse ja siis unustatakse. Selline on meist enamiku karjäär ning saatus, eriti siis, kui oleme «vaimselt terved».

Diagrammilt võib näha, et mõned murduvad enne peetumist normaalsuses (psühhoootiline kriis) ja regresseeruvad nn hullumeelsusesse.

Vähesed suudavad läbida sotsiaalse normaalsuse inertse perioodi ja progresseeruda vaimse tervise poole — ω , jäädes teadlikuks sotsiaalse normaalsuse kriteeriumidest, et ära hoida vägivalda enda kallal. Normaalsus on vaimsest tervisest niisama kaugel kui hullumeelsusest. Vaimne tervis läheneb hullumeelsusele, kuid jääb alati sellest teatavale kaugusele (Cooper 1967: 15—17).

Haigust mõistetakse kui kõrvalekaldumist kindlatest normidest. Vaimuhaiguse puhul on normi mõiste väga raskesti defineeritav, kuid me võime olla kindlad, et seda saaks määrata psühhiaatriliste, eetiliste ja seaduslike kri-

teeriumide abil; kasutusel on aga meditsiinilised kriteeriumid ning loogiliselt absurdne oleks loota, et nende abil on võimalik lahendada probleeme, mille olemasolu on kindlaks tehtud mittemeditsiinilistel alustel.

Szasz rõhutab, et kui räägitakse vaimuhaiguste olematusest, siis ei taheta hoopiski väita, et sotsiaalseid ja psühholoogilisi nähtusi, millele sellised sildid on antud, pole olemas. Murelikuks teevad teda aga nimelt need **sildid** ja see, kuidas äramärgituiga seejärel toimitakse. Tema eesmärgiks on viia vaimuhaigused välja haiguste kategooriast ning lugeda need inimese võitluse väljenduseks probleemiga, kuidas ta peaks elama. «Vaimuhaigus» on metafoor, mida on ekslikult hakatud pidama faktiks. Inimesi nimetatakse haigeteks, kui nende keheline funktsioneerimine kaldub kõrvale teatud anatoomilistest ja füsioloogilistest normidest, samuti nimetatakse inimesi vaimuhaigeteks, kui nende käitumine erineb teatud eetilistest, poliitilistest ja sotsiaalsetest normidest. Sellega on seletatav, miks paljusid ajaloolisi isikuid, Jeesusest kuni Hitleri ja Castroni, on diagnoositud kannatavat ühe või teise psüühilise haiguse all (Szasz 1970: 15, 21, 23).

1967. aastal kirjutab Cooper, et umbes üks protsent kogu inimkonnast satub oma elu jooksul haiglasse «psühhootilise kriisiga» (vt skeem) ning, nagu on öelnud Bleuler, iga hospitaliseeritud skisofreeniku kohta on kümme skisofreenikut vabaduses. Lisagem veel, et skisofreenikud hõlmavad ravi pikaajalisuse tõttu kaks kolmandikku enamiku psühhiaatriahaiglate voodikohtadest. Cooper märgib, et Szasz kasutab skisofreenia iseloomustamisel terminit *panchreston*, mis Hardini järgi tähendab kõikeseletavat (*explain-all*) ning on oma sisult sama umbmäärane nagu «protoplasma» või «eeter». Ta pakub välja skisofreenia uue definitsiooni, sest ei pea seda terminit psühhiaatrias siiski täiesti mõttetuks. Cooperi järgi on *skisofreenia* mikrosotsiaalne kriisisituatsioon, milles ühtede inimeste teod ja tajud tunnistatakse teiste poolt väärtusetuks teatud kokkuleppeliste kultuuriliste

ja mikrokultuuriliste, tavaliselt perekondlike põhjuste alusel sellise määrani, et neid identifitseeritakse «vaimuhaigetena» ja neile kinnitatakse (spetsiifilise, kuid üsna meelevaldse protsessi tulemusena) meditsiiniliste või kvaasimeditsiiniliste mõjurite toimetel «skisofreeniahaige» silt (Cooper 1967: 2).

Cooper tähendab, et kuigi haiguse mõiste funktsioneerib otstarbekalt üldmeditsiinis, on selle ülekandmine erialasse, kus probleemid esinevad inimsuhete tasemel, põhjustanud hämmingut ja ületamatuid vastuolusid igal teooria ja metateooria tasemel. Hullumeelsust ei sisalda mitte inimene, vaid inimsuhete süsteem, millest patsient osa võtab; skisofreenia, kui see midagi tähendab, on grupi käitumishäirete vähem või rohkem iseloomulik viis. Cooperi järgi pole skisofreenikuid olemas. Ehk — veelgi enam — nagu on öelnud Laing: «Skisofreenia on terve reaktsioon hullumeelses maailmas» (Smith 1984: 302). «Haige inimese» ekstraktsioon inimsuhete süsteemist, milles ta osaleb, moonutab probleemi kohe ja avab tee pseudoprobleemide leiutamisele, mida üsna tihti tõsiselt klassifitseeritakse-analüüsitakse.

Võtamegi nüüd vaatluse alla **psühhiaatrilise klassifikatsiooni** — ühe olulisema rahulolematuse objekti radikaalses psühhiaatrias — mida Szasz käsitab isiksuse allasurumise strateegiana. Ta ütleb, et psühhiaatrias põhineb kogu klassifikatsiooniprobleem fundamentaalsel eeldusel, et looduses eksisteerivad ebanormaalsed vaimsed seisundid või käitumisvormid ning teaduslikult otstarbekas ja moraalselt kiiduväärne on lahterdada eespool nimetatud seisundite all kannatavad isikud sobivatesse kategooriatesse. Tuleb aga kahelda kõigi olemasolevate psühhiaatriliste klassifikatsioonisüsteemide eelduse loogilises aluses ja ülesehituse põhjendatuses, samuti väites, et inimkäitumine on loodusteaduslik nähtus ja seega klassifitseeritav (Szasz 1970: 191—192). Me teame, et ainult inimene loob sümboleid ning on neist mõjutatud. Inimeste paigutamine teatud klassidesse võib neid sol-

vata, erinevalt loomadest ja elututest asjadest. Kui nime-
tada inimene «skisofreenikuks», siis juhtub temaga
midagi; rotti võib kutsuda «rotiks» ja kivi «graniidiks»,
kuid neile ei juhtu sellest midagi. Psühhiaatrias ja üldse
inimsuhetes on seega klassifitseerimise akt väga olulise
tähtsusega. Kuid milleks annavad inimesed asja-
dele nimesid? Selleks et saavutada kontroll nimetatud
asjade üle ja — üldisemalt — oma tegutsemise üle
maailmas. Näiteks aatomite või bakterite klassifitseeri-
mine aitab meil valitseda ümbritsevat maailma, süntee-
sida uusi aineid või ravida nakkushaigusi. Klassifitseeri-
mise akt on nagu tiigri varitsemine antiloopide joogi-
kohas — eesmärgikindel ja strateegiline. Klassifitseerides
«ründab» inimene objekti, aga mitte hävitamiseks, vaid
kontrolli alla saamiseks. (Szasz 1970:197.) Ehk, nagu
ütleb Sartre: «Olemas olla tähendas kuskil Sõna lõputu-
tel veergudel kontrollitud nimetust omada; kirjutada
tähtsust sinna uusi jäädvustada, või — see oli minu
kõige visam illusioon — asju elusalt lausepaeltesse püüda:
kui suudan sõnu osavalt kombineerida, jääb objekt mär-
kidesse kinni ja ta on mul käes.» (Sartre 1965:110.)

Szaszi arvates on ajaloost näha, et kui inimesed ei
tunne näiteks suu- ja sõratõbe, omistavad nad loomade
suremise põhjused oma naabrite mahhinatsioonidele või
oma jumalatele, aga mitte ei tunnista oma teadmiste
vähesust õnnetuse kohta, mis neid on tabanud. Ükskõik
missugune klassifikatsioon, isegi ebatõene, tekitab lootust
olukorra edukaks valitsemiseks, selle puudumine tähendab
aga abituse tunnistamist (Szasz 1970:198).

Inimese pingutustel mõista ja kontrollida kaasinimesi
on pikk ning keeruline ajalugu. Szasz märgib, et alates
juba kaasaegse teaduse alguspäevist, Galilei ja Newtoni
aegadest, on inimese maailmanägemist inspireerinud
kujutlus loodusest kui harmooniliselt funktsioneerivast
mehhanismist. Selle asemel et «projitseerida» ennast
loodusesse, püüab inimene «süstida» loodust enesesse.
Kui primitiivne inimene personifitseeris asju, siis täna-

Vaimuhaiguse müüt

päeva inimene «asjastab» inimesi. Seda võib nimetada iselaadi mehhanomorfismiks — tänapäeva inimene püüab mõista teist inimest kui masinat (Szasz 1970 : 199). Need, kes on pidanud inimekäitumise ennustamist ja kontrolli loogiliselt võimalikuks, on üldiselt kaitsnud sunniviisilist sotsiaalset kontrolli. Nii on arvatud alates Saint-Simonist ja Comte'ist kuni Laswellini politoloogias ja Skinnerini psühholoogias. Vastupidiselt on need, kes on olnud skeptilised inimekäitumise ennustatavuse ning selliste ennustuste moraalse väärtuse osas, kaitsnud isiku vabadust omavoliliste ja isiklike sotsiaalsete piirangute eest. Nii viisi on arvatud alates Locke'ist ja Jeffersonist kuni Ludwig von Miesesini majanduses ning Karl Popperini filosoofias. Ka Cooper rõhutab, et loodusteaduslike ennustusi ei tule inimekäitumises pidada mitte võimalikeks või võimatuiks, vaid lihtsalt arutluseks kõlbmatuiks (Cooper 1967 : 5). Laing aga tähendab, et loodusteaduste teoreetilised konstruktsioonid võivad meile öelda üht-teist inimese kui organismi, aga mitte kui isiksuse kohta (Laing 1961 : 25).

Psühhiaatrilised nosologistid on Szazi järgi esmaklassilised mehhanomorfistid — nad vaatlevad vaimuhaiget inimest kui masinat. Eriti selgesti ilmneb see Kraepelini, Bleuleri ja nende õpilaste vaadetest — nad võrdsustasid vaimuhaiguse füüsiliste haigustega. Freud, kes pidas psühhoanalüüsi küll loodusteaduse haruks ja vaimseid häireid põhjuslikult determineerituks, ei tundnud huvi mitte oma patsientide klassifitseerimise ja isoleerimise, vaid nende mõistmise ja vabastamise vastu. Seetõttu oli ta sunnitud looma uue lähenemismeetodi nn vaimuhaigetele, mis oli täiesti erinev seni kehtinud psühhiaatrilistest, meditsiinilistest ning loodusteaduslikest meetodeist ning mis toetus nii loodusteadustele (*Naturwissenschaften*) kui hingeteadustele (*Geisteswissenschaften*). (Szasz 1970 : 200.)

Szasz tähendab, et juba XIX sajandi lõpul sai selgeks, et ennustamatute nähtuste hulgas on inimekäitumine

üks mõistatuslikumaid, mis pole ka üllatav, sest paljude maailma objektide ja olendite seas on inimene ainuke, kes on varustatud vaba tahtega — tema käitumist ei determineeri ainuüksi eelnenud sündmused, vaid seda valib ta ise vastavalt oma isiklikele vaadetele ning eesmärkidele. Inimese üks põhilisi püüdlusi on luua korda ja harmooniat kaootilises universumis. Füüsikaliste objektide ja elusate, kuid mitteinimlike objektide klassifitseerimine rahuldab seda vajadust. Mitteinimlike objektide käitumine ei sõltu sotsiaalsetest aktidest ega muutu seetõttu lahterdamise tulemusena. Lehm on imetaja sellest hoolimata, kuidas me teda nimetame või klassifitseerime. Lehma käitumise muutmiseks tuleb toimida temasse otseselt — näiteks lüpsata teda või viia ta tapamajja. Olukordades, kus inimene toimib kaasinimesse, saab keel tegevuse tunnused. On ju vahe, kas kutsuda inimest «leukeemikust poeediks» või «skisofreenikust poeediks» (Szasz 1970: 201—202). Psühhiaatrilised diagnoosid määratlevad seega oluliselt personaalset identiteeti. Klassifitseerides kliinikusse toodud patsiendi paranoiliseks skisofreenikuks, teatame sellega tema iseloomu defektiivsusest. Edaspidi identifitseerib see silt teda teistele ning määrab nende käitumist temaga ja tema käitumist nendega. Nosologist psühhiaatrias niisiis mitte ainult ei kirjelda oma patsiendi nn haigust, vaid määrab ka ära tema tulevase käitumise. Ahelad, millest vabastas hullumeelsed Pinel, pandi tagasi suurte psühhiaatria nosologistide poolt. Kindlasti vastavad need ahelad aga tänapäeva hügieenilistele ja humanistlikele standarditele — nad pole tehtud rauast, vaid sõnadest; näiliselt on nende eesmärk ravi, mitte vangistus (Szasz 1970: 212).

Sartre on korduvalt väljendanud mõtet, et inimest kategoriseerida tähendab piirata tema vabadust. Ta mõistis, et asja ja inimese põhiline erinevus on selles, et asi ei reageeri meie suhtumisele temasse, kuid inimene teeb seda. Põhimõtteliselt võib iga omandatud roll — mitte ainult vaimuhaige, vaid isegi Nobeli preemia lau-

Vaimuhaiguse müüt

reaadi oma — piirata inimese vabadust. Siin ongi Szaszi arvates põhjus, miks Sartre preemiast keeldus. Sartre, nagu enne teda Freudki, soovib end asetada kategooriasse, mis on tegelikult metakategooria: ta konstrueerib, vaatab ja paigutab ümber kategooriaid, kuid ei taha ise kuuluda ühessegi neist. Teisiti öeldes on inimene isiksus vaid kui kategoriseeriv subjekt, kategoriseeritud objektina muutub inimene asjaks (Szasz 1970: 213—215).

On öeldud, et riikliku psühhiaatriasüsteemi varjatud eesmärk on soodustada ühtesid väärtusi ja käitumisviise ning alla suruda teisi. Missuguseid väärtusi soodustada ja missuguseid alla suruda, sõltub muidugi ühiskonnast, mis tervishoidu finantseerib. USAs on vaimuhaige hospitaliseerimisel Szaszi järgi kahesugune funktsioon. Suuri inimhulki töövõimetuks tunnistades (ja tihti neid ka pärast vaimuhaiglast lahkumist töölt eemal hoides) teenib tervishoiusüsteem esiteks töötute armee vähendamise huve; suured inimhulgad klassifitseeritakse vaimuhaigeteks, mitte lihtsalt sotsiaalselt ebakompetentseteks või töötuteks. Teiseks, luues psühhiaatriahaiglate ning nendega seotud institutsioonide tohutu võrgu, loob psühhiaatriasüsteem suurel hulgal uusi töökohti. (Szasz 1970: 46.)

Inimestel, keda me «hulludeks» kutsume, on enamal või vähemal määral olemas oma seisukoht igapäevase elu olulisemates küsimustes. Kuigi neil võib olla õigus või mitte, pole nad vähemalt ükskõiksed. «Hull» ei ütle meile, et ta ei tea, kes ta on, nagu seda võiks teha «neurootik», vaid kuulutab selle asemel avalikult, et ta «on avastanud valemi rahu saavutamiseks maailmas». Kuidas kohtleb aga sellist inimest psühhiaater? Meedikuna peab ta vajalikuks käituda «neutraalselt» ja «erapooletult» «vaimuhaiguste» suhtes, mida ta «diagnoosib» ning «ravib». Aga kui need «haigused» on enamasti vaid inimestevahelised konfliktid ja nende tulemused? Kuidas saab siis psühhiaater aidata kaasinimest, jäädes ise konfliktist kõrvale? Muidugi pole see võimalik. Käitudes era-

poolete teadlastena, on psühhiaatrid seega varjatult ühe konfliktipoole advokaadid ning teise poole oponendid. Reeglina, kui psühhiaater tegeleb väiksemate eetiliste ja spetsiaalsete konfliktidega, mida esindavad enamasti «neurootilised» patsiendid, kaitseb ta tegelikult patsiendi huve, kui psühhiaater tegeleb aga suurte eetilisotsiaalsete konfliktidega, mida esindavad peamiselt «psühhootilised» patsiendid, astub ta tegelikult välja patsiendi huvide vastu ning läheb kaasa nende huvidega, kes on patsiendiga konfliktis. Kummalgi juhul ei kuuluta psühhiaater end mitte sõbraks või vaenlaseks, vaid arstiks ja teadlaseks. Selle asemel et nimetada oma vahelesegamist abistamiseks või pahateoks, patsiendi vabastamiseks või rõhumiseks, nõuab psühhiaater selle nimetamist «diagnoosimiseks» ja «vaimuhaiguse raviks». Kaasagne psühhiaatria ei ole lihtsalt «ravimise meditsiiniline kunst», vaid inimese radikaalse ümberkujundamise ideoloogia ja tehnoloogia. Siin peituvadki tänapäeva bioloogilise psühhiaatria moraalse läbikukkumise ja ebakompetentsuse põhjused. (Szasz 1970 : 6—7.)

Szasz näeb tulevikus võimalikuna kahte eri tüüpi psühhiaatreid: D-(Defence) ja P-(Prosecuting)tüüpi. D-tüüpi psühhiaatril on erapraksis, kliendid pöörduvad tema poole vabatahtlikult ning tema abistab neid vabatahtlikult, kliendid tasuvad talle ise. D-tüüpi psühhiaater on kliendile advokaadiks, kes, kaitstes patsiendi huve, võib sellega «kahjustada» patsiendi oponenti. P-tüüpi psühhiaater töötab aga psühhiaatriaasutuse teenistuses, tema oma kliente valida ei saa, ka ei pöördu nad tema poole vabatahtlikult, palka saab ta vastavalt agentuurilt või riigilt. P-tüüpi psühhiaatri ülesandeks on kaitsta ühiskonna huve «süüdistatava» patsiendi huvide eest. Kui D-tüüpi psühhiaater on vaba professionaal, keda võidakse palgata psühhoanalüüsiks, hüпноosiks, testamendi kehtetuks tunnistamiseks jne, siis P-tüüpi psühhiaater on tavaliselt riigiteenistuja koos kõige sellest tulenevaga oma suhetes klientidega, olgu need siis vabatahtlikult

Vaimuhaiguse müüt

või sunniviisiliselt hospitaliseeritud. Saades otsustusvõimeliseks kliendiks, soovib «vaimuhaige» ise valida psühhiaatria eksperte oma spetsiifilisteks vajadusteks. Selle jaoks aga on vajalik juba ekspertide, mitte klientide klassifikatsioon. (Szasz 1970 : 236—239.)

Szasz esitab ka lühi- ja pikaajalise prognoosi psühhiaatria arengule. Lühiajaline prognoos põhineb praegusel olukorral ning ennustab kollektivistliku ning loodus-teadusliku psühhiaatria levikut ning selle mõjuvõimu kasvu. Pikaajalise prognoosi järgi hakkab psühhiaatria aga tõenäoliselt fluktueerima individualistliku ja kollektivistliku ideoloogia vahel, üksikisiku ja riigi teineteise eest kaitsmise vahel. Kumb suund parajasti valitseb, sõltub ajastu kultuurikliimast ja psühhiaatrite intellektuaalsetest ja moraalsetest omadustest.

(Järgneb)

Kirjandus

- Akiskal, Hagop S., William T. McKinney 1973. Psychiatry and Pseudopsychiatry. — Archives of General Psychiatry, vol 28, no 2, pp 367—373
- Basaglia, Franco 1972. Kumous laitosmaailmassa. Helsinki, Tammi
- Cooper, David 1967. Psychiatry and Anti-Psychiatry. London, Tavistock
- Epstein, M. 1976. «Loomuliku» inimese otsinguil. — Sirp ja Vasar, nr 42, 15. X, lk 13
- Howells, John Gwilym 1975. World History of Psychiatry. New York, Brunner/Mazel
- Kuronen, Marjo 1985. Psykepotilaiden yhdistystoiminta. Tampere, Tampereen yliopisto
- Laing, Ronald D. 1961. Self and Others. London, Pelican
- Laing, Ronald D. 1969. Phänomenologie der Erfahrung. Frankfurt-am-Main, Suhrkamp
- Praag, H. M. van 1969. The Complementary Aspect in the Relation between Biological and Psychodynamic Psychiatry. — Psychiatria Clinica, no 2, pp 307—318
- Sarma, Jüri 1982. Psühhiaatria minevik ja tänapäev. Tallinn, Valgus
- Sartre, Jean-Paul 1965. Sõnad. («Loomingu» Raamatukogu, nr 9.) Tallinn, Perioodika

Smith, Adam 1984. Powers of Mind. New York, Random House

Szasz, Thomas S. 1961. The Myth of Mental Illness. New York, Delta

Szasz, Thomas S. 1970. Ideology and Insanity. New York, Anchor

Tansella, M., De D. Salvia, P. Williams 1987. The Italian Psychiatric Reform: Some Quantitative Evidence. — Social Psychiatry, vol 22, no 1, pp 37—48

Turner, T. H. 1985. The Past of Psychiatry: Why Build Asylums? — The Lancet, vol II, no 8457, pp 709—711

Каннабих, Юрий 1927. История психиатрии. Москва

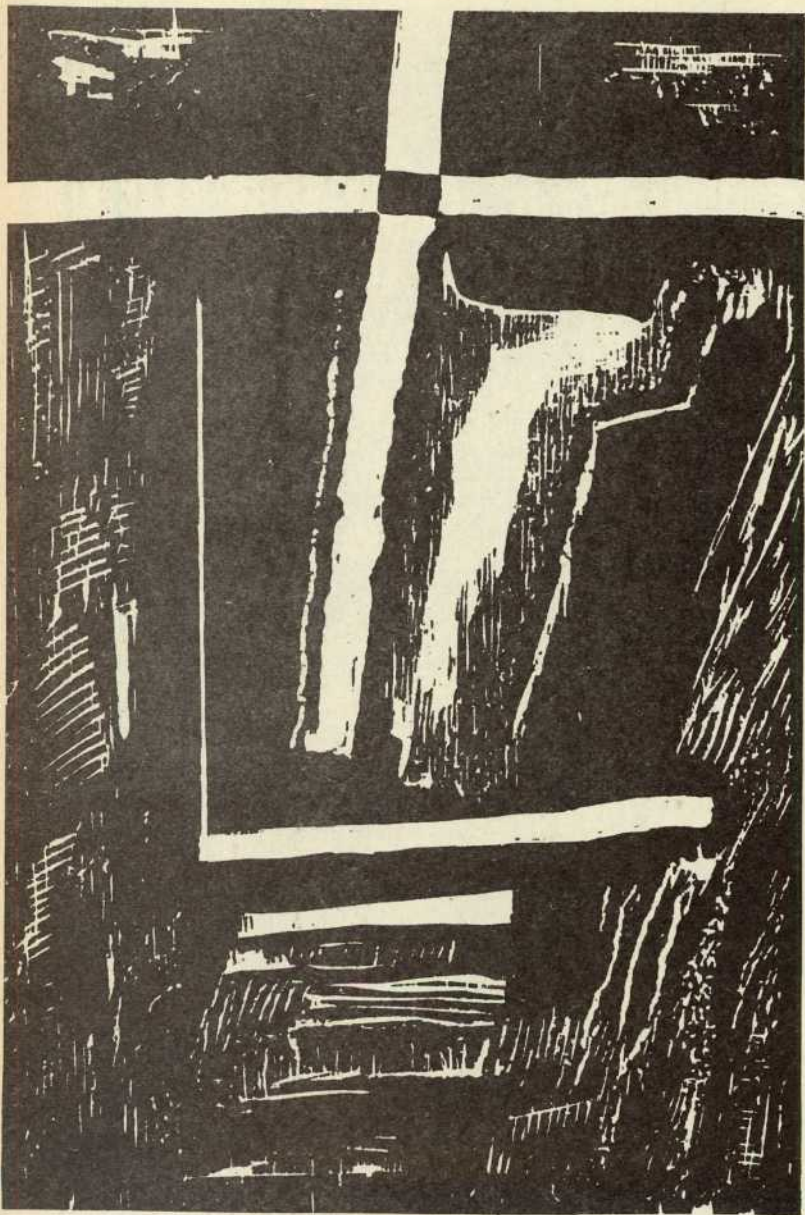
Пападопулос, Т. 1973. Мишель Фуко. Помешательство и иррациональное. История помешательства в классический период. Париж, 1961, 672 с. — Журнал невропатологии и психиатрии имени С. С. Корсакова, т 73, вып 4, с 595—602

Руткевич, Алексей 1985. От Фрейда к Хайдеггеру. Москва, Политиздат

Сеабра-Диниш, Титу, А. Иванюшкин 1973. Об антипсихиатрии и ее идейных истоках. — Журнал невропатологии и психиатрии имени С. С. Корсакова, т 73, вып 4, с 589—595

Семичев, С. 1985. Антипсихиатрическое движение, его современное состояние. — Медицина и идеология. Москва, Медицина, с 170—185

Штернберг, Э. 1973. О некоторых разновидностях современного антипсихиатрического течения. — Журнал невропатологии и психиатрии имени С. С. Корсакова, т 73, вып 4, с 602—606

VÄITLUSI EESTI RAHVUSÜLIKOOLI TEKKELOO ÜMBER

Helmut Piirimäe

Pärast Teist maailmasõda on Tartu ülikoolis harjutud juubeleid pidama, vahel okupatsioonivõimude soovil, teinekord neid üle kavaldades. Iga juubel on toonud uusi kontseptsioone ja hinnanguid ülikooli ajaloo käsitlusse.

Üks selline hiigeletendus oli Tartu ülikooli 150. aastapäev 1952. aastal, millega kuulutati ühtlasi olematuks Rootsi-aegne ülikool. Enne seda oli EKP VIII pleenumi nime all toimunud okupatsioonivõimu omavaheline kähmlus, mille käigus võim läks Venemaalt tulnute rühmitusele. See tõi kaasa senisest veelgi raevukamad rünnakud eesti rahvuskultuuri vastu ning süvendas nõiajahti. Eesti rahvusülikooli ei olnud enam võimalik mainidagi.

Uus suund peegeldus kohe ajalookirjutuses. Juubeli-aastal ilmunud «Eesti NSV ajaloos», mille toimetajaks oli Gustav Naan, öeldakse Rootsi-aegse ülikooli kohta paar negatiivses toonis lauset, kuid eesti rahvusliku ülikooli loomist isegi ei mainita. Pealkirju «Kodanliku kultuuri mandumine» ja «Eesti kodanluse rahvavaenulik haridus- ja kultuuripoliitika» kandvais käsitlusis on Eesti Vabariigi aegsest ülikooliharidusest ainult üks lause: «Kõrgem kool oli kättesaadav peamiselt kapitalistide, kulakute ja kõrgemate ametnike lastele.» (Eesti NSV aja-

lugu... 1952:366—367.) Natuke hiljem saame küll teada, et oli ka kodanlikke teadlasi ja lugeda õudusi nende tegevusest.

25 aastat hiljem toimus sama juubel juba ajalooliselt õige nime all: 175 aastat Tartu ülikooli taasavamisest. Mõjunud oli üldine nõrdimus jõhkra ajaloovõltsimise üle. Eesti ülikooli suhtusid võimumehed endiselt eitavalt.

Aastakümneid kestnud võitluse, keeldude ja kavaldamise kiuste tähistati 1982. aastal Tartu ülikooli 350. aastapäeva Eestis, Rootsis, Soomes, Saksamaa Liitvabariigis jm. Ühelt poolt oli see suurejooneline juubel Tartu ülikooli teadus- ja kultuuriloolise tähenduse rõhutamiseks, teiselt poolt roomav kroonulik rituaal. Kardeti vähimatki rahvuslikku, väriseti Moskva ja selle Tallinna käsikute ees; kõike kontrolliti ja suunati, peeti pikki venekeelseid kõnesid. Mälestusmärk eesti üliõpilasele Kristjan Jaak Petersonile avati alles pärast juubeli pidustusi. Selle kõige kajastusena ilmus kolmeköiteline «Tartu ülikooli ajalugu», mis võtab seisukoha ka eesti rahvusülikooli ajaloo suhtes.

Järgmine suur juubel pidi olema 1990. aastal «50 aastat nõukogulikku ülikooli», millega taheti märkida «võite ja saavutusi» praeguse võimu poole sajandi jooksul. Juba asuti kavandama teaduskonverentsi selle aja kohta, ülevaadetega üksikutest teadustest ja uurimissuundadest. Rahvusliku liikumise tõusulainel 1988—1989 jõudis aga ette eesti rahvusliku ülikooli tähtpäev.

Seoses eesti rahvusliku ülikooli 70. aastapäevaga tõusis uuesti päevakorda ülikooli selle ajajärgu saamisluhu ja hinnangud Eesti Vabariigi Tartu ülikoolile. Eesti ülikooli üldistav käsitlus pärineb 1982. aastast. «Tartu ülikooli ajaloo» III köite (1982) algusosas käsitletakse Tartu ülikooli ajalugu 1918—1940 ning teaduste arengut aastail 1919—1940. Karl Siilivaski juhtimisel töötanud autorid on andnud põhiliselt positiivse hinnangu teaduse arengule sel ajal, kusjuures esile tõstetakse rahvusteaduste osa. Teosele on siiski vajutanud oma pitseri eelne-

vate aastakümnete kontseptsioon kodusõjast Vabadussõja asemel, vene teaduse ülistamine ja «kodanlike natsionalistide» paljastamine. Rahvusülikooli tekkelugu varjutab Eesti Tööraha Kommuuni ülistamine. Üliõpilasorganisatsioonid on huvitanud autorit (kelle nime sisukorras pole) ainult niipalju, kuivõrd neis võib leida kommunismi, marksismi või vähemalt opositsiooni tollasele korrale. Vanas, parteidogmaatilises laadis on kirjutatud historiograafiline osa (Karl Martinson). Ülikooli aastapäevadeks ilmunud koguteoste kohta («Eesti Vabariigi Tartu ülikool 1919—1929» (1929; P. Põllu kirjutatud osa ilmus ka eraldi raamatuna (Põld 1929)) ning «Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919—1932» (1932)) väidetakse, et neid iseloomustab kodanlik objektivism ja ühekülgus faktide esitamisel. Üldsõnalisele etteheitele järgneb konkreetne süüdistus: «Vaikitakse maha Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tähtsus hariduselu demokratiseerimisel Eestis ning Tartu ülikooli muutumisel eesti rahvuslikuks kõrgkooliks» (Tartu ülikooli ajalugu... 1982: 12).

Seda nõuet on püüdnud järgida Karl Siilivask, kelle artikkel (1975) on ilmselt olnudki aluseks mainitud etteheitele (teiste sõnadega: miks Peeter Põld ei teinud ära K. Siilivaski tööd). Autor on revolutsiooni õilistamisel aluseks võtnud «Venemaa rahvaste õiguste deklaratsiooni», mis tavakäsitlustes on häbelikult kõrvale jäetud. Tõepoolest, deklaratsioon kuulutas kõik Venemaa rahvad, nii suured kui ka väikesed, võrdseks ja suveräänseks, kuid ehk ainult välismaa kommunist võiks uskuda üldistust: «Kaotati rahvuslikud kitsendused, garanteeriti kõigi rahvaste ja rahvusgruppide vaba areng» (Siilivask 1975: 178). Sellisel liturgilisel ajalookäsitlusel oli ja on väga halb kõla.

Kõigest esitatust võiks mööda minna kui piinlikust minevikust, kui neid seisukohti ei kaitstaks visalt edasi. Raamatus «Teadustegevuse institutsionaliseerimine Eestis XVII sajandist 1917. aastani» annab Karl Martinson endiselt eitava hinnangu Eesti eraldumisele Venemaast.

... rahvusülikooli tekkeloo ümber

See polevat toonud kahju mitte ainult Eesti, vaid ka Leningradi teaduspiirkonnale (1988:295). Teaduse internatsionaalsust rõhutades on selle arengut vaadeldud läbi suurvene prisma; internatsionaalsuse termin katab kinni ka venestamise.

Vaatleme järgnevalt mõnda üksikprobleemi eesti rahvusülikooli saamisloost.

EESTI TÖÖRAHVA KOMMUUN JA TARTU ÜLIKOOL

Tartu ülikooli ajaloo III köites teeb K. Martinson etteheite koguteoste «Eesti Vabariigi Tartu ülikool 1919—1929» ning «Tartu ülikool sõnas ja pildis 1919—1932» autoritele, et nad eitavad Eesti Töörahva Kommuuni tegevust ja osa Tartu ülikooli kujunemisel rahvuslikuks kõrgkooliks (Tartu ülikooli ajalugu... 1982:12). End Eesti Töörahva Kommuuniks nimetanud asutuse tegevust Tartu ülikooli kujundamisel rahvusülikooliks on eriti ülistanud K. Siilivask oma artiklis. Ta väidab, et Jaan Sarve poolt koostatud põhikirja projekti kohaselt pidi ülikool kujunema demokraatlikuks rahvusülikooliks (1975:180). «Neid suure põhimõttelise tähtsusega kavatsusi» ei olevat saadud realiseerida Tartu langemise tõttu «valgete» kätte. Edasi antakse negatiivseid noote: rahvahariduse ja kõrgema kooli areng võttis kodanliku suuna, ülikooli taasavamise eeltööd venisid (Töörahva Kommuuni päevil loodeti seda teha aprillis-mais 1919), Tartu ülikool kujunes «tüüpiliseks kodanlikuks rahvusülikooliks», töörahva lastel puudusid õppimiseks vajalikud materiaalsed tingimused (Siilivask 1975:181). Kui töörahvana käsitada kõige vaesemaid rahvakihte, on viimases väites suur tera tõtt, kuid see vastandamine ei tõesta midagi teistes küsimustes.

Professor Jaan Sarve tegevuse kaudu on Eesti Töörahva Kommuuni püüdnud väärtustada Enn Tamme (1975), kelle teene on Jaan Sarve päevikulistele märkmete

(ENSV RAKA f 2100, n 2, s 1055) kui ajalooallika kasutusetoimine. Välja on ta jätnud aga päeviku paljud olulised kohad, kus muu hulgas ilmneb Jaan Sarve eitav suhtumine punasesse terrorisse ja sellega seoses ka Kommuuni võimu.

Tegelikult ei ole mingit alust vastandada Jaan Sarve ülikooli juhatajana Peeter Põllule ning üldse on alusetu tema tegevuse samastamine Eesti Tööraha Kommuuniga. 20. detsembril 1919. a kandis P. Põld Eesti Vabariigi Haridusministeeriumile ette: «Enamlaste salgad on 19. detsembril 1919 Tartu külje alla jõudnud. Linna langemine on mõne päeva küsimus» (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 16—18p). (Tegelikult langes Tartu juba järgmisel päeval.) P. Põllu seletuse kohaselt osutus ülikooli evakueerimine võimatuks, sest haigete pärast pidid kliinikud tööd jätkama. Leiti, et Peeter Põllul tuleb enamlaste repressioonide ohu eest Tartust lahkuda. Enne seda (20. detsembril 1918) sai Jaan Sarv kutse tulla kuraator P. Põllu juurde. Küsimusele, mida teha, on J. Sarv vastanud: «Katsume oma igapäevast tööd rahulikult edasi teha» (ENSV RAKA f 2100, n 2, s 1055, l 30).

Nõukogude Venemaa vägede poolt vallutatud Tartus tegutses Jaan Sarv esialgu P. Põllu volitusel. Okupatsiooni loeti niivõrd kindlasti ajutiseks, et volitused asju ajada anti ainult hoolekandja (kuraatori) äraoleku ajaks. P. Põld sõitis esialgu Tallinnasse, siis kooliõpetajate väesalga koosseisus (tegelikult Kaitseliidu kooliõpetajate rood) sõjaväljale.

Päevik-märkmikku lugedes selgub, et detsembris ei olnud Jaan Sarvel Kommuuni võimumeestega mingeid kõnelusi ülikooli töö ümberkorraldamise asjus. Ta tegeles paljude majandusprobleemidega ja oli mõneti hädas ülikooli tööliste koosolekutega. Ülikooli töölisnõukogu kohta kirjutab Karl Laagus, et selle liikmed olid kõik arukad inimesed ja osalt nende mõjul ei saanud ülikool enamlaste võimu ajal kahju (1932:218). 22. detsembril ilmus Jaan Sarve juurde ülikooli kunstimuseumi juha-

taja Friedrich von Stryk, kes tuli välja plaaniga, mille ta varem oli juba esitanud kohalikus saksa lehes «Dor-pater Zeitung». Baltisakslase ettepanek oli luua Tartus internatsionaalne ülikool, mille valitsemises osaleksid sakslased, eestlased, lätlased ja venelased ning kus loenguid peetaks kõigis neis keeltes. J. Sarv oli selles küsimuses erineval arvamusel: «On päris loomulik, et Tartus endise ülikooli alusel Eesti rahvusline ülikool kujuneb» (ENSV RAKA f 2100, n 2, s 1055, l 30; Tamme 1975: 187—188). Ta arvab, et osakondadena peavad sellega liituma loomaarsti-instituut ja polütehnikum; lätlastel tuleb luua oma ülikool Riia Polütehnikumi alusel.

Kommuuni võim Tartu Ülikooli üle algas tegelikult alles 31. detsembril 1918. a, kui Tartusse saabus Kommuuni Hariduse ja Kultuurivalitsuse juhataja Artur Vallner. J. Sarv märgib: «Ta pani mulle ette ülikooli juhatamist päriselt oma pääle võtta.» (ENSV RAKA f 2100, n 2, s 1055, l 33p; Tartu ülikooli ajalugu... 1982: 28.) Seega oli Jaan Sarve senine staatus ebamäärane, ta täitis P. Pöllult saadud ülesannet. A. Vallneri ettepanekut püüdis J. Sarv tagasi lükata mitmesuguste ettekäanetega, kuid uus võimumees teatas, et «...kommuunas inimesi ka sunniviisiliselt võib ametisse panna». (ENSV RAKA f 2100, n 2, s 1055, l 33p.) Nii sattus aus matemaatikaõpetaja Eesti Tööraha Kommuuni teenistusse.

Ajalookirjanduses on Eesti Tööraha Kommuuni ülistatud selleks, et muuta Eesti Vabadussõda kodusõjaks. See asutus oli nukuvalitsus, sarnanedes Otto Wille Kuusise Terijoe valitsusega 1939. aastal. Eesti enamlased olid algusest peale olnud iseseisva Eesti vastu ning lükkasid seetõttu tagasi isegi V. Lenini taktikalistel kaalutlustel tehtud ettepaneku Eesti iseseisvaks kuulutada. 1918. aasta lõpul, kui Eesti Vabariik oli juba realselt olemas ja alustas relvastatud võitlust Eestisse tungivate Nõukogude Venemaa vägede vastu, läks sellist valitsust tarvis vastukaalu loomiseks Eesti Ajutisele Valitsusele, rahva petmiseks ja agressiooni õigustamiseks. Enamlaste

võimutsemisaeg Tartus 21. detsembrist 1918 kuni 14. jaanuarini 1919 oli terroriperiood, mille mälestuseks jäid süütult mõrvatud inimeste laibad Krediidkassa keldris jm.

Tööraha Kommuuni Hariduse ja Kultuuri valitsuse juhataja A. Vallner on püüdnud ausameelset Jaan Sarve meelitada valega, et Eesti on tunnistanud iseseisvaks riigiks, kus Vene väed viibivad ainult liitlasena (Tartu ülikooli ajalugu... 1982:28). See oli aga võte, millest ei loobutud ka aastakümneid hiljem. Rohkem mehed ilmselt ei kohtunud. Oma töö tulemustest (ülikooli põhikirja projekt ja jaanuarikuu eelarve) teatas ta A. Vallnerile venekeelse telegrammiga (ENSV RAKA f 2100, n 2, s 1055, l 37).

J. Sarve tegevusest tuleb kindlasti märkida ka seda, et 12. jaanuaril avaldas ta nõrdimust teate puhul 14 inimese mahalaskmise kohta ja kirjutas mainitud päevikmärkmikku: «Tulen otsusele, et niisugustes oludes juhtival kohal ei tohi olla.» (ENSV RAKA f 2100, n 2, s 1055, l 36.) Järgnevalt paluski ta end ülikooli juhtimisest vabastada. Pärast punaväe väljaajamist Tartust lähetati J. Sarv ülikooli poolt välismaale, et ta õpiks tundma teiste ülikoolide töökorraldust. Ta tegutses mitu aastakümnet Tartu ülikooli matemaatikaprofessorina. Eesti Vabariigi presidendi käskkirjaga 20. veebruarist 1939 autasustati Jaan Sarve Valgetähe III klassi teenetemärgiga «Eesti rahvale ja riigile osutatud teenete tunnustuseks» (ENSV RAKA f 2100, n 2, s 1055, l 116).

Vaevalt saab üldse kõnelda Eesti Tööraha Kommuuni oma hariduspoliitikast. Lähtuti ju Nõukogude Venemaa seadusandlikest aktidest. Milliseks oleks Tartu ülikool kujunenud nende alusel?

Vene SFNV Rahvakomissaride Nõukogu dekreet 2. augustist 1918 avas kõrgkoolide ukсед kõigile soovijaile alates 16. eluaastast, ilma et oleks nõutud haridust tõendavat dokumenti. See säte võeti ka J. Sarve koostatud Tartu ülikooli põhikirja. K. Siilivaski hinnangul likvideeriti sellega juriidiliselt ebavõrdsus ülikooli astumisel

(Tartu ülikooli ajalugu... 1982:27). Tegelikult oleks nõnda kahtlemata madaldatud ülikooli taset allapoole kõrghariduse nivood.

Nõukogude Vene rahvahariduse rahvakomissari määrusega 1. oktoobrist 1918 kaotati ülikoolides õppejõudude teaduslike kraadide ja kutsete süsteem. Õppejõudude kohad jagunesid õpetaja- ja professorikohtadeks. (Tartus oli õpetaja asemel lektor.) Ka õppejõudude määramisel ei nõutud haridust tõendavat dokumenti. K. Siilivask hindab seda igati positiivselt: «See korraldus võimaldas likvideerida vana konservatiivse professorkonna priviileeritud seisundi ja edutada professorite kohtadele hulgaliselt nooremaid demokraatlikke õppejõude» (1975:179). Jääb määratlemata, millised õppejõud on demokraatlikud. See tuttav poliitiline hindamine viis Venemaal igatahes vana intelligentsi hävitamisele. Jaan Sarve koostatud põhikirja § 25 ütles: «Eesti Tööraha Kommuuna Tartu ülikooli lektoriteks kutsutakse teadlased, kes tegelikult on näidanud, et nad oma eriala tunnevad ja selle ettekandmisega toime saavad, kuigi neil endisel ajal nõutud diplomisid ei ole» (Tamme 1975:192). Seega on Jaan Sarvel nõudeks vähemalt see, et kutsutu oleks teadlane, kuid pole täpsustatud, mis seda peab näitama. Nii jäi tee lahti subjektiivsusele ja politiseerimisele.

Nõnda ei oleks naaberriigi seaduslike aktide alusel loodu olnud akadeemiline kõrgkool, vaid seadusandjate headest kavatsustest hoolimata rahvaülikool, nagu neid leidis Skandinaavia maades.

Mis keeles oleks töötanud Tartu ülikool Kommuuni võimu all? Ülikooli põhiseadus nägi ette «kolme kohaliku keele» — eesti, vene ja saksa keele — «üheõigusluse». Sisuliselt on see peaaegu seesama Friedrich von Stryki idee, mille J. Sarv esialgu tagasi lükkas. Populaarteaduslikud loengud rahvale («rahvalikud ettelugemised») pidid olema eestikeelsed «mõne tarviliku erandiga» (Tamme 1975:191). Nende ettelugemiste jaoks oluaks igas õppetoolis üks lektor, kes suudab esitada ainet «rahuldavas

eesti keeles». Selline keelte «võrdõiguslikkus» oleks tähendanud vene keele valitsemist.

«Tartu Ülikooli ajaloo» kahetsetakse, et Tartu langemise tõttu «valgete» kätte 14. jaanuaril 1914. a ei suudetud «suure põhimõttelise tähtsusega kavatsusi» ellu viia (Tartu ülikooli ajalugu... 1982: 29). Eesti Tööraha Kommuuni hariduspoliitika tulemuseks oli Artur Vallneri eestvõttel Petrogradis rajatud Eesti Tööraha Ülikool (hilisem Eesti Pedagoogiline Instituut ja Eesti Pedagoogiline Tehnikum), mis pidi ette valmistama õpetajaid eesti koolidele Venemaal. Töö algas suure entusiasmiga, kuid lõppes 1930. aastatel kõigi eesti koolide sulgemise ja enamiku õpetajate mahalaskmise või vangilaagrites hävitamisega. Küllap see olnuks ka meie tee, kui me isad ja vanaisad ei oleks suutnud Vabadussõjas vastu pidada.

KAS «ALLES» VÕI «JUBA»?

Erinevad on arvamused ka küsimuses, kas Peeter Põld ja tema abilised tegutsesid küllalt kiiresti ja teovõimsalt. Eesti Tööraha Kommuuni esiplaanile tõstes on väidetud ajalõigu kohta pärast ülikooli ülevõtmist sakslaste käest 1. detsembril 1918: «Kodanlik Ajutine Valitsus ei suutnud siiski astuda reaalseid samme ülikooli taasavamiseks.» (Tartu ülikooli ajalugu... 1982: 27.) Seoses Tartu langemisega «valgete kätte» antakse jälle negatiivne hinnang: «Ülikooli taasavamine lükkus jälle edasi» (1987: 29).

Eesti ülikooli avamist ootasid eriti kannatamatult eesti üliõpilased. Juba enne ülikooli ülevõtmist sakslaste käest 17. novembril 1918. a, kui Esimese maailmasõja tulemus oli otsustatud, tuli Tallinnas kokku Petrogradi, Moskva, Tartu ja Riia eesti üliõpilasorganisatsioonide esindajate koosolek, kus arutati ülikooli ülevõtmist ja töö alustamist. Koosoleku otsus esitati 20. novembril Tallinna Eesti Üliõpilaste Ringi memorandumina Eesti Vabariigi

haridusministrile. Üliõpilased tahtsid ka ise osaleda ülikooli ülevõtmises ja soovisid, et ülikool alustaks tööd juba 1919. a jaanuaris (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 1—2).

Nii kiiresti oli muidugi võimatu eesti ülikooli avada. Ülevõtmine ise toimus alles 1. detsembril 1918. a, kuid ainult põhiaktina. Ülikooli asutuste ülevõtmine võttis veel mitu päeva aega. Nagu selgub Peeter Põllu kirjast Haridusministeeriumile, lõpetati 1. detsembril alles saksa-keelne õppetöö, mõned eksamid toimusid veel hiljemgi (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 10—10p). Tööd pidid jätkama kliinikud, Tähetorn ja Ilmajaam. Ülikooli hoolekandjal oli suuri raskusi ülikooli hoonete korrastamise, puude muretsemise jm probleemidega. Üliõpilaste osavõtu kohta ülikooli ülevõtmisest arvas P. Põld tagantjärele, et see oleks seganud (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 20).

Tuleb ka arvestada, et 28. novembril oli alanud Eesti Vabadussõda. Enamlaste pealetung, kriitiline olukord rindel, lõpuks ka Tartu vallutamine ning eespool käsitletud Eesti Tööraha Kommuuni periood segas ettevalmistustöid rahvusülikooli loomiseks. Tõsi küll, Jaan Sarv oli 1918. a detsembri lõpul arvanud, et ülikool peab vähemalt kolme kuu pärast käiku minema ja töötama ka suvel. Tema projekt ei näinud küll ette eesti keele eelistamist. Umbkeelsete õppejõudude hankimisega Venemaalt ei oleks olnud erilisi raskusi.

Organiseerimistööde tagapõhjuna ei tohi unustada Eesti Vabadussõda. Kui ka kõik teised probleemid oleksid olnud lahendatud, olnuks ilmselt raske ülikooli avamine 1919. a märtsis-aprillis, kui käisid ägedad kaitselahingud suurte jõududega pealetungiva Punaarmee vastu. Sügisel, kui õppetöö ülikoolis käiku läks, oli olukord sõjatandril soodsam — Vene Loodearmee ja Eesti väed tungisid peale. Seevastu ülikooli piduliku avamise ajal toimusid rängad tõrjelahingud, mis olid tingitud 17. novembril alanud Punaarmee suurest pealetungist (Walter 1989: 70—

72). Rasked lahingud keetsid kogu detsembrikuu. Vabadussõda tähendas ka seda, et suur osa üliõpilasi ja vanemate klasside kooliõpilasi oli rindel. Õppetöö alguse eel 2. septembril 1919. a oli sõjaväes 470 üliõpilast (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 256).

Kõige suuremat vaeva tuli eesti ülikooli organiseerimisel näha sobivate õppejõudude hankimisega. Teatati, et peaaegu kõik Saksa okupatsiooni aegse ülikooli professorid oleksid valmis Tartusse tulema, kui neid vaid kutsutaks (Laagus 1932 : 240). Seda ettepanekut ei saadud aga rahvuspoliitilistel kaalutlustel vastu võtta. Arvele võeti kõik teadaolevad eesti teadlased. Sageli oli takistatud nende kodumaale jõudmine. Haridusministeeriumi ülesandel tegeles sobivate teadlaste otsimisega Helsingis Julius Mark (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 194). Mihkel Martnat paluti Bernis ringi vaadata, kas lisaks sealt tööle kutsutud prof. Alexander Lipschützile ei leidu veel teisi sobivaid teadlasi, eriti Rooma õiguse, kriminaalõiguse (kaelakohtu) ja poliitökonoomia jaoks (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 60). Arutati ka professorite kutsumist Inglismaalt ja Prantsusmaalt, kuigi Haridusministeerium avaldas kahtlust, kas sealt saaks kutsuda mehi, kes võiksid pidada loenguid vene või saksa keeles (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 187). Nagu Haridusministeerium märkis, inglise ja prantsuse keeles peetavatest loengutest oleks liiga vähe arusaajaid ning seetõttu ka osavõtjaid. Õige suured olid majandusprobleemid, sealhulgas palga maksmine välismaalastest õppejõududele. Paljud neist nõudsid osa palka välisvaluutas. Näiteks soovis nimetatud füsioloogia-professor A. Lipschütz, et talle makstaks 500 Šveitsi franki, geograafiaprofessor Johannes Gabriel Granö 600—700 marka Soome rahas (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 297). Õppejõudude ametissekinnitamine algas augustis ja toimus põhiliselt septembris (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 9, l 13—75).

Ettevalmistustöödest rahvusülikooli avamiseks meenutab Karl Laagus: «Oli tõesti suur aeg. Leidus palju vai-

... rahvusülikooli tekkeloo ümber

mustust ja ohvrimeelt. Töös ja tegutsemises ei loetud tunde ja minuteid, nagu nüüd, töötati ööd kui päevad nurisemata. Iga päev tõi midagi uut ja üllatavat» (1932 : 231).

4. oktoobril 1919. a toimus üliõpilaste pidulik immatrikulatsioon, juba 6. oktoobril kell 9 algas õppetöö. Eesti rahvusülikooli organiseerimine oli aega võtnud ühe semestri.

KAS ATEISMI VÕI USUGA?

20. sajandi algul levis intelligenti hulgas sügav antiklerikaalne hoiak. Võitlus kiriku ja religioossete organisatsioonide vastu kujunes Prantsusmaal koguni sisepoliitilise elu peateljeks. Suleti koole, mis olid loodud usuorganisatsioonide poolt, 1905. aastal viidi läbi seadus kiriku lahutamise kohta riigist. Ägedalt kirikuvastane oli ka Vene revolutsioon. Hilise valgustusena jõudsid impulsid nendest suundadest ka meie intelligenti maailmavaatesse.

Seepärast kujunes meie rahvusülikooli struktuuri kavandamisel teravaks vaidlusprobleemiks, kas ülikoolis peaks olema ka usuteaduskond. Selle vastu oli sotsialist haridusminister Juhan Kartau, kes eravestluses arvas, et ülikooli kirikust saab «Turnhalle» (Laagus 1932 : 245). Kui ülikooli hoolekandja (kuraator) P. Põld 16. juunil 1919. a pani ette määrata teaduskondadele «esialgsed korraldajad», siis olid olemas järgmised teaduskonnad: õigusteaduskond (korraldaja Nikolai Maim), ajaloo-filosoofiateaduskond (Jaan Jõgever), matemaatika-loodusteaduskond (Jaan Sarv, ta äraolekul Johannes Piiper) ja arstiteaduskond (Juhan Luiga) (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 108). Kui haridusminister 14. juulil kinnitas ametisse dekaanid, olid juurde tulnud veterinaariateaduskond (dekaan endine rektor Karl Happich) ja põlluteaduskond

(Peeter Kõpp); arstiteaduskonna dekaaniks määrati Anton Schulzenberg (samas: l 110).

26. juulil 1919. a saatsid Jaan Lattik, Jaan Raamot, Nikolai Kann jt peaministrile usuteaduskonna asjus märgukirja, millele ka P. Põld on peale kirjutanud: «Nõus» (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 158). Autorid lähtuvad sellest, et usuteaduskond puudub teaduskondade nimekirjas ning erajutuajamistes on «asjale lähedal seisvate ringkondade» poolt mõista antud, et «... usuteaduskonna avamine üleüldse küsitavaks jääb, võib olla koguni eitavalt ära otsustatakse». Usuteaduskonna loomise poolt tuuakse põhiargumendiks, et «usuelu ja usutunded ei ole rahva hingest kadunud ja et suurem osa rahvast leiab ristiusu kasvatuses ja hariduses oma elulisemate nõuete rahuldamist». Väga veenev on põhjendus, et luterliku usuteaduskonna kaotamine annab maad lahkuskudele: «...tekiks ettenägemata lahkusulistele salgad, muutuks terve usuelu mingisuguseks algjõuliseks otsimiseks...» Esile tuuakse ka riigi alustugede õonestamist. Lisatakse, et on usuteaduskonna üliõpilasi, kellel haridus pooleli, peaaegu 30 kogudust on ilma õpetajata, Lääne-Euroopas on usuteadus teistest teadustest lahutamatu. Ja usuteaduskonna jaoks õppejõudude leidmine ei ole raske.

Märgukirjale vastates väitis haridusminister J. Kartau, et kirjutajad oleksid võinud kohe tema poole pöörduda (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 161). Ju siis kirja kirjutajad teadsid ministri arvamust ja oskasid õige taktika valida. Nüüd teatas haridusminister peaministrile, et ministeeriumi arvates tuleb Tartu Ülikoolile tingimata anda võimalus usuteadlasi ette valmistada.

Järgnevalt arutati juba küsimust, kas usuteadust tuleb õpetada eraldi teaduskonnas või ajaloo-filosoofiateaduskonna autonoomse osana. Minister pooldas viimast varianti ja väitis ilmselt ülikoolile toetudes, et see leiab kaunis toekat poolehoidu. Põhjenduseks väideti, et usuteadlaste ettevalmistamine peab loomulikult toimuma «üleüldisel ajaloo-filosoofilisel pinnal», seega laiemal tea-

duslikul alusel. Lisaargument oli see, et usuteadus eraldi fakulteedina tuleks kaunis kõhn.

Sellega ei olnud teoloogid nõus. Ilmselt ei meeldinud neile ei laiemad seosed ajaloo ja filosoofiaga ega organisatsiooniline alluvus. Vastuseks Haridusministeeriumi järelpärimisele teatas Tartu Ülikooli valitsus 5. septembril 1919. a, et tema arvates tuleks usuteaduskond avada eraldi fakulteedina (ENSV ORKA f 1108, n 5, s 4, l 303). Põhjenduseks märgiti välismaa eeskujusid, rõhutati, et tegemist on põhimõtteliselt täiesti omapärase uurimisalaga ning avaldati arvamust, et liitmine ajaloo-filosoofiateaduskonna külge takistaks ta arengut.

Nii otsustatigi. Tartu Ülikooli struktuuri lülitati usuteaduskond. Esialgu oli vene õigeusu professor eraldi üksuseks, hiljem läks seegi teaduskonna koosseisu. Usuteaduskond oli loomulik osa eesti rahvusülikoolist ja -kultuurist.

Kirjandus

- Eesti NSV ajalugu: Kõige vanemast ajast tänapäevani. 1952. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus
- Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929. 1929. (Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused 10.) Tartu
- Laagus, Karl 1932. Eesti ülikool Tartus: Memuaare ja ajaloo andmeid ülikooli arengust 1632—1932. I. Tartu, Postimees
- Martinson, Karl 1988. Teadustegevuse institutsionaliseerumine Eestis XVII sajandist 1917. aastani. Tallinn
- Pöld, Peeter 1929. Tartu Ülikool 1918—1929: Ülevaade Eesti ülikooli kujunemisest tema esimesel aastakümnel. Tartu
- Siilivask, Karl 1975. Oktoobrerevolutsioon ja Tartu Ülikooli kujunemine rahvusülikooliks. — Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi I: TRÜ ajaloo komisjoni materjalid. Tartu, lk 176—183
- Tamme, Enn 1975. Jaan Sarv Tartu Ülikooli juhatajana Eesti Tööraha Kommuuni perioodil. — Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi I: TRÜ ajaloo komisjoni materjalid. Tartu, lk 184—193
- Tartu Ülikooli ajalugu III: 1918—1982. 1982. Tallinn, Eesti Raamat
- Tartu Ülikool sõnas ja pildis 1919—1932. 1932. Tartu
- Walter, Hannes 1989. Eesti Vabadussõda 1918—1920: V. — Vikerkaar, nr 9, lk 67—77

TERAVILJASAAK JA SILMAMÕÕT

Evald Laasi

Põllumajanduse ajaloo uurimisel on kõige tähtsamad statistilised andmed põllumajanduse kogutoodangu kohta. Nende abil saab hinnata põllumajanduse olukorda, talupoegade elatustaset, põllumajanduse intensiivsust ning selle kaudu ka riigi majanduslikku seisundit. Kogusaagi andmetes kajastuvad ka paljud vähem tähtsad näitajad, nt väetise, mehhaniseerimise, põllutöö, külvipinna, loomade arvu jm kohta. Sellest järeldub ühtlasi, et kogutoodangu näitajad peavad olema võimalikult täpsed. Vastasel korral pole ka põllumajanduse ajaloo uurimisel mõtet, sest siis on kogu töö rajatud liivale.

1969. aastal püüdis allakirjutanu kindlaks teha, kui rikkaks või vaeseks olid saanud Eesti talud pärast maa-reformi aastail 1944—1947 ning enne sundkollektiviseerimist. Oli selline ketserlik seisukoht, et maareformi ning muude «abinõude» tagajärjel eesti talurahvas vaesestus. Ainuke võimalus selle tõestamiseks oli koguda talude kohta rohkesti materjali ning teha tuhandete talude andmete alusel arvestusi nende jõukuse kohta. Talude majandusliku olukorra selgitamisel tuli arvesse võtta nende kõikide oluliste alade toodangut, teiste hulgas ka saadud teraviljasaaki.

Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse ametlikel andmetel oli teravilja kogusaak ja saagikus kõikides majanduskategooriates aastail 1945—1948 järgmine:

Teraviljasaak ja silmamõõt

Tabel 1

Aasta	Teravilja kogusaak t	saagikus ts
1945	370 000	8,9
1946	412 400	9,6
1947	613 500	11,9
1948	528 000	9,8
1945—1948 keskmine	480 975	10,1
1935—1939 keskmine	607 900	11,07

Kummalisel kombel oli nende aastate teraviljasaak ning saagikus, võrreldes 1935.—1939. aastate võrratult paremate oludega, nii kõrge. Praegu ei ole 10—12 ts hektarisaagina muidugi suur, kuid sõjajärgsetel aastatel tuli seda pidada rohkem kui heaks. Juba 2 ts saagikuse vahena oli äärmiselt oluline, tähtsam kui praegu oleks 10 ts. Saagikus 10—12 ts/ha võimaldas talul korralikult omadega välja tulla, 8 ts/ha aga pidas talu n-ö viletsuse piiril.

Tabel 1 andmetest torkab silma, et imelikul kombel suurenes Eestis teravilja kogusaak aastaga 1946—1947 peaaegu 50%. Niisugune kasv rahuajal on Eesti ajaloos ainulaadne. Sellega ületati ka Eesti põllumajanduse parimate aastate (1935—1939) tase, mis oli saavutatud pika aja süstemaatilise töö tulemusena.

Et teravilja külvipind Eestis oli 1947. aastal 1946. aastaga võrreldes laienenud ainult 20,6% (428 400 ha-lt 516 800 ha-le; vt Eesti NSV põllumajanduse... 1978: 181), teistel, ilmselt tõepärasematel andmetel koguni vaid 15,5% (Eesti NSV põllumajanduse... 1978: 183), siis sellest ei piisa kogusaagi nii jõudsa suurenemise seletamiseks.

Kuid võib-olla tulenes saagikuse tõus tugevast väetamisest? 1939. aastal olid põllud Eestis, maha arvatud 1945. aastal Eesti koosseisust välja viidud Petserimaa ja Narva-tagused vallad, saanud üle 7 miljoni tonni orgaanilist väetist ehk keskmiselt 7,44 t ühe külvipinna hektari kohta. 1947. aastal oli võimalik neile orgaanilist

väetist anda ainult 4,5 miljonit tonni ehk keskmiselt 5,5 t külvipinna hektari kohta (Laasi 1988: 29). Mineraalväetisi oli 1939. aastal antud toimeaines 18,0 kg külvipinna ühe hektari kohta; 1947. aastal oli aga Eesti põllumajandusel kasutada sõjaeelsete mineraalväetistega kvaliteedilt võrreldavaid mineraalväetisi kõigest 15,6 kg külvipinna ühe hektari kohta (Laasi 1988: 30—31). 1946. aastal, kui külvati talivili 1947. aasta lõikuseks, oli mineraalväetisi aga veelgi vähem. Seega väetamise tunduvalt viletsam olukord Eesti Vabariigi lõpuajaga võrreldes ei eeldanud samuti sõjaeelse teravilja kogusaagi ületamist 1947. aastal.

Kuidas oli lugu maaharimisega? Ka selles suhtes olid tingimused sõjaeelse ajaga võrreldes palju halvemad. Põllutööd hilinesid tunduvalt, näiteks viljapeks käis veel novembris–detsembris, vajalikust sügiskünnist jäi igal aastal 40—50% tegemata. Suures osas oli see tingitud tööhobuste arvu olulisest vähenemisest sõja-aastail, kuid ka nõukogude maareformist, mis laastas põllumajandust ja tema tootmisvõimalusi (Laasi 1988: 32—41).

Kuid võib-olla oli ilmastik 1947. aastal põlluvilja kasvuks märksa soodsam kui 1946. ja 1948. aastal? Selgub aga, et nii 1946. kui ka 1948. aastal oli sademeid juunikuus, s. o põllukultuuride parimal kasvuperioodil, märgatavalt rohkem kui 1947. aastal. Teravilja koristamise ajal, augustis ja septembri esimesel dekaadil, oli koristamistööd segavaid sademeid kõigil neil aastail ligikaudu ühepalju. Ka aktiivsete temperatuuride summad neil aastail ei erinenud oluliselt (Метеорологические данные... 1962: 10—125). Järelikult ei saa väita, et 1947. aastal ilmnenud silmapaistev saagi tõus oleks olnud tingitud eriti soodsast ilmastikust.

Et 1947. aastal statistilistes andmetes esitatud ootamatult suur teravilja kogusaagi ja saagikuse tõus ei olnud seega seletatav ei külvipinna olulise suurenemise, ei parema väetamise ja agrotehnika ega paremate ilmastikuoludega, siis jäi vaid üle arvata, et teraviljasaagi arvestuse alustes pidi sel aastal toimuma mingi muudatus.

Teraviljasaak ja silmamõõt

Sõjaeelseil aastail oli saaki arvestatud normaalsel, kõikjal maailmas alati kasutusel olnud aidavilja (aida-saagi) põhimõttel, s. o pekstud, kuivatatud ja puhastatud vilja järgi, mis oli täpselt kaalutud. Mingisugune kõrvalekaldumine sellest pidi sõjajärgseil aastail Eestis aset leidma. Arhiividest aga midagi selgitavat esialgu leida ei õnnestunud. Eesti NSV Põllumajanduse Ministeeriumi ja maakondade täitevkomiteede, kuid ka EKP Keskkomitee põllumajandusosakonna ning maakondade parteikomiteede fondides näis kõik olevat vähemalt väliselt täiesti korrektne.

Probleemi lahendas Kingissepa rajooni (Saaremaa) arhiivis leiduv 1947. aastast pärit ringkiri «Saagimääramise korrast ja aegadest talumajapidamistes», millele olid alla kirjutanud Eesti NSV põllumajanduse minister, NSV Liidu Plaanikomitee volinik ENSVs ja rajoonidevaheline riiklik saagimääramise inspektor. Niisiis määras sel ajal saaki mingi inspektor ja vilja ei kaalutud aita paigutamisel nagu varem. Selgus, et 1947. aastast alates võeti Eestis saagi arvestamise aluseks saak «kõrrel-juurel». Nagu nenditi ringkirjas, oli muudatus tingitud sellest, et «1946. aastal paljud maakondade maaosakonnad ja Statistika Keskkvalitsuse inspektorid ei kindlustanud nendele pandud kohustusi põllumajandusliikude kultuuride saagi õiglasema määramise alal. Maakonna maaosakonnad, mille ülesandeks oli kontrollida saagihinnanguid ja takistada igasuguseid katseid näidata saaki vähemana, ei täitnud kohalike tendentside mõjutusel neid ülesandeid rahuldavalt ja võimaldasid madalamate saakide näitamist». Saagi «õiglasema» määramise tagamiseks võeti see ülesanne statistikaasutusilt ära ja pandi uuele loodud instantsile, Riiklikule Rajoonidevahelisele Saagimääramise Inspektuurile. Ühtlasi nõuti, et saak tuleb edaspidi määrata ainult «faktilise saagi» järgi. Selleks loeti saak hektarilt «kõrrel-juurel», mis tuli määrata silmamõõdu järgi, umbes nädal enne vastava kultuuri koristamist (Kingissepa Rajooni Riiklik Arhiiv f 62, n 1947. a, s 21, l 98—101).

Seega võidi silmamöödulise hindamise järgi määrata niisugune saak, nagu taheti, jättes arvestamata, kui palju tegelikult aita vilja saadi. Ringkiri orienteeris saagimääramise inspektuure suurendama andmeid saagi kohta. Milleks ning kellele oli niisugust võltsimist tarvis?

Valitsev bürokraatia võis võltsitud, suurendatud andmete alusel väita, et ta on rahva viljaga kindlustanud, et kõik on hästi. 1952. aasta lõpul NLKP XIX kongressil julges näiteks Georgi Malenkov väita, et teraviljaprobleem NSV Liidus on alatiseks, lõplikult ja jäädavalt lahendatud (Malenkov 1952: 43). See oli vale, mis tugines saagi koguse silmamöödulisele hindamisele nädal aega enne viljakoristust. Saagi võltsitud suurendamine oli kasulik ka madalamatele bürokraatia astmetele, sest see võimaldas end ülemuste ees heas valguses näidata. Kuid peamine põhjus oli siiski mujal. Tol ajal eksisteerisid NSV Liidus riiklikud masina-traktorijaamad, kes oma masinatega tegid kolhoosidele peaaegu kõik põllutööd. Kolhoosil endal ei olnud õigust omada tehnikat. Töö eest pidid nad maksma väga suurt tasu naturaas, eeskätt teraviljas. Töötasu arvestamisel MTJidele ei olnud peamiseks näitajaks mitte tehtud töö hulk (kvaliteedist rääkimata), vaid teravilja saagikus ühismajandis. Suuremalt saagilt tuli maksta vahel isegi kaks korda suuremat töötasu kui väiksemalt. Mida suurem oli saak, seda rohkem töötasu kolhoosidelt rööviti. Kui kolhoos tahtis loobuda niisugusest MTJi teenustööst, siis kõrgendati kohe riiklikku müügikohustust, mis oli samuti üks röövimise viis. Sellepärast oligi tarvis määrata võimalikult kõrge saak, sest nii oli riigil võimalik kolhoose palju suuremal määral röövida.

Harju Rajooni Riiklikus Arhiivis leidub Rae valla TSN Täitevkomitee materjali hulgas trükitud juhend eespool nimetatud ringkirja elluviimiseks. Selleski rõhutatakse, et saagi hindamise kohta tuleb esitada ainult «faktilisi saagiandmeid», s. o hinnata saaki «kõrrel-juurel» nädal aega enne saagi koristamist. Selgituseks on lisatud:

Teraviljasaak ja silmamõõt

«Saagihindamisel kategooriliselt on keelatud kasutada saaki, mis saadakse peksmisel — «aida saak». Peksul saadud saak ehk aidasaak, nagu teda ka nimetatakse, on vähem faktilisest saagist, selle võrra kui võrd kõik kõrrel-valmiv saak ei satu mitte aita, ega saada kätte peksmisel: peksul saadud ehk aidasaak on vähem faktilisest saagist kadude võrra, mis tekivad koristamisel, säilitamisel hakides või rõukudes, peksmisel ka jääb õlgedesse ja peadesse jne.» (HRRA f 90, n 1, s 85, l 13—14.)

Seda juhendit lugedes hakkas allakirjutanu huvi tundma, kas ENSV Oktoobrirevolutsiooni Riiklikus Keskarhiivis (ORKA) ei leidu ikkagi taolisest saagimääramisest säilinud materjale? Saagimääramise inspektuuride (neid oli kaks, üks Tallinnas, teine Tartus) fondid olid seal tõepoolest olemas (R-1158 ja R-1159), kuid nn kinnised, mida oli uurimiseks raske kätte saada ja mille olemasolust ei tohtinud kõrvaline isegi teada. Autor sai neid näha alles pärast spetsiaalset nõudmist ning tänu ORKA tollaegse direktori Aime Piirsalu arusaavale suhtumisele. Lubati materjaliga tutvuda küll, kuid keelati nendele viitamine. EKP Keskkomitee põllumajanduse osakonna juhataja Mihhail Šturm ütles otse: «Neid materjale ei tohi avaldada, sest seltsimehed ju elavad veel!»

Saagi määramine eespool kirjeldatud põhimõtetel toimus järgmiselt: valdade täitevkomiteed andsid oma määrangud maakondade põllumajanduse osakondadele, kes neid korrigeerisid ning saatsid siis maakondade statistika inspektuuridele, kes omakorda tegid korrekture. Viimased andsid andmed Rajoonidevahelisele Saagimääramise Inspektuurile, kus neid jälle «korrigeeriti». Lõpliku saagimäärangu andis rajoonidevaheline saagimääramise inspektor «isiklikult». Kõik need instantsid «korrigeerisid» saaki suuremaks ning tegid seda järjekindlalt igal aastal.

Tartu rajoonidevaheline saagimääramise inspektor Grišin (tema tegevuspiirkonnaks oli Viru, Tartu, Viljandi, Võru ja Valga maakond) kirjeldas oma tegevust

teraviljasaagi määramisel 1948. aastal järgmiselt: «Tera- viljade saagimääramine talumajapidamistes 1948. a. läks palju paremini kui eelmisel aastal. Enamik vallanõukogu- sid ja maakondade põllumajanduse osakondi suhtusid töösse palju tõsisemalt kui eelmisel aastal. Nii talirukki alal maakondade põllumajandusosakonnad andsid talude alal 12,2 ts, kuigi saak oli samasugune kui eelmisel aas- tal. Tervikuna kõikide teraviljade osas maakondade põllu- majanduse osakonnad andsid 12,1 ts, mida statistika maa- kondade osakonnad parandasid 12,9 ts-le ning Rajoonide- vahelise inspektuuri kontrolli järele 13,1 ts, ning minu /s. t inspektori — E. L./ poolt lõplikult võetud saagikus taludes moodustas 13,4 ts, eelmise aasta 12,6 ts asemel.» (ORKA f R-1159, n 2, s 2, l 127.)

Kuidas ja mille alusel sm Grišin saavutas paberil saa- gikuse nii suure tõusu? Selle kohta ta seletas samas: «Saagikuse määramisel ma juhindusin kõigepealt isikliku vaatluse andmetest. Ilma selleta ma poleks olnud võime- line õigesti saagikust määrama. Sel aastal mina ja minu abi tegime vaatlusi 6 vallas, 12 sovhoosis ja 9 kolhoosis.»

Sm Grišini tehtud valik oli äärmiselt tendentslik ega vastanud tol ajal Eestis valdade (talude) ja sovhooside käsutuses olnud külvipinna vahekorrale. Nimelt oli talude valduses 93,5% külvipinnast, sovhoosidel kõigest 2,4% (Eesti NSV põllumajanduse... 1978:183—184). Sellest hoolimata võttis sm Grišin vaatluse alla ainult 2,5% val- dadest ja tervelt 12% tol ajal olemas olnud sovhoosidest. Eesti eri piirkonnad ja vallad olid oma saagikuse näitaja- telt niivõrd erinevad, et 6 valda (millised? kuidas vali- tud?) ei saanud mingil juhul esindada tervikut. Sovhoose võeti nii suurel hulgal arvesse muidugi sellepärast, et neis oli saak tol ajal tõepoolest suurem kui mujal ning sel teel sai sm Grišin suurendada saagikuse näitajaid tervi- kuna. Lisaks tuleb muidugi küsida, kuidas sm Grišin «vaatles».

Sm Grišin on ühtlasi seletanud, millistel juhtudel ta pidi isiklikult saagikuse näitajaid suurendama: «Eriti

Teraviljasaak ja silmamõõt

vähendasid saagikust Võru maakonna vallad. Talirukkil nad andsid 11,5 ts, aga mina võtsin vastu talirukkil saagikuseks selles maakonnas 13,5 ts. Samuti ma tõstsin talinisu saagikuse 10,4 ts—13,5 ts-le, odral 8,8 ts—12,6 ts-le, kaeral 9,2 ts—12,5 ts-le, segaviljal 10,1 ts—13,5 ts-le. /- - / Mul ei olnud mitte mingisugust õigust anda Võrumaa osas saagikust madalamana kui teistes maakondades, sest seal ei olnud saak madalam kui naabermaakondades — Valgamaal ja Tartumaal, vaid vastupidi — Võrumaal oli saak kõrgem kui Valgamaal. Järelikult ma olin sunnitud Võru maakonda «järele tõmbama». (ORKA f R-1159, n 2, s 2, l 128.)

Selle avaldusega valetas sm Grišin oma ülemustele otse näkku, mida nad küll ilmselt temalt ootasidki. Statistilise aastaraamatu «Eesti Põllumajandus» aastate 1922—1939 kohta ilmunud vihkudes (Tallinn, 1923—1940) avaldatud andmete järgi oli teraviljasaagikus Võrumaal nimelt alati madalam kui Tartu- ja Valgamaal. Kas tuleb siit järeldada, et Tartu rajoonidevahelisel saagimääramise inspektoril sm Grišini ei olnud mingit aimu Eesti Vabariigi aegsest teraviljasaagist? Oli küll.

1947. aasta saagimääramise seletuskirjas ütles sm Grišin, et ta on arvestanud ka Tallinna rajoonidevaheliselt saagimääramise inspektorilt saadud andmeid saagist Eestis aastail 1930—1939 (ORKA f R-1159, n 2, s 1, l 48). Tal ei oleks olnud tarvis andmeid nõutada oma Tallinna kolleegilt, need võinuks leida tolleaegseist Tartu raamatukogudestki. Kuid tõenäoliselt ei osanud umbkeelne sm Grišin neid eesti ja prantsuse keeles esitatud materjale lugeda.

1947. aasta saagimääramise põhjenduses on sm Grišin maininud, et nimetatud saagiandmed Eesti Vabariigi 10 aasta kohta olevat olnud talle mõningaks (?) aluseks maakondade saagiandmete parandamisel (s. t suurendamisel — E. L.). 1946. aasta saagiandmed olevat olnud valdade poolt «äärmiselt alandatud». Sm Grišin leidis, et niisugust alandamist tõendavat see, et talupojad olevat

1946. aastal täielikult täitnud teravilja müügikohustused, müünud peale selle veel täiendavalt vilja riigile, külvanud vilja, kindlustanud täielikult oma vajaduse ning müünud vilja suurel hulgal turul. Seda ostnud Leningradi, Pihkva ja Novgorodi oblastid. Kui saak olnuks väiksem, polnuks talupidajad vilja sm Grišini arvates müünud (ORKA f R-1159, n 2, s 1, l 49).

Sm Grišin ei arvestanud aga, et vilja riiklikud müügikohustused nõuti sisse vastuvaidlematult, mõnikord viidi talust vili relvaahvardusegagi. Vilja müük riigile üle normi oli aga ainult näiliselt vabatahtlik. Vilja on Eestis turul müüdud ka suurtel näljaaegadel. Tegelikku seal müüdud kogust sm Grišin ilmselt ei teadnud, kui julges seda suureks pidada. Müüdud 2347 t oli kõigest 0,5% teravilja aidasaagist Eestis (Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiiv (=EKPA) f 1, n 47, s 51, l 162). Põhjendamata väidete alusel julges sm Grišin määrata 1947. aasta teraviljasaagikuse Viru-, Tartu-, Võru-, Valga- ja Viljandimaal 12,6 ts/ha, sealjuures talirukkil 13,9, kaeral 11,5, odral 11,0 ja segaviljal 13,9 ts/ha. Ettekande lõpul pidas ta vajalikuks teha järgmise avalduse: «See määrang vastab tegelikkusele» (ORKA f R-1159, n 2, s 1, l 49). Sm Grišini oli loomulikult põhjust karta, et teda ei usuta, kuid tema õnneks ei olnud aeg niisugune.

Lisaks kannab sm Grišini määrang dateeringut 10. august 1947. a. Sel ajal oli teravilja koristamine alles algamas, suvivilja koristamisest ei olnud tole aja tingimustes veel juttugi, aga juba määrati saagikust. Kuid toleaeagsed sm Grišini määrangud on ametlikult veel praegugi maksvad.

Tallinna rajoonidevahelise saagimääramise inspektori sm Kozlovi tegevus (hõlmas Harju-, Järva-, Lääne-, Pärnu-, Saare- ja Hiiumaa) ei erinenud sm Grišini omast. Ka tema võltsis saake ja ainult suuremaks, tehes seda samuti järjekindlalt igal aastal. 1948. aasta saagi määramisel on ta kaevanud, et valdade täitevkomiteed näitavad oma aruannetes reeglina aidasaaki, aga mitte «faktilist»

Teraviljasaak ja silmamõõt

saaki (ORKA f R-1158, n 2, s 7, l 133). Sellest tuleb järeldada, et veel 1948. aastal üritasid valdade täitevkomiteed anda tööle vastavaid saagiandmeid.

Milline oli Eesti teraviljasaak tegelikult? Aastail 1944—1950 ei saanud saagikus olla suurem kui aastail 1935—1939, sest kõik tingimused olid nüüd palju halvemad. Inspektor Kozlovi 1948. aasta kaebusest järelduvalt peaksid valdade täitevkomiteede aruannete andmed aida-
saagi kohta olema tõesed, vähemalt 1947. ja 1948. a osas.

Saagimääramise inspektorite poolt Eestis 1947. aastal lõplikuna antud saagid olid keskmiselt 30% suuremad valdade täitevkomiteede poolt esitatud saagiandmetest (ORKA f R-1159, n 2, s 1, l 78; s 2, l 128; Võru Rajooni Riiklik Arhiiv f 236, n 1, s 170, l 1-114). Kui selle alusel arvestada 1947. aastal saagimääramise inspektorite poolt antud kõrrel-juurel saagist (613 500 t) maha 30%, saame aida-
saagiks 429 450 t ning saagikuseks 8,7 ts/ha.

Seda tulemust on võimalik kontrollida, kasutades andmeid 1947. aastal pekstud teravilja kohta. Nende järgi peksti Eestis 429 200 t teravilja (EKPA f 1, n 37a, s 70, l 99; n 47, s 49, l 41). Et valdade täitevkomiteede ning Eesti keskasutusil olnud andmed pekstud teravilja kohta kattuvad peaaegu täielikult, siis võib arvata, et 429 450 t teravilja kogusaagina Eestis 1947. aastal on tööle väga lähedal. Sellest tulenev teraviljasaagikus 8,7 ts/ha sobib hästi kokku teravilja sõjaeelse saagikusega, olles 78,6% aastate 1935—1939 keskmisest saagikusest. Nagu juba mainitud, ei ole mõeldav, et sõjajärgsete aastate teraviljasaagikus Eestis oleks ulatanud Eesti Vabariigi parimate aastate tasemeni.

Peatuda tuleb ka aastate 1944—1946 teraviljasaagil, sest on põhjust arvata, et ka seda on mõnevõrra suuremaks «korrigeeritud». Võib arvata, et niisugune korrigeerimine oli vajalik, et saada teatud õigustus Eesti taludelt teravilja äravõtmiseks: Teil on teravilja nii palju, et võime Teilt võtta!

Juba 1968. aastal märkis Ants Ruusmann, et 1944. aasta kohta antud teraviljasaagikus 7,9 ts pole mitte aida-
saak, vaid bioloogiline saagikus (faktiline saagikus, mis
hinnatud kasvava vilja alusel — E. L.) (1968:48).
A. Ruusmanni kasutatud dokumendis, mis pärineb Saksa
okupatsiooni aegse Eesti Omavalitsuse põllutöödirektoori-
umilt, on sõnaselgelt öeldud, et teravilja külvipind oli
1944. aasta juuniku arvestusega 398 000 ha ning kesk-
mine saagi hinnang 1. augustiks 1944. a oli 7,9 ts/ha ja
oodatav kogusaak 311 600 t (EKPA f 1, n 2, s 166, l 132).
Enne lahingutegevuse Eesti territooriumile jõudmist
tehtud prognoos ei saanud paika pidada. Sõjategevuses
rüüstati palju Eesti viljapõlde, seal söödeti hobuseid, põlde
tallati tankidega ja põletati võitlustes (selle kohta on
arhiivides väga palju materjali). Oma talust põgenesid
kümned tuhanded inimesed. Osa tuli küll pärast Eesti
vallutamist koju tagasi, kuid siis oli vili juba varisenud
või vähemalt enamuses hukkunud. Kui arvestada, et bio-
loogiline saak oli aidasaagist tol ajal u 25—30% suurem,
siis oleks ainuüksi selle järgi (sõjategevust arvestamata)
1944. aasta saagikus ligikaudu 6,0 ts ja kogusaak 230 000 t
ümbär.

1945. aasta saagi kohta leidub rohkem andmeid, seal-
juures üsna erinevaid. Praegu kehtiva ametliku statistika
järgi oli sel aastal teraviljasaagikus 8,9 ts ja kogusaak
370 000 t (Eesti NSV rahvamajandus... 1968:102). Kuid
niisugusena ilmuvad nad 1960. aastatel Eesti NSV Sta-
tistika Keskkvalitsuse koostatud dūnaamilistesse ridadesse.
Vahetult 1945.—1948. aastaist pärinevad ja tol ajal käibel
olnud arvud olid tunduvalt madalamad.

Eesti NSV Riikliku Plaanikomisjoni 1947. a jaanua-
rist pärinevate andmete järgi oli teraviljasaagikus Eestis
1945. aastal 7,6 ts (EKPA f 1, n 37a, s 133, l 42; s 50, l 60).
Sel juhul on 1945. aasta kogusaak 314 791 t. Samasugused
andmed esitas 1945. aasta kohta 1948. a novembris ka
saagimääramise inspektor ise EK(b)P Keskkomitee esime-
sele sekretärile Nikolai Karotammele (ORKA f R-1158,

Teraviljasaak ja silmamõõt

n 2, s 7, l 163). Eesti NSV põllumajanduse minister Aleksander Mäe andis sama aasta detsembris EK(b)P Keskkomiteele saadetud öiendis Eesti talude ja tööliste-teenistujate majapidamiste teraviljasaagikuseks 1945. aastal 7,4 ts (EKPA f 1, n 37a, s 141, l 203). Seda näitajat on kasutanud ka N. Karotamm ühes oma 1948. a suvel lõpetatud käsikirjalises uurimuses. 7,4 ts vastab eespool toodud 7,6 ts-ile, sest viimases on arvesse võetud ka sovhoosid, kus tol ajal saagikus oli kõrgem.

Alles 15. detsembril 1949. a, s. o neli aastat pärast 1945. aasta saagi koristamist, ilmub selle aasta teraviljasaagikusena Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse ülema poolt N. Karotammele saadetud öiendis päevavalgele 8,4 ts. Juba hoopis hiljem esitatakse selle arvuna 8,9 ts. Mil moel ja kuidas toimusid nii palju aastaid hiljem tehtud korrektuurid, on praegu võimatu kindlaks teha, kuid andmete võltsimises suuremaks ei tohiks kahtlust olla.

1946. aasta teraviljasaagikuseks Eestis annavad Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse dūnaamilised read 9,6 ts ja kogusaagiks 412 400 t. Ka nende arvude õigsuses on põhjust kahelda. Maakondade täitevkomiteede tegevusaruannetest aastate 1945—1948 kohta on näha, et 1946. a teraviljasaagikus oli Eestis keskmiselt 8,4 ts (EKPA f 1, n 37a, s 32, l 12—173) ja kogusaak selle alusel 360 000 t. Nendes andmetes ei ole põhjust kahelda, sest siis põhinesid nad veel viljapeksuandmetel ja kajastasid aidasaaki.

Eesti NSV põllumajandusministri öiendis samast ajast esitatakse 1946. aasta saagikuseks samuti 8,4 ts (EKPA f 1, n 37a, s 133, l 42). Alles 15. detsembril 1949 andis Eesti NSV Statistikavalitsuse ülem Timakov 1946. aasta teraviljasaagikuseks 8,9 ts (EKPA f 1, n 14, s 67, l 66). Millal jõuti 9,6 ts-ini, ei ole täpselt teada, kuid mida aeg edasi, seda kõrgemaks saagikus tõusis.

Veel tuleb peatuda 1948. aasta, viimase kolhoosideelse aasta teraviljasaagikuse ja kogusaagi andmetel. Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse dūnaamilistes ridades esindavad seda aastat järgmised arvud: saagikus 9,8 ts

ja kogusaak 528 000 t. 1948. aastal, kui saaki määrati «kõrrel-juurel», leidusid saagimääramise inspektorite andmetes veel suuremad arvud — saagikus 13,6 ts ja kogusaak 731 291 t (ORKA f R-1158, n 2, s 7, l 124; f R-1159, n 2, s 2, l 124). Ilmselt on hiljem, tõenäoliselt pärast 1953. aastat, kui «kõrrel-juurel» saagimääramine hukka mõisteti ning ära muudeti, neid arve korrigeeritud töepärasuse suunas. Kuidas ja mille alusel, seda pole olnud võimalik kindlaks teha. Lisaks ei ole teada, miks tehti korrekture ainult 1948. aasta osas, 1947. aasta võltsitud andmed aga jäeti alles «kõrrel-juurel», silma-möödulise hindamise järgi määratuna.

Kasutades jälle andmeid viljapeksu kohta, mis kajastavad aidasaaki, saame 1948. aasta teraviljasaagikuseks Eestis 8,6 ts ja kogusaagiks 438 800 t (EKPA f 1, n 37a, s 132, l 55, 83, 99; n 47, s 46, l 119).

Erinevus 8,6 ja 9,8 tsentnerilise saagikuse vahel ei tundu suur, kuid vaesuse puhul on ta siiski väga tähtis. Kogusaagis tähendas see erinevus tervelt 90 000 t teravilja ja seda polnud tollastes oludes üldsegi vähe.

Kokkuvõttes oleks Eesti teravilja kogusaak (aidasaak) ja saagikus aastail 1942—1948 järgmine:

Tabel 2

Aasta	Kogusaak t	Saagikus ts/ha
1935—1939 keskmine	607 900	11,07
1942 ¹	419 370	8,6
1943 ²	366 900	8,1
1944	230 000	6,0
1945	315 000	7,6
1946	360 000	8,4
1947	430 000	8,7
1948	438 800	8,6

¹ Statistische Berichte ...: 126—127;

² Statistische Berichte für das Ostland: 24.

Nähtub, et sõja-aastail langes Eesti teraviljasaak tunduvalt, saavutades lainepõhja 1944. aastal, kui sõjategevus maad laastas. Pärast seda saak tõusis, kuid ei

Teraviljasaak ja silmamõõt

saavutanud kuni sundkollektiviseerimiseni ja veel palju hiljemgi sõjajärelset taset. Selleks oli palju põhjusi. Kõigepealt oli Eesti põllumajandus üldse maha käinud: puudus meestööjõud, hobuste ja masinate hulk oli oluliselt vähenenud, mille tõttu põllutööd hilinesid, väetist oli palju vähem kui enne sõda.

Halbade materiaalsete tingimuste kõrval oli aga veel teisi, ilmselt veelgi mõjuvamaid tegureid, mis takistasid Eesti põllumajanduse edasiminekut. Nimelt äärmiselt ebasoodsad poliitilised olud, mis võtsid eesti talurahvalt huvi ning takistasid otseselt põllumajanduse taastamist. Selleks oli eelkõige õnnetu 1944.—1947. aastate nn maa-reform, mis lõhkus ja hävitas elujõulised talud. Lisaks algasid juba 1944. aasta sügisel arvukad arreteerimised ja kogu aeg levis külas põhjendatud hirm küüditamise ees. Mis huvi sai olla niisuguses olukorras tulusamalt töötada?

Kirjandus

Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine: Dokumentide ja materjalide kogumik. 1978. Tallinn, Eesti Raamat

Eesti NSV rahvamajandus 1967. aastal: Statistiline kogumik. 1968. /Tallinn/, «Statistika» Eesti osakond

Laasi, Evald 1980. Eestimaa Kommunistlik Partei ellu viimas V. I. Lenini kooperasiioniplaani 1944—1950. Tallinn, Eesti Raamat

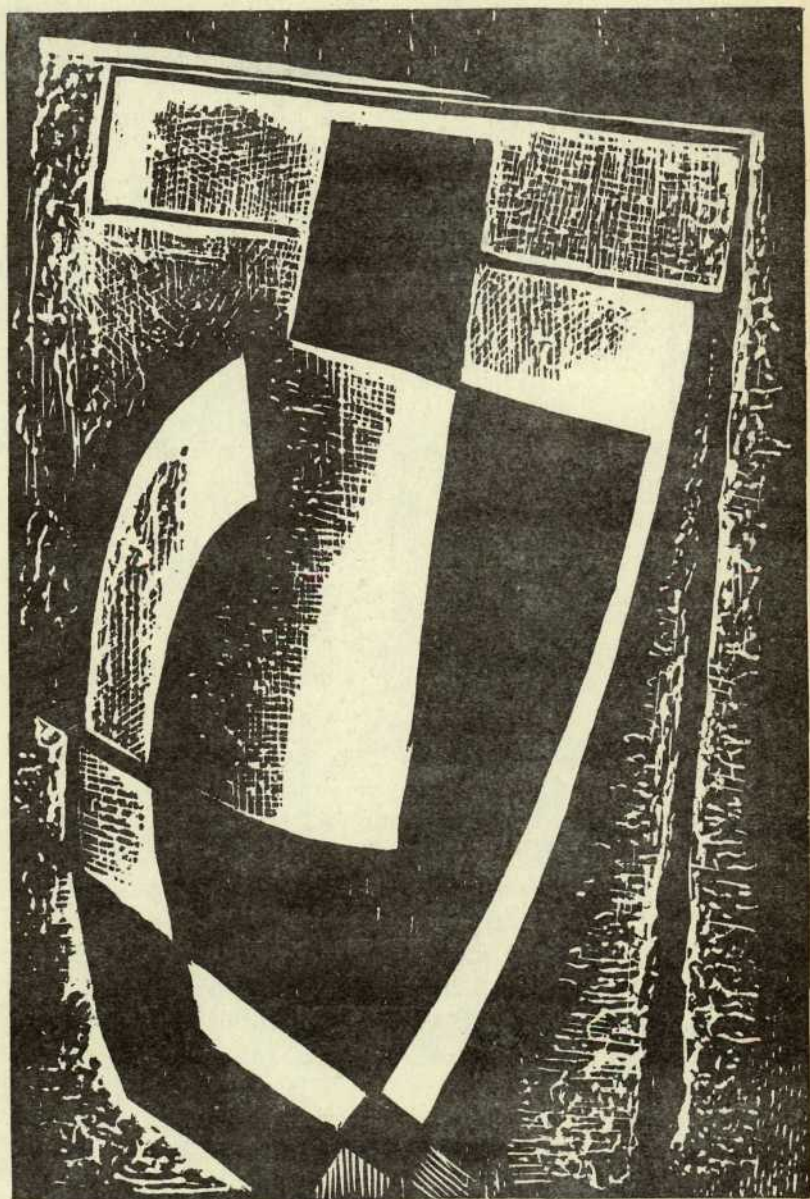
Malenkov, Georgi 1952. Aruandekõne ÜK(b)P Keskkomitee tööst partei XIX kongressile. 5. oktoobril 1952. Tallinn, Eesti Riiklik Kirjastus

Ruusmann, Ants 1968. Tootlike jõudude seisukorrast ja tootmistevõime arendamisest Eesti NSV talumajanduses aastail 1944—1948. — Eesti NSV TA Toimetised: Ühiskonnateadused, nr 1, lk 39—57

Statistische Berichte für das Ostland 1944. N 1/4

Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland 1943. N 3

Метеорологические данные за отдельные годы. Вып 4: По Эстонской ССР. Ливневые дожди и суточные количество осадков за 1936—1959 гг. 1962. Ленинград, Гидрометеорологическое Издательство

LEND-LEASE JA TEINE RINNE

Toe Nõmm

NSV Liidul oli heitluses Saksamaaga vaieldamatult peaosas ja Idarinne jäi sõja lõpuni tähtsaimaks lahingutandriks. Iseküsimus, kas ta oleks võitnud juba 8. mail 1945. a ka ilma USA ja Inglismaa sõjalise ning majandusliku toetuseta. Aastakümneid on N. Liidu ajaloolased püüdnud tõestada *lend-lease*'i ja Teise rinde tühisust.

*

Lend-lease'i arvustamiseks kasutatakse põhiliselt kahte argumenti: 1) aastail 1943—1944, kui saabus suurem osa saadetisi, ei olnuvatki sel enam erilist tähtsust ja 2) saadu hulgas oli liiga vähe relvi. Kuid just selleks ajaks oli N. Liit ammandanud nii enne sõda kogutud toorainevarud kui mobiliseerimisvõimalused tagalast. Majanduse võimsuselt jäi NSV Liit endiselt Saksamaale suurelt alla ka 1944. aastal. Isegi okupeeritud alasid arvestamata toodeti Saksamaal 1944. a elektrit, terast ja autosid kaks, alumiiniumi ja sünteetilist kautšukit kolm korda rohkem kui Nõukogude Liidus. Selleks ajaks kaotas Venemaa edumaa ka relvastuse valmistamisel. Enne sõda jäi Saksa majandus militariseeritusest N. Liidust kaugele maha. Tööstuse ümberseadmist pikaajalise totaalse sõja tarvis alustati Berliinis alles pärast Moskva lahingut. Kuid

reformide tulemusena toodeti 1944. aastal Saksamaal erinevalt 1942.—43. aastast peaaegu kõiki relvaliike (v. a tankid ja püstolkuulipildujad) rohkem kui NSV Liidus. Saksa sõjamajandus tagas relvade hulga pideva kasvu *Wehrmacht*'is kuni 1945. aasta alguskuudeni, hoolimata ränkadest kaotustest. Veel märtsis 1945 oli Saksa relvatoöstus 1942. a alguse tasemel. Väited Nõukogude Liidu majanduse edumaast on vale.

Täpsustamist vajab ka *lend-lease*'i kaupade struktuur. Tõsi, NSV Liidu sõjaaegse toodanguga võrreldes saadi juurde 13—14% tanke ja lennukeid ehk vastavalt 12 536 ja 17 834 tükki (Советская... 1977: 599). Kuid näiteks murrangulisel 1942. aastal oli importsõjalennukite osa rohkem kui viiendik N. Liidu oma toodangust. Pommituslennukeid saadi sõja ajal juurde tervelt kolmandiku võrra. Seejuures *lend-lease*'i põhiosa ei olnudki relvad, vaid strateegiline tooraine, autod jm, mida Nõukogude Liit just eriti vajas.

Kokku sai NSV Liit Ameerikast aastail 1941—1945 17,5 miljonit inglise tonni (*long ton* = 1016 kg) kaupa 10,8 miljardi dollari väärtuses.¹ See ei olnud Läänele esimene kord Venemaad aidata. Esimese maailmasõja ajal läkitasid Inglismaa, Prantsusmaa, USA ja Jaapan Venemaa enda sõjaaegsele kogutoodangule lisaks kolmveerandi püssidest, pooled raskesuurtükkidest ja padrunitest; kuulipildujate saadetised ületasid Venemaal valmistatu 1,5 korda (Барсуков 1949: 228—229, 299—300, 314).

Teise maailmasõja ajal oli N. Liidule antava välisabi struktuur teine. Eriti tähtsad olid *lend-lease*'iga saadud värvilised metallid. Nõukogude Liidu alumiiniumitööstus oli vähearenenud, jäädes kaugemale maha nii USAst kui Saksamaast. Isegi Jaapan tootis sõja ajal seda üliolulist toorainet rohkem kui NSV Liit. Probleemi lahendas ees-

¹ Siin ja edaspidi pärinevad andmed *lend-lease*'i kohta R. H. Jones'i raamatust (1969).

Lend-lease ja Teine rinne

kätt just välisabi. USAlt saadi üle 261 000 t alumiiniumi. Nõukogude Liidu tööstus tootis seda aastail 1942—1944 ainult 197 000 tonni (История второй... 1976, 6: 342; 1977, 8: 355). Ligikaudu sama määrav oli lend-lease'i osa ka vase, tsingi jm puhul. Värviliste metallide asendamine taolisel hulgal olnuks mõeldamatu. Abi puudumine kajastunuks paratamatult N. Liidu lennukitoodangus. Venemaa lennumasinatööstus sai Ameerikast veel ka 233 000 t eri-lennukiterast, kroomi-, molübdeeni- jt sulameid ning 1,3 miljonit t kõrge oktaanarvuga lennukibensiini. Viimast tootis NSV Liit 1940. aastal 0,89 miljonit tonni (История социалистической... 1978: 100).

Teine ülioluline abiliik oli autod. Kokku saadeti Nõukogude Liitu 419 494 mitmesugust autot ja vedukit. NSV Liidu tankitoodangu kiire kasv sõja algusperioodil oli saavutatud suuresti just tänu auto- ja traktoritehaste ümberspetsialiseerimisele. Kuid transpordivahendite väljalase kahanes selle tõttu järsult. 1942. a toodeti autosid 6 korda vähem kui 1938. aastal (Краткий... 1984: 6). Saksamaale jäädi selles tööstusharus alla 2—3 korda. Lend-lease'i puudumisel tulnuks tankitootmist paratamatult vähendada autode väljalaskmise kasuks. Nüüd aga ületas USAst saadud masinate hulk umbes 3 korda NSV Liidu oma toodangu aastatel 1942—1944.

Väiksem ei olnud toiduaineteabi tähtsus. Teoreetiliselt piisanuks rohkem kui 732 000 tonnist Ameerika lihakonservidest Punaarmeele kaheks aastaks. Sellele lisandus veel 586 000 t pekki ja rasva. NSV Liidus varuti aastail 1942—1944 kokku 2,25 miljonit t liha (tapakaalus) (Чадаев 1985: 355), kuid ainult väike osa sellest töödeldi ümber sõjaväele oluliseks kestvaks säilitamiseks. Ka lend-lease'i suhku-, taimeõli-, munapulbri ja konservpiimakogust saab võrrelda NSV Liidu toodanguga ühekahe või enamagi aasta vältel. Sõja tõttu oli põllumajandustoodang katastroofiliselt langenud — 1942. aastaks vilja ja kartuli osas 3, liha osas 2,6 korda. Niigi näljapajukil elava tagala arvelt ei olnud enam midagi kokku

hoida, isegi koos välisabiga jäi Vene armee ja tagala toitmine üheks põhiprobleemiks.

Lend-lease oli tähtis teistegi toodete puhul. Ameerikast saadud villasest ja puuvillasest kangast piisanuks 54 miljoni armeevormi õmblemiseks. Üpris olulised olid tööpinkide, keemiatoodete ja raadiotehnika saadetised, viimase hulgas ka 348 radarit. *Lend-lease*'i tähtsuse täpsem hindamine takerdub seni Nõukogude Liidu statistika lünklikkuse taha.

*

Saksa relvatööstuse edumaa NSV Liidu ees 1944. aastal olnuks veelgi suurem ilma Inglise-Ameerika strateegiliste pommitusteta. Kokku heitsid lääneliitlaste pommitajad Euroopa pinnale 2,7 miljonit tonni pomme (Deutschland... 1988:589). See ületas peaaegu 4 korda Nõukogude Liidu lennuväe poolt kogu sõja kestel kasutatud pommide hulga — 700 000 t (Великая... 1985:148), kusjuures enamiku sellest kulutas Punaarmee rindevõitluste toetamiseks omaenda territooriumi pihta. Inglise-Ameerika strateegiliste pommituste tõttu jäi Saksamaal tootmata suur hulk relvastust. Lisaks tuli elanike ja majanduse kaitseks ning taastamistöödeks teha suuri lisakulutusi. 1944. a sügisel rakendati pooli kõigist õhutorjekahureist ja kolmandikku *Luftwaffe* lennukipargist riigi sisealade õhukaitstes (Deutschland... 1988:157, 159).

Liitlased pöörasid erilist tähelepanu Saksa majanduse kõige õrnamale kohale — kütusetööstusele. Aprillist 1944 kuni sõja lõpuni tabas selle tootmisharu ettevõteteid 200 000 t pomme, mis võrdus kogu N. Liidu lennuväe «aastanormiga». Kütusetööstuse purustamine mõjus halvavalt *Wehrmacht*'i võitlusvõimele. 1944. a septembris toodeti Saksamaal 23 korda vähem lennukibensiini kui aprillis (Deutschland... 1988:161). Korraks suudeti kolmandik tootmisvõimsustest veel taastada, kuid peagi

Lend-lease ja Teine rinne

kaotati jätkuva pommirahe all enamik sellestki. Saksa lennuväe, nagu ka motoriseeritud ja tankiüksuste vähene tõhusus sõja lõpuperioodil tulenes suuresti kütusepuudusest.

Ilma lääneliitlaste pommitusteta saanuks Saksa töös- tus tegutseda peaaegu segamatult. Nõukogude Liit tootis peaaesjalikult kergeid ja odavaid rindelennukeid, tõeline raskepommituslennuvägi sisuliselt puudus. Ainukest moodsat neljamootorilist pommitajat Pe-8 ehitati vaid 79 tükki. USAs ja Inglismaal lasti analoogilisi masinaid välja 50 000. N. Liidu kauglennuväepark koosnes peaaegu eranditult aeglastest, nõrga kaitserelvastuse ja ebapiisava lennukaugusega keskmistest pommitajatest IL-4. Vastase territooriumil asunud linnadele ja tööstuskeskustele heitis Vene kauglennuvägi aastail 1941—1944 ainult 6700 t pomme; 35% sellest sai 1944. a veebruaris Helsingi ja 15% septembris Budapest kui «käepärased» objektid (История второй... 1977, 8:132; Тимохович 1986:240). Kaugete ning hästikaitstud Saksa tööstuskeskuste halva- mine käis Nõukogude Liidu lennuväele üle jõu.

1944. aasta teisel poolel püsis Saksa ja Nõukogude Liidu maavägedes meeste ja relvade hulk peaaegu võrd- sena. Teine rinne aitas aga siduda *Wehrmacht*'i jõude ning saavutada Punaarmee vajalikku ülekaalu. Veel pärast suuredu juunis-septembris pidurdati Punaarmee ja liitlasvägede edasiliikumine mitmeks kuuks. 1945. aasta jaanuarini püsis rinne nii idas kui läänes Saksamaa 1941. a piiridel. 1944. a teisel poolel kaotas *Wehrmacht* läänes ainult kolmandiku võrra vähem mehi kui idas, lennukeid aga võitluses USA ja Briti õhujõududega isegi rohkem (Deutschland... 1988:159; История второй... 1978, 9:531). Punaarmeelt nõudsid sõja viimased kümme kuud umbkaudu 6 miljonit meest surnute ja haavatu- tena. See võrdus peaaegu kogu 1944. a juunis Saksa rin- del sõdinud sõduritehulgaga või rohkem kui poolega Punaarmees üldse püssi all olnutest. Oluliselt rohkemat poleks võimaldanud isegi NSV Liidu inimtagavara.

Unustada ei saa veel ühte asjaolu. Saksa sõjamajanduse hüppelise edasiarenguga aastail 1943—1944 kaasnes ka relvastuse põhjalik uuendamine. Erinevalt NSV Liidust kulutati Saksamaal sõja lõpuaastail tohutult vahendeid fundamentaalseteks teadusuuringuteks. See võimaldas luua hulga kvalitatiivselt uusi võitlusvahendeid. Raketi- ja reaktiivtehnika edumaad vastaste ees võis mõõta aastatega. Saksamaal alustati 1944. aastal esimesena maailmas reaktiivlennukite seeriatootmist, sõja lõpuni jõuti neid ehitada 2000 tükki. Nõukogude Liidus hakati turboreaktiivlennukeid tootma alles aastail 1947—1948, kusjuures nad lendasid Saksa trofee- (Jak-15, MiG-9, Su-9) või Rolls-Royce «Nene» mootoriga (Jak-23, La-15, MiG-15 esimesed modifikatsioonid). Seejärel hakati tootma ka originaalseid jõuallikaid. Nii suur mahajäämus oleks sõja venimisel valusasti kätte maksnud. Veelgi suuremat edumaad hoidsid Saksa konstruktorid raketiasjanduses. Lisaks 32 000 reaktiivmürsule V-1 jõuti valmis ehitada ka ligemale 6000 maailma esimest ballistilist lahingraketti V-2. Viimane oli täiesti tõrjumatu relv. Tänu stardikiirusele 1,5 km/s küündis 13-tonnise raketi trajektoori kõrgus 90 ja lennukaugus rohkem kui 300 kilomeetrit. Saksa «faude» poolt Inglismaale tekitatud kahju ületas tunduvalt nende ründe vahendite endi tootmiskulud. Plaanis oli ka NSV Liidu linnade, eeskätt Leningradi pommitamine. Midagi vähegi võrreldavat ei olnud USA ja Nõukogude Liidul veel pikka aega kõrvale panna. Kõige esimene Nõukogude Liidu ballistiline rakett (sisuliselt V-2 koopia) võeti relvastusse alles 1950. aastal (Stache 1987: 107).

Ka õhu- ja tankitõrjevahendite, allveelaevade ja käsitulirelvade osas jõudis Saksamaa sõja lõpul kvalitatiivselt uuele tasemele. Ka suurtükkide ja tankide headust pole põhjust alahinnata. 1945. aastal oli oodata *Wehrmacht*'i relvapargi ulatusliku uuenemise lõpulejõudmist. See oleks omajagu kaasa aidanud sõja venimisele. Kuid Punaarmee ja tema liitlaste ühise tegutsemise

Lend-lease ja Teine rinne

tulemusel murti veebruaris-märtsis Saksa majanduse ja sõjamasina selgroog. Sellega oli sõja saatus otsustatud.

*

Lend-lease'i, Teist rinnet ja strateegilisi pommitamisi ei saa lugeda Saksamaa võitmise peafaktoreiks. Pärast 1942. ja 1943. a ränki kaotusi ei suutnuks *Wehrmacht* enam NSV Liitu purustada. Kuid pole kaugeltki kindel, kas Punaarmee oleks jõudnud võiduni ka ilma Lääne abita. Mingi viigivorm jäänuks sel juhul üpris tõenäoliseks.

Kirjandus

Deutschland im zweiten Weltkrieg 1939—1945. 1988. Bd VI: Die Zerschlagung des Hitlerfaschismus und die Befreiung des deutschen Volkes (Juni 1944 bis zum 8. Mai 1945). 2. Aufl. Berlin, Akademie Verlag

Jones, Robert H. 1969. The Roads to Russia: United States Lend-Lease to the Soviet Union. Oklahoma, University of Oklahoma Press

Stache, Peter 1987. Sowjetische Raketen im Dienst von Wissenschaft und Verteidigung. Berlin, Militärverlag der DDR

Барсуков, Евгений 1949. Артиллерия Русской армии. (1900—1917 гг.) Т II. Москва, Военное издательство

Великая Отечественная война 1941—1945: Энциклопедия. 1985. Москва, Советская Энциклопедия

История второй мировой войны 1939—1945. 1976, т 6: Коренный перелом в войне; 1977, т 8: Крушение оборонительной стратегии фашистского блока; 1978, т 9: Освобождение территории СССР и европейских стран. Война на Тихом океане и в Азии. Москва, Воениздат

История социалистической экономики СССР. 1978. Т 5: Советская экономика накануне и в период Великой Отечественной войны. 1938—1945 гг. Москва, Наука

Краткий автомобильный справочник НИИАТ. 1984. Москва, Транспорт

Советская военная энциклопедия. 1976. Т 4. Москва, Воениздат

Тимохович, Иван 1986. В небе войны, 1941—1945 гг. Москва, Воениздат

Чадаев, Яков 1985. Экономика СССР в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг). Москва, Мысль

«KÜLL WANA WAENLANE...»

Margus Laidre

*Küll wana waenlane
On wäga wihane,
Suur wägi, kawalus
On tema tugewus:
Ei ole tema sarnast.*

M. Luther. Üks kindel linn
ja warjupaik, 1.

Venemaa on kehtivast poliitilisest korrast olenemata ikka jäänud maailma jaoks salapäraseks tundmatuks impeeriumiks, mida iseloomustavad külm talv, tantsivad karud ja vodka. Seda Euroopaga külgnevat suurriiki on aastasadu vihatud ja karde- tud. Just Euroopas on suhtumine Venemaasse või N. Liitu läbi aegade olnud ühelt poolt üleolev, kuid teisalt hirmuseguselt aukartlik. Teooriaid selle seletamiseks on palju, kuid enamasti pole neis arvestatud Venemaa-pildi kujunemise ajaloolist tausta.

Hea võimaluse ajalooliseks tagasivaateks ja levinud arusaama- made kujunemise jälgimiseks pakub Soome Ajalooseltsi välja- andel ilmunud filosoofiadoktor Kari Tarkiainen raamat «See Vana Vaenlane: Arusaamad idanaabrist Ivan Julmast kuni Peeter Suureni» («Se Vanha Vainooja: Käsitykset itäisestä naapurista Iivana Julmasta Pietari Suureen.» (Historiallisia Tutkimuksia 132.) Helsinki, Suomen Historiallinen Seura, 1986. 349 s.) See ei ole poliitiline käsitlus, vaid tõsine ajalooline uurimus. Autori sõnutsi võib raamatu lähtekohaks pidada professor Päiviö Tom- mila 1976. a avaldatud seisukohta, mille järgi Venemaa-pildi kujunemise, venelaste-vihkamise ajalooliste põhjuste selgitamine ja seletamine on tähtis, mõistmaks Soome olukorda Venemaa naabrina aastasadade jooksul (lk 9).

Kari Tarkiainen käsitleb «Selles Vanas Vaenlases» aastaid 1508—1720. Nimetatud ajajärk on autori sõnade järgi vaadeldav ühtse perioodina, mis eelnes Venemaa vägivaldsele läänestamisele Peeter Suure poolt. Ka Rootsi ja Soome seisukohast võib nimetatud ajajärku pidada tervikuks, ülaltpoolt kujundatud ja levitatud Venemaa-pildi perioodiks (lk 9).

K. Tarkiainen pole kavatsenud süstematiseerida Venemaa-kujutlust teemade kaupa, ta esitab selle pilthaaval. Eesmärgiks ei ole ka selgitada, milline oli Venemaa tegelikult, vaid esitatakse oma aja arvamus ja tõekspidamisi. Et vaadeldav teema on (või vähemalt oli) Soomes suhteliselt hell — samuti Rootsis ja mujalgi —, siis sõnastab autor eessõnas ka vabanduse, et teoses ei ole tahtud ebateaduslikult võrrelda mineviku Venemaad ja praegust N. Liitu (lk 8).

Vanale Rootsi riigile omane Vene-viha ja Vene-kartus oli suurel määral üleeuroopaline nähtus. See valdavalt negatiivne suhtumine nii Kesk-Euroopas kui ka Rootsis-Soomes sunnib otsima põhjust, mis tingis tõrjuva hoiaku venelastesse. K. Tarkiainen keskendab tähelepanu hiliskeskaja viimastele aastatele, kui Lääne-Euroopas oli veel ülekaalus katoliiklik kultuur. Negatiivne suhtumine Venesse sai tema arvates alguse siis, kui Moskva 1478. aastal alistas Novgorodi kaupmeeste vabariigi ja Ivan III pärast abiellumist Bütsantsi printsessi Sofiaga hakkas end pidama Ida-Rooma keisrite järglaseks. Keskajal tunti Euroopas Vene aladest põhiliselt vaid Novgorodi ja Pihkva vabariike ning Leedu koosseisu kuulunud Vene territooriume, mis olid pakkunud eeskätt majanduslikku huvi. Nüüd aga tekkis Euroopa idapiirilte täiesti uus riiklik kooslus.

Nagu teada, kavatses Ivan III murda läbi Liivimaa Läänemere äärde. 1481. aastal hävitasid venelased Alüksne ja laastasid Tartu ning Viljandi ümbruskonda. Juba siis äratas kaasaegsetes tähelepanu kirikute hävitamine ja venelaste liitlase, tatari ratsaväe julmus ristitud talupoegade kallal.

Liivi ordumeister Wolmar von Plettenberg nägi hädaohu tõrjumise võimalust paavsti poolt õnnistatud ristiretkes venelaste vastu. Sellega ühenduses ilmus 1507. a lõpul või 1508. aastal, tõenäoliselt Kölnis, raamat pealkirjaga *Eyenne Schonne hysthorie van vunderlyken gescheffthen der heren tho Lyfflanth myth den Rüssen unde tartaren* («Ilus jutustus Liivimaa isandate tähelepanuväärseist ettevõtmistest venelaste ja tatarlaste vastu»), mida K. Tarkiainen peab kõikide Liivimaa eest peetud propagandajutluste juhtnööriks (lk 22). Sellest pole küll säilinud ühtki trükitud väljaannet, kuid teose sisu on tuntud ühe 16. sajandi algul tehtud käsikirjalise koopia järgi (avaldatud 1861. aastal). Raamatu auto-

riks peetakse Plettenbergi sekretäri Christian Bomhowerit, kes oli algusest peale viibinud ristiretke organiseerimise juures Euroopas.

«Schonne hysthorie» kirjutaja on üks esimesi, kes maalil Lääne lugejaskonnale suurejoonelise pildi idas asuvast ebatavalisest, vägivaldsest ja ohtlikust hiigelriigist. Teos algab ülevaatega «julmadest venelastest, nende keisrist ja maast». Igaks juhuks tõdetakse, et kõne all olev rahvas on igati inimese nägu, tähelepandavalt suurt ja jõulist tõugu.

Edasi küsib C. Bomhower, kas Ivan III tuleb pidada türanniks. Selguse saamiseks võetakse appi tiitlid. Liivimaa ordumeister oli kasutanud Euroopas käibivat nimetust «Moskva suurvürst», kuna Ivan III hakkas end nimetama «kõikide venelaste käskijaks ja tsaariks». Järelikult oli tegemist türanniga.

Inimesi, kes pidasid venelasi ristirahvaks, nimetas Bomhower rumalaks, sest tegelikult olevat venelased ketserid ja renegaadid, ta läks isegi niikaugele, et võrdles neid ahvidega, kellel on küll inimeste väljanägemine, kuid puudub nende mõistus. Kirjutaja ei tunnistanud isegi venelaste kuulumist kreekakatoliku usku.

Paljudest venelaste imelikest tavadest mainis Bomhower pappide jahilkäimiskeeldu. Kui näiteks papp tabati lastud linnuga, siis pidi ta saaki enda küljes kandma seni, kuni see oli luukereks mädanenud. Ka range keeld habet ajada tekitas hämmastust.

C. Bomhower hoiatas, et venelased kavatsevad vallutada Liivimaa ja eriti selle laevu täis sadamad, mille kaudu nad pääsevad kõikjale teistesse ristimaadesse. Veel hoiatatakse lugejat, et Venemaal on salakuulajaid välismaal.

K. Tarkiainen nendib, et «Schonne hysthorie» annab lugejale süstemaatilise pildi julmusest ja sadismist, mis olevat naaberrahvale loomuomane (lk 31). Arusaadavalt polnud sõjasündmustega seotud julmused nagu nina ja kõrvade ärälõikamine, teivastamine, ristilöömine, naiste vägistamine 16. sajandi saksa lugejale uudis, kuid naiste ja väikeste laste ristilöömine koduuksele, millest kirjutab Bomhower, erines täiesti lääneeurooplaste hävitamistavadest. Teoses on juttu Moskva suurvürstiriigi armee teenistuses olevatest erilistest hävitusüksustest, koertega tatarlastest. Teistel väeosadel olid kaasas ketid ja ahelad suurte inimhulkade vangidena Venemaale küüditamiseks.

C. Bomhower pöörab tähelepanu ka venelaste erinevale moraalikäsitusele ja -normidele. Kui Tallinnas karistati karmilt ühte sodoomias süüdistatud vene kaupmeest, siis mainib Bomhower teiste kohalolnud venelaste tõdemust, et Venemaal ei peetud seda kuriteoks.

«Küll wana waenlane...»

K. Tarkiainen järeldab, et «Schonne hysthorie» pani aluse suure osa Kesk-Euroopa Venemaa-käsitusele (lk 32), mis annab autorile põhjust rääkida ka Rootsi poliitilise juhtkonna Venemaalarmuste Liivimaa algkujust.

Vene-Rootsi suhted olid 16. sajandil küllalt sõjakad. Juhuslikele konfliktidele lisaks jõuti aastail 1570—1595 juba tõsise võitluseni, peategelasteks Johan III ja Ivan IV (1530—1584). Need kaks meest on meile pärandanud suurepärase näite diplomaatilisest sõimukirjavahetusest.

Kõige mahlakam kiri pärineb Ivan Julma sulest ja on kirjutatud 1571. aastal. See algab sõnadega: «Meie, Ivan Vassiljevitš, kogu Venemaa valitseja ja suurvürst, Vladimiri, Moskva, Novgorodi jne. valitseja, kirjutame Johan Gustavssonile, kes väidab end olevat Rootsi, Göta ja Vendi kuninga ning kes isa poolt põlvneb ühest Smäländi külast...» Edasi väidab tsaar, et Rootsi pole üldse mingi võimas kuningriik, vaid Taanist eraldunud pisike riigike, kellel sobib tegemist teha Novgorodi, mitte aga Vene tsaariga.

Johan III ei jätnud vastust võlgu, kirjutades 1573. aastal muu hulgas, et tsaaril on sea aru (Johan oli tegelikult sündinud Upplandis, mitte Smäländis), ning: «tulgu Sinust endast stratnik ja autu ori ning ebakristlik palvetaja ja türann, kes sa tegelikult oledki, sest sa ei pea lugu lubadusest, aust, pitsatist, kirjast ega tõest...» Rõhutada tuleb Vene tsaarile esitatud türannisüüdistust.

K. Tarkiaineni sõnutsi on märkimisväärseimaks Rootsi-poolseks käsitluseks Ivan Julmast tundmatu autori või tõlkija käsikirjaline *Historia om Tyrännes i Rusland Ivan Basiliwitz gruf-tiga gerningar, redan i thes lifstid uptecknad* («Vene türanni Ivan Vassiljevitši hirmutegude ajalugu, mis on üles tähendatud juba tema eluajal»). Osalt on käsikiri vaba rootsindus liivimaa-taste Johann Taube ja Elert Kruse Ivan IV loost (1572, trükitud 1818). Kesksel kohal on opritšnina moodustamine ja tegevus. Esitatakse ka ihukarvu püstiajavaid pilte veretegudest. Kroonikas jäetakse aga seletamata, miks mõrvati ja millised olid Ivan IV tagamõtted.

Suur mõju Rootsi Venemaa-pildi kujunemisele ja kinnistumisele 17. sajandi algul oli 1570. aasta paiku Uppsalas sündinud Per Perssonil, keda tuntakse latiniseeritud nime *Petrus Petrejus* all. Ilmselt viibis ta 1601. aastal ühes hertsog Karliga (hilisem kuningas Karl IX) sõjakäigul Liivimaal. Järgnes neli aastat teenistust Moskvas tsaar Boriss Godunovi juures. Kuidas ta sinna sattus, pole teada. 1607. aastal saatis Karl IX Petrejuse, kes oli saanud õukonna-ajaloolaseks, koos Narva kaupmehe Heinrich Köckerlingiga saadikuna tsaar Vassili Šuiski juurde. 1609.

aastal käis ta kolmandat korda Venemaal. Seega oli Petrejus juba professionaalne Venemaa olude tundja.

Rootslaste Venemaa-tundmise tipuks saigi Petrus Petrejuse teos *Regni Muschovitici Sciographia: Thet är: Een viss och egenteligh Beskrifning om Rydzland med thes många och stora Furstendömers, Provinciers, Befestningar, Städens, Siögars och Elfvars Tilstånd, Rum och Lägenheet: Säsom och the Moskoviterske Storfursters Härkomst, Regemente, macht och myndigheet* («*Regni Muschovitici Sciographia: See on täpne ja õige kirjeldus Venemaast, selle paljudest ja suurtest vürstiriikidest, provintsi-dest, kindlustest, linnadest, järvede ja jõgede olukorrast ning asetusest: Nii ka Moskva suurvürstide päritolust, valitsemisest, riigist ja võimust*»). Rohkem kui 500-leheküljeline raamat on trükitud 1615. a Stockholmis. Kirjatöö pole siiski täiesti algupärane, autor on tuginenud ka mõnele varasemale trükisele ning dokumentidele.

P. Petrejuse teos on jaotatud kuueks raamatuks. Esimene käsitleb Venemaa geograafiat, teine ajalugu ja valitsemist, kolmas suurvürstide kroonimist ja diplomaatide vastuvõttu, neljas sõjandust, viies tavasid ja ühiskonnaelu ning kuues kirikut ja usku. Teos tervikuna on pühendatud Gustav II Adolfile. Selle kirjutamise põhjust pole märgitud. K. Tarkiainen peab «*Sciographia*» objektiivse ja aktuaalse tendentsituse põhjuseks seda, et kirjutamise ajal ei olnud Rootsil selgesihhilist Ida-poliitikat. Ta arvab ka, et teos pole kirjutatud poliitilisel, vaid hoopis rahva-valgustuslikul eesmärgil (lk 69—71).

P. Petrejus nendib, et Venemaast ei ole kirjutatud palju raamatuid, sest barbaarsed venelased ei sallinud vaba käimist oma riigis, nagu see on tavaks kõikjal mujal, vaid takistasid välismaalastel saada teavet maa oludest. Tema käsituse järgi olid venelased täiesti lihtsameelne, harimatu ja rumal rahvas ning paljud nähtused Venemaal selle otsene tulemus.

Venelaste peod erinesid suuresti lääneeurooplaste omadest. Venelased harrastasid ratsutamist ja vibulaskmist, malet ja teist mänge, kuid turniirid, võiduajamine, tantsimine, näitemäng ja rüütliharjutused olid neile tundmatud. Tsaari ja kõrgemate bojaaride pidudel võidi koeri ässitada karu kallale. Pidudel oli palju moosekante, kes laulsid rõvedaid ja siivutuid laule, kõõltrummi ja puhusid pasunaid, sarvi, roopille, tehes seda kõike ühekorruga. Tulemuseks oli hirmus kära ja koeraulgumine, mis röömustas kõiki moskoviite väga ja millest paremat muusikat ei olnud nende arvates kogu maailmas.

Venelased olid karmi valitsuse alamad, kellel polnud kunagi võimalik käia väljaspool oma maa piire. Need aga, kes olid saanud maitsta keelatud vilja — läänemaist kultuuri, ei tahtnud

Venemaale tagasi pöörduda. Selle kinnituseks lisab Petrejus loo kaheksateistkümnest vene noorukist, kes saadeti välismaale õppima ja kes sinna ka jäid.

Venelaste elulaadi iseloomustas vägivaldsus, mis ilmnes mitmel tasandil. «Mida rohkem naine, piigad ja sulased saavad peksta, seda parem on neil olla ja nad ütlevadki, et peremees osutab neile seda suuremat armastust, mida sagedamini ta neid piitsutab.»

«Sciographias» leidub värvikaid kirjeldusi venelaste joomistavadeist. Inimesest, kes ei võta pead täis, ei peeta Venemaal lugu, kuid neid, kes end õlut, mõdu või veini täis kaanivad, armastatakse väga. Kui võõras peaks joomisest keelduma, siis öeldakse: sa ei taha juua, sa ei pea minust lugu. Petrejus ei piirdu ainult üksikute näidetega, vaid seletab põhjalikult venelaste alkoholi-probleemi ja ametlikku alkoholipoliitikat. Tema arvates tarvitavad moskoviidid alkoholi (ja ka sööki) ülemäära palju. Pidudel joovad külalised senikaua, kuni nad jalul püsivad, olgu siis tegu meeste või naistega. Kui õllepruulimine ja viinapõletamine olnuks kõigile vaba, tabanuks Venemaad katastroof. Seaduse järgi ei tohtinud üksikisik vägijooke ka müüa, see oli suurvürsti privileeg. Maa oli täis lugematul hulgal väga tulutoovaid kõrtsi. Neis võisid venelased juua nii palju, kui tahtsid. Tänavatel võis tihti näha alasti mehi, kes olid münud oma viimasedki riided, et janu kustutada. Inimesele, kes oli suurvürsti kõrtsides end vaeseks joonud, pidi viimane andma elatuseks pool ööri päevas.

K. Tarkiainen täheldab, et teemast hoolimata on Petrejuse kirjelduse toon siinkohal võrdlemisi asjalik. Suhtumine muutub negatiivsemaks, kui Petrejus kirjeldab joomist naiste ja pappide hulgas. Vene naised joovad end mõnikord nii purju, et ei suuda kätt ega jalga liigutada. Sellises olukorras andsid nad meestele hea võimaluse kõlvatusteks. Vene mungad ja nunnad ei osanud lugeda ega tundnud õpetuse keskseid tõdesid, kuid nad kõik «jõid ennast sellest hoolimata täis nagu teisedki sead». P. Petrejus pidas topeltmoraaliks ka seda, et paastu ajal võis juua, liha aga ei tohtinud süüa.

Vene argielu ebameeldivaks ja häbenemisväärseks küljeks pidas Petrejus teistest rahvastest erinevat seksuaalelu. Venelased hoidsid naisi kodus vangis, et võtta neilt võimalus kõlvatusteks võõraste meestega.

Vene kaupmeeste kohta kirjutab Petrejus, et nad olid «väga salakavalad, ninakad ja libedad lurjused». See kehtis ka kogu vene rahva kohta, sest siin «ei usaldanud isa poega ega poeg isa kirjaliku kokkuleppeta. /- - -/ Selline on kord kõikide moskoviitide tava ja käitumine, et kui nad näitavad end sõbralike ja heasoovlikena kas sõnades või tegudes, siis järgneb sellele peagi

suur õnnetus või pahandus. Kui nad aga ähvardavad, on äkilised ja vannuvad, siis on nad vähem ohtlikud ning neid ei tarvitse siis eriti kartä.

P. Petrejus nägi siiski venelaste positiivseidki omadusi. Näiteks venelaste väljanägemist ei pidanud ta kõige veidramaks. Venelastel oli «jõuline, tugev ja suurte jäsemetega keha», milleliitus suurepärase tervis, sest haigused olid Venemaal harvad. Vene naisedki nägid Petrejuse meelest väga veetlevad välja. Ka ei eitanud ta sugugi venelaste suurt arukust, kuigi nad enamasti kasutasid seda küsitavatel eesmärkidel. Venelased olid innukad maletajad, mis nõuab vaimuandi.

«Sciographia» ei levinud mitte ainult Rootsis ja Soomes. Teos tõlgiti saksa keelde ja trükiti 1620. aastal Leipzigs. Tegelikult on tõlge isegi põhjalikum rootsikeelsest algvariantist, sest sellele on lisatud materjali paarist varem autori poolt kasutamata raamatust. Võib nõustuda K. Tarkiaineniga, kes nimetab Petrejust Rootsi historiograafia esimeseks kremloloogiks. «Sciographiat» kasutati Venemaa ajaloo põhikäsitlusena veel 18. sajandilgi.

Üheks tähtsamaks Rootsit ja Venemaad lahutavaks teguriks oli usk. Keskajal peeti Rootsis ja Soomes venelasi «ebakristlasteks» (*okristna*) või lausa «paganateks». Seepärast oli suhtumine neisse ühene, sest venelasis nähti usuvaenlast, kes tuleb esmalt võita ja siis pöörata. See vaateviis pölnud siiski ainus. Eriti südamlukult suhtuti Venemaa kreekakatolikku usku 1600. aastate kahel esimesel aastakümnel, vastustamaks paavsti saamist idanaabriks ja roomakatoliku kiriku võimuletulekut Venes poolakate ja leedulaste vahendusel. Viimane seisukoht muutus oluliselt aga pärast Mihhail Romanovi tulekut Venemaa troonile 1613. aastal. Peaküsimuseks kujunes, kuidas suhtuda neisse kreekakatoliku usku inimestesse, kes pidid saama Rootsi alamateks sõjaliste võitude läbi Ingerimaal ja Käkisalml läänis.

Esimene teos, mis möödaminnes käsitles Venemaa usku, oli kirjutatud veel enne Rootsi loobumist varasemast poliitilisest suunast. See oli 1614. aastal Rostockis trükitud saksa välipreester Matthias Schaumius'e pamflett *Tragoedia Demetrico-Moscowitica*. (Schaumius teenis aastail 1610—1613 Rootsi armee koosseisus Venemaal.) Elavamaks muutus keskustelu Venemaa usust siis, kui sai reaalseks küll mitte kogu Venemaa, vaid selle piirilalade elanike pööramine luteri usku. Gustav II Adolf andis õukonnajutlustajatele Johannes Rudbeckiusele ja Jonas Palmale ülesande selgitada, millisel määral venelaste usk erines luterlusest. Tulemuseks oli ilmselt 1614. aastal kirjutatud *Een kort Berättelse och Undervisning om Vår Christeliga Troo och Gudztienst uthi Sverige: Ther uthi ock the groffveste Vilfarelser*

som äre uthi the Ryssars Religion varda kortelighen förlagde och tilbaka dreffne («Lühike jutustus ja õpetus meie kristlikust usust ja jumalateenistusest Rootsis: Kus lühidalt esitatakse ja tõrjutakse need jämedad eksimused, mis leiduvad venelaste religioonis»). Raamat ilmus alles 1640. aastal.

Milles oli kirjutajate meelest erinevus kreekakatoliku ja luteriusu vahel? M. Schaumijs pidas venelasi ristikoguduse hulgast ära eksinud rahvaks, Rudbeckius ja Palma aga leidsid, et tähtsamates usuküsimustes jõuavad venelased samadele järeldustele, mis rootslasedki. Siiski täheldasid nad, et venelased mõistsid mõnes osas Jumala sõna ja pühakirja valesti. On loomulik, et rootslased märkasid lisaks usutunnistuse sisulistele küsimustele ka kahe usu väliseid erinevusi. Keskkel kohal oli siin jumalateenistus. Kuigi välismaalased ei võinud viibida kreekakatoliku teenistusel, oletab K. Tarkiainen, et kõik nimetatud mehed seda siiski tegid (lk 105). «Kirikutes ei jutlusta nad kunagi, vaid loevad ja laulavad niipalju kui kästud /- -/, ja mida kõrgema häälega ning kiiremini papp hüüab ning kisendab, seda paremaks teda peetakse,» kirjutab Petrus Petrejus. Johannes Botvid, kes 1620. aastal kirjutas väitekirja *Theses de quaestione, utrum Muschovitae sint Christiani?*, arvab, et jutluse puudumine oli isegi hea, sest venelased on nii harimatud, et nad läheksid teoloogiliste seletuste puhul omadega täiesti segi. Pühapiltide kummardamisse suhtusid luterlikud kirjutajad enamasti täiesti eitavalt.

Seega pidasid mõned autorid (Rudebeckius, Palma ja Botvid) venelaste ja luterlaste usu alust samaks, kuid arvustasid venelaste usuelu väliseid jooni (lk 109). Venelasi polnud vaja luterlusse pöörata. Piisav olnuks see, kui nad oleksid loobunud erinevaist usukombeist, eriti ikoonikultusest. P. Petrejus soovis pidas venelaste ja luterlaste usutunnistuse lahknevusi ületamatuks. Selline käsituste erinevus tulenes kirjatööde erinevast eesmärgist.

17. sajandi algus oli üldse rikas Venemaa-aineliste teoste poolest. 1619. aastal ilmus Hamburgis saksakeelne Petrus Jansonius'e raamat *Itinerarium oder Aussführlicher Bericht, Welcher gestalt Ihre Königl. Mayest. von Schweden unlengest Abgesandter ... Herr Johann Skytte auss Schweden nach Denemarcken, von dennen nach Hollandt, endlichen nach Engellandt verreiset*, mille osadel on eri autorid. K. Tarkiainen tõrjub mõtte, et raamatu teise trüki autori nimeks on Eustathius Swartius, võis teos olla kahe mehe ühistöö. Raamatu ühest osast — *Der Moscowiten oder Rüssen Religion, Ceremonien, Gesetzen, Polycey und Kriegshandel, wie auch des Landts beschaffenheit*

(«Moskoviitide ehk venelaste usust, tseremooniaist, seadustest, poliitikast ja sõjandusest, nagu ka sellest, milline see maa on») — saab teada, milliseid pühi Venemaal peetakse, milliseid vandesõnu kasutatakse ja kuidas venelased pulmi peavad. Seejärel vaatleb kirjutaja naise seisundit ja esitab juba tuttava käsitluse vägijookide pruukimisest venelaste poolt. Ühe peatüki sisuks on venelaste seksuaalsed vabadused. Järgnevad teated õiguskorraldusest ning vene taludest ja kirikutest. Palju ruumi on pühendatud Venemaa loodusele, pakasele ja kuumusele, maa viljakusele ja kalarikkusele. Eraldi peatükis käsitletakse Venemaa lund. Lõpuks esitatakse teateid Vene sõjajõududest, relvadest, hobustest ja võitlusviisidest.

K. Tarkiainen arvates on nimetatud traktaat üks märkimisväärsmaid 17. sajandi Venemaa-kirjeldusi eeskätt sotsioloogilise sügavuse poolest (lk 119). See pole siiski algupärane, vaid tõlge hollandlase Johan Danckaerti teosest *Beschryvinge van Moscovien ofte Ruslant* («Moskva ehk Venemaa kirjeldus»), mis on trükitud 1615. aastal Amsterdamis. J. Danckaert käis Venemaal kolm korda, sh osales ta Rootsi armee sõjaretkel venelaste vastu 1609. aastal.

J. Danckaerti töö «väärtuseks» peab K. Tarkiainen, et see on ületamatult eituslik kõverpeegeldus Venemaast ja venelasist. Eriti negatiivselt esitatakse raamatus vene mehi. Nad istuvad kõrtsides, kummutavad karikaid ja priiskavad söögiga. Kui raha otsas, maksab kõrtsikülaline lõpparve särgi ja kuuuga. Joodikute hulgas istub vaimulikke, kelle käitumine teistest millegi poolest ei erine. Ka sõdurid joovad otsatult, eriti enne lahingut julguse tõstmiseks.

Väga eitavalt suhtub J. Danckaert venelaste seksuaaltavadesse. Vene mehed elavad nii kõlvaat ja jumalakartmatut elu, et ajab hirmu peale. Nad teevad kõlvatusi poistega ja armastavad neid rohkem kui naisi. Sellistel poistel on bojaaride majades väga suur võim, nad võivad seal valitseda ja käske jagada täiesti oma suva järgi. Lisaks harrastatakse Venemaal sodoomiat. Seda ei tehta mitte vargsi, vaid oma pahega hoobeldes.

Venelaste kolmandaks suureks paheks peab J. Danckaert ohjeldamatut vandumist. *Bledinsky*, mis tähistab kõlvatu naise poega, oli nii üldine, et seda kasutasid isegi emad lapset nuheldes. Samas oskasid venelased kõige hardamalt Kristust appi hüüda ja risti suudelda. Venelaste näol oli seega tegemist «maailma kõige pahatahtlikuma ja petlikuma rahvaga». Et venelased olid nii patused, siis pidas kirjutaja kummaliseks, et Jumal pole neid karistanud. See pidi siiski juba rippuma nende kohal ning kirjutaja pidas võimalikuks, et moskoviitide riik peagi hävib.

J. Danckaerti Venemaa-pilt on maalitud räigete värvidega. K. Tarkiaineni meelest ei saanud see olla tingitud Rootsis juba levinud Vene-hirmust, sest tegemist polnud rootslasega. Küll võib aga arvata, et autor pörkus tugevamini kui teised Vene ühiskonna erineva kultuurilaadiga, mis rajanes teisel moraalkoodeksil kui Lääne-Euroopa kultuur (lk 124). See oli ühelt poolt üllatavalt salliv (nt alkoholismi ja homoseksualismi ei peetud paheks), teisalt aga palju autoritaarsem kui Läänemaade ühiskondlik moraal (nt alamate klasside ja naise seisund oli palju raskem kui Läänes, valitseja võim piiritum jne). J. Danckaertile mõjus nähtavasti palju ka see sissepoolepööratus ja isolatsioonimüür, mille venelased olid enda ümber püstitanud. Nad ei tahtnud midagi teada võõrastest ja vaatasid neile varjamatu umbusu ja kõrkusega. Seda seisukohta toitis kirik, mis pidas end ainsaks ristikirikuks, ning riigivõimu kõrged esindajad kinnitasid end pärinevat Bütsantsi ja Rooma keisritest.

Vene ajaloo kesksete teemade hulka kuulub tung mere äärde, mis tegigi Venemaast suurvõimu. Eesti ajaloos seostame seda esmajärjekorras Läänemerega. Venemaale oli oluline ka Kaspia meri. See n-ö suletud meri oli omal ajal tähtis ühendustee muu maailma ja tsaari valduste vahel. 1635. aastal asus Euroopast Pärsiasse teele järjekordne saatkond, mis kasutas just seda marsruuti. Kui üritus majanduslikult ebaõnnestus, siis ühes mõttes saatis teda suur edu: teekonda kirjeldavast jutustusest sai peaaegu bestseller. Saatkonna sekretär Adam Oleariuse ligi 600-leheküljelist reisikirjeldust *Offt begehrtte Beschreibung der neuen Orientalischen Reyse, So durch Gelegenheit einer Holsteinischen Legation an den König in Persien geschehen* kaunistasid paljud vaselõiked. Raamat trükiti 1646. aastal Schleswigis. Kuni aastani 1696 on teada kaheksa saksakeelset trükki. Mitmes väljandes ilmus teos ka hollandi, prantsuse ja inglise keeles, 1658. aastal ka itaalia keeles.

Suurest osast raamatust on olemas ka käsikirjaline rootsindus pealkirjaga *En kort Berättelse om Rysslandh dess Inbyggiare Seder och maneer* («Lühike jutustus Venemaast, selle elanike tavadest ja käitumisest»). K. Tarkiainen tõendab, et tegu on vaba tõlkega A. Oleariuse raamatu osast «Von Russland und jhren Einwohner». Suure tõenäosusega võib rootsikeelse variandi autoriks olla trabant Anders Syensson Trana (lk 153), kellelt on säilinud veel Venemaa vangipõlve kirjeldav päevaraamat.

Ivan Julma valitsemisajast peale on Rootsi aeg-ajalt andnud varjupaika ühel või teisel põhjusel oma kodumaal ebasoosingusse sattunud vene ülejoosikutele. Esimesi tuntumaid põgenikke olid bojaar Afanassi Vassiljevits Semjakin, kes saabus Stockholmi

1575. aastal, ja Timoška Ankudinov, kes põgenes Rootsi Lüübecki kaudu 1651. aastal.

Kolmandaks tuntud jooksikuks oli Grigori Karpofsson Kotoshihin e Grigori Karpovitš Kotošihhin, kellel on säilinud oma isamaa olude kirjeldus. Mees ise saabus 1665. aasta oktoobris kindralkuberner Jakob Johan Taube Narvas asuvasse tööruumi ja palus varjupaika Rootsis, lubades vastutasuks paljastada Vene poliitika ja elu saladusi.

Endise kodumaa kättemaksu vältimiseks vahetas Kotošihhin Stockholmis 1666. aastal nime, muutes selle Johan Alexander Seliskiks. Juba Vene välisasjade kantseleis töötades oli ta ühel nõupidamisel rootslastega hakanud Rootsi komissari informaatoriks. 1660. aastal unustas ta tsaari tiitlis kirjutamata sõna *veliki*, mille eest sai piitsa. Peale vene ja poola keele ta teisi keeli ei osanud. Paguluses vahetas Kotošihhin ka usku, saades luterlaseks. Ta elu lõpp oli õnnetu. Nimelt tappis ta 1667. aastal ühise jookingu ajal pistodaga oma majaperemehe, Stockholmi vene tõlgi Daniel Anastasiuse. Viimane oli Kotošihhinile armukade oma naise pärast, kes oligi riiu põhjuseks. Karistus oli karm — Kotošihhinil raiuti pea otsast.

Rootsis tehti Kotošihhinile ülesandeks Venemaast raamat kirjutada, mille tulemuseks oli 1669. aastal rootsi keelde ümberpandud käsikiri *Beskrifning om Muschofsche Rijkets Staat: Författat och skrifwin af en Rysk Cantzelist Grigori Carpofsson Cotossichin* («Moskva riigi kirjeldus: Koostatud ja kirjutatud vene kantseleiametniku Grigori Carpofsson Cotossichini poolt»), tõlget redigeeriti 1682. aastal. Kotošihhini Venemaa-kirjeldus on väga konkreetne. Kõike, mis kirjas, on ta ise näinud või kogenud. Lisaks kirjeldas ta vene olusid väga objektiivselt, *sine ira et studio*. Vene keeles ilmus teos 1840., 1859., 1884. ja 1906. aastal.

Raamatus on kolmteist peatükki, mis hõlmavad ainekst tsaari pulmadest kuni bojaaride majapidamiste ja eluviiside kirjelduseni. Muu hulgas juhib Kotošihhin tähelepanu tsaari tiitli erinevale kasutamisele itta ja läände minevais kirjades. Läänemaadesse saatetavates kirjades seisis, et tegemist on Kaukaasia ja Gruusia käskijaga, mis tegelikult kuulusid Pärsiale. Muhameedlastele saatetavais läkitustes jäeti see lisand ära, kuid väideti tegemist olevat Kuramaa valitsejaga, millist omavolilist laiendust polnud Euroopasse lähetatud kirjades.

Kotošihhin küsib oma teoses, miks keegi võõramaalastest ei pääse audientsile tsaarina juurde. Põhjuseks toob ta asjaolu, et moskoviitide naised pole õppinud ei lugema ega kirjutama ning neid ei harjutatagi nimetatud kunstidega. Looduse poolt kaasa antud mõistusest on venelannad veel üsna lihtsameelsed ja ise-

päised, kõnes ja vaidluses ettearvamatud ja nõrgad. Seepärast peetakse neid vanematekodus sundvangistuses varasest lapseast kuni abiellumiseni. Ükski võõras ei saa neid enne näha. Et naistel puudub suhtlemisvõimlus, siis kuidas võiks neist saada julged ja arukad inimesed, arvab Kotošihhin.

Veel osutab «Beskrifningi» autor Venemaa madalale kultuuritasemele.

Selle põhjuseks peab ta asjaolu, et venelased ei julge saata oma lapsi võõrastele maadele reisima ja õppima, sest kardetakse, et noored satuvad kohe vaimustusse sellest vabadusest, mis seal valitseb; nad omandaksid kiiresti võõrad tavad ja usu ning ei igatseks enam koju oma sugulaste juurde. Seetõttu ei lubata ühelgi moskoviidil käia võõrastel maal. Erand on tehtud vaid diplomaatidele ja osale kaupmeestest. Neil peab kaasas olema eriline pass, nad peavad kirjalikult kinnitama oma tagasitulekut ning jätma Venemaale maha väärtusliku pandi.

Raamatu lõpus käsitleb Kotošihhin ka vene ülikute argielu. Nende toitu valmistatakse kogu aeg ühtmoodi — ilma suhkruga, pipra, ingveri ja teiste maitseaineteta, vähese soolaga ja ilma äädikata. Laual olevaile nõudele serveeritakse korraga vaid üks toit, kuna teised on teenijate käes seni, kui esimene on ära koristatud.

K. Tarkiaiseni arvates tõuseb see käsikiri teiste 17. sajandi Venemaa-käsitluste hulgast esile selle poolest, et ühiskonda on vaadeldud seestpoolt, ning ta tõlkimise ja ilmutamise venimine oli rootslaste ja soomlaste seisukohalt väga kahetsetav (lk 178).

Sageli on Rootsi ajalugu ekslikult peetud vaid kuningate ja sõdade ajalooks. Selle väite tekkel on siiski mõistetav põhjus, sest 16. ja 17. sajandi Rootsi ajalookirjutus keskendus just nimetatud küsimustele. Oma osa on siin kindlasti kuningakoja historiograafidel. Neist pöörab K. Tarkiaisen tähelepanu Johan Widekindile (ametis 1665—1678), kes kirjutas raamatu *Thet Swenska i Rysland Tijo åhrs Krijgz-Historie...* («See on Rootsi Venemaa peetud kümneaastase sõja kroonika...») Rootsi-Vene sõjast aastail 1609—1617. Teos koosneb kümnest raamatust ja ilmus 1671. aastal. Ta on kirjutatud igavalt ja enesega rahuleolevalt ajal, mil Rootsi-Soome ühisriik oli võimsuse tipul. Aga oma laadilt lähenes kirjapandu teadusliku uurimuse asjalikkusele.

Venemaa olusid kajastavad joonistused olid 16. ja 17. sajandi Rootsis äpris harvad. Erandiks ja ühtlasi tõeliseks aardeks on Adam Oleariuse teose (1646) rohked vaselõiked. Teist samaväärset pildikogu Peetri-elsest Venemaast ei ole. Kaunis lähedale, kunstiliselt kohati isegi kõrgemale, jõudis rootslase käe alt tulnud pildi-

kogu *Någre widh Sidste Kongl. Ambassaden till Tzaren i Muskou gjorde Observationer öfwer Ryssland, des Wägar, Pass med Fästningar och Grnätzer. Sammandragne aff Erich Palmquist Anno 1674* («Mõned Moskva tsaari juurde saadetud viimase kuningliku saatkonna poolt tehtud tähelepanekud Venemaast, tema teedest, kindlustustest ja piiridest. Kogunud Erich Palmquist aastal 1674»). See on atlasetaoline nahkköide, kus teksti kõrval on ligi poolsada suureformaadilist värvilist ja mustvalget pilti ning kaarti fortifikatsioonikapten Erik Palmquistilt.

E. Palmquisti ülesandeks 1673. aastal Venemaale saadetud saatkonnas polnud pildiraamatu koostamine, vaid sõjaväeluure: ta pidi kaardistama Venemaa kindlustusi ja teid. Lisaks joonistustele on huvitavad Palmquisti tähelepanekud Venemaast, mida ta esitab punktikaupa:

«1. Vene rahvas on orjameelne, kuid lisaks sellele ülbe ja endast palju arvav; seetõttu põlgab ta kõike välismaist.

2. Venelased on kehaehituselt ja liikmetelt tugevad ja sobivad hästi tööd tegema, kuid nad on ka väga laisad ja heameelega heidaksid pingile pikali, kui sund ei ajaks neid tegutsema.

3. Miski ei sobi kauplemisel vene meelelaadiga paremini kui riid, ebaausus ja pettus, sest raha puudutavates asjades pole ükski venelane aus, ta on nii ahne ja kuritegelik, et peab auväärseks mis tahes kasumit.

4. Venelane ei tea midagi heldusest, ta peab valet kõne kaunistuseks ja võib oma au nimel vanduda, et kõneleb tõtt; seepärast on tark võtta kõike teistpidi, kui ta kinnitab.

5. Venelane on loomult osav kõikides käsitöodes, tuleb toime vähesega ja talub hästi vaesust, mis hästi ilmneb reisil olles, sest rändkaupmehel või sõduril ei ole kaasas muud kui kott kaerajahuga, kust ta võtab iga söögikord mõne lusikatäie, segab selle vee või kvassiga ja sellest segust saab ta nii oma söögi kui joogi» (lk 204—205).

Vene maanteede kohta märgib Palmquist, et neid on palju, kuigi piirile viivad teed on väga halvas korras. Linnadest vaadeldakse põhjalikult Novgorodi, Tveri ja Moskvat. Palju informatsiooni sisaldavad Palmquisti pildid, kust võib leida hulga huvitavaid detaile. Näiteks ühel pildil võib näha tsaari vastuvõtusaalis madalal laual seisvat pesunõu, mille vees pesti tsaari käsi võõra maalaste, seega väärusulistele huulte puudutuse järel. Viimasel pildil on kujutatud Petseri kloostrit.

Siiski on selgusetu, kui palju pilte on Palmquisti enda loomingu, kui suur võimaliku abimehe osa. Viimase olemasolu peetakse tõenäoliseks. E. Palmquisti joonistuste kogu taasavastati 19. sajandil ja avaldati 1898. aastal mustvalge fotolitograafiana, mis

äratas Venemaal suurt tähelepanu. Selle pilte kasutati isegi Kremli asuva *Granovitaja Palata* ennistamisel. K. Tarkiainen peab raamatut ikkagi tendentslikuks — ta levitas Rootsi juhtkonnas ettekujutust arenematust, osalt naeruväärsestki naabermaast (lk 214).

Edasi analüüsib K. Tarkiainen nn propagandaajärku Põhja-sõja alguses (lk 215—248). Sellest on huvipakkuvaim «lugulaul Narva lõvist», *Sveriges fägenliud över den oförlitnelige seger vid Narva den 20 novembris anno 1770* («Rootsi rõõmuhääl võrratu Narva võidu puhul novembri 20. päeval aastal 1700» (1701)), mis, nagu nimigi ütleb, on pühendatud Karl XII võidule Vene armee üle Narva all. Teksti põhiosa esitab K. Tarkiainen nii soome kui rootsi keeles. Laulu autor on taas lähtunud väga laialt levinud, rahvaomasest venelaste-hirmust, nende rakendatud põletatud maa taktikast ja julmusest tsiviilelanike vastu.

18. sajandi algul hinnati Rootsi riigis Venemaa-käsitus teatud määral ümber. 1786. aastal ilmus Stockholmis väike autorinimeta brošüür *Beskrifning om Ryszlands Belägenheet, Gräntzor, Landskaper, Städer, Styrelse, Macht, Plägsedher och andra Beskaffheter nu för tiden* («Kirjeldus Venemaa olukorrast, piiridest, maakondadest, linnadest, haldamisest, võimust, tavadest ja teistest seikadest praegusel ajal»). Kantseleikolleeiumi äsja ametisse asunud tsemor Enoch Lillieblad oli publitseerimise heaks kiitnud.

Kohe pärast raamatu ilmumist kogunes kantseleikolleeiumi juhatus kriisiistungile, kus E. Lillieblad sai kuulda palju etteheiteid lohakuse pärast. Järgmisel kolleeiumi istungil kästi kirjastaja Olaus Enaeusel toimetada kõik raamatu eksemplariid kantseleisse. Raamatu autorit välja ei kutsutud ega karistatud.

Kes oli autor ja milles eksis tsemoor? Täiesti kindlasti on raamatu kirjutajaks endise riigikantsleri Magnus De la Gardie ammune erasekretär Jö r a n W i c h s e l l. Brošüüri neljas peatükk «Praegu valitseva tsaari päritolust, abielust, troonipärijast, trooniletõusmisest jne.» lähenes valdkonnale, mis muutis Rootsi kantseleikolleeiumi meelest kahtlaseks kogu teose. Eriti vastu võetamatu oli Peetri poja Aleksei kasvatus kirjeldus, mis Wichselli meelest oli täiuslik, kaasaegne ja varasemate suurvürstide õpetusest täiesti erinev. Seega ei soovitud Rootsis midagi kuulda Venemaal toimunud muudatustest euroopalikkuse suunas. Ohtlik oli lugeda ka raamatu kaheksandat peatükki, kus on juttu Venemaa riigi- ja sõjateooriast ning neis toimunud muudatusist. Sealt võis teada saada, millise uutmoodi hirmuäratava vastasega Rootsi sõda pidas.

Venemaa riigielu eslmene juhtmõte oli olnud takistada alamate ühendust välisriikidega, «et ei haavataks vanu vene kom-

beid». See oli aga muutunud hädaohtlikuks riigile, sest tegi rahva väga oskamatuks. Seepärast lubas Peeter õppereise välismaale. Igal aastal läks Euroopasse suur hulk vene noori. Aastasadu oli olnud peaaegu riiklik saladus, «et alamaid tuli hoida eemal õpinguist sel põhjusel, et nad muidu näeksid ajaloost ja teistest kauneist kunstidest ning mõistaksid neile toetudes, et valitsejaid võib hüljata või et neid võib halvustada või nende vastu intriigeerida,» kirjutas Wichsell. «Samal põhjusel ei sallinud eelmised suurvürstid, et Vene noorusele õpetataks muid aineid kui nende emakeel ja kirikuslaavi keel, et nad oleksid lihtrahvaga ühte meelt selles, et Jumal ja nende tsaar teavad kõiki asju, kuid alamad peavad olema orjad ja harimatud.» Nüüd oli olukord selleski suhtes täiesti muutunud — oli asutatud koole, trükikodasid, toodud välismaalt raamatuidki sisse.

J. Wichselli meelest oli huvitav Vene juhtkonna põhimõte, et Venemaal ei tohi olla piirikindlusi. See sundis kasutama erilist sõjapidamisviisi, põletatud maa taktikat. Kui piirialad «on asustamata ja ülesharimata, siis on nad kui looduslikud kindlustused maale, sest vaenlane ei murra neist kergesti läbi ega saa sealt hankida endale ülalpidamist. Ja kui sellistel piirialadel oligi asustust, siis sõja puhkedes hajutasid ja hävitasid tsaarid selle ise, nagu käimasolevast sõjast Rootsiga võis näha, kui tsaar põletas piirirajoonid Liivimaa vastas 10—15 penikoorma sügavuselt, et rootslased ei saaks sealt mingit sundmaksu ehk kontributsiooni või ülalpidamist leida, kui nad üle piiri tungiksid.»

Kindlasti pakkunuks rootsi lugejale veelgi suuremat huvi raamatu üheksas peatükk, milles Wichsell kirjeldab Vene sõjajõude ja nende ülesehitust. Oukonnakantsler pidas brošüüri üsna kahtlustäratavaks, silmas pidades just rootslaste ja soomlaste moraali kodurindel. Selles esitati võrdlusi ja seisukohti, mille valgusel käimasolev sõda tundus üha küsitavam. Vanale Vene-ohule oli lisatud uusi jooni, mis ühelt poolt küll hajutasid Venemaa varasemat hirmuäratavat kummalisust, kuid teisalt suurendasid hädaohtu tunduvalt. K. Tarkiainen järeldab, et kaotus Poltaava all olnuks tõenäoliselt Stockholmile väiksem üllatus, kui J. Wichselli üsna tundmatuks jäänud teos oleks läbinud tsensuurisõela ja loetud Rootsis korralikult läbi (lk 260).

Vaadeldud teosed on nii või teisiti esitanud Rootsi Venemaa-vaatenurga. Milline oli aga Soome nägemus Venemaast? Esimene märkimisväärne Soomes sündinud ja esmajoones seal tegutsenud mehe teos pärineb 1716. aastast, kui kogu Soome, v. a Pohjanmaa kaugemad osad, oli okupeeritud venelaste poolt. Selle autor *Lars Johan Malm* (aadlistatuna *Ehrenmalm*) oli aastail 1710—1713 Venemaal vangis. Temalt on säilinud peaaegu 600-leheküljeline

käikirjakõide, mida säilitatakse Rootsi Riigiarhiivis: *Några Anmärkningar Angående det Ryska Rijketz nuvarande macht och styrkio, i anseende till Myckenheten af Manskap, Landetz fruchtbarhet, de inrättade Manufacturer, Handelen, Rijketz Inkomster, den nu befindtelige Land- och Siöö-Milicen och några andra Skiähl, som i den Siunde Boken finnes, Upsatte under desz fångenskap Åhr 1710—1713 af L. J. Malm* («Mõned üles-tähendused Vene riigi praegusest võimust ja tugevusest, arvestades rahvastiku arvu, maa viljakust, asutatud manufaktuure, kaubandust, riigitulusid, olemasolevat maa ja mereväge ja mõnda muud seika, mida mainitakse seitsmes raamatus, kirjutatud vangipõlves aastail 1710—1713 L. J. Malmi poolt»). Autor rõhutas enda erinevust neist kirjutajatest, kes pole kunagi Venemaal käinud ega ei mõista seetõttu lahknevust vana ja praeguse Venemaa vahel. Malm pidas Venemaad Rootsile võimsaks ja kardetavaks naabriks ning arvas, et Venemaa võimsus on üha kasvamas. Rootsit võisid aidata kõik tähelepanekud Venemaa nõrkusist.

L. J. Malm on oma raamatus üritanud käsitleda algul positiivset, seejärel negatiivset. Viimase poole iseloomustamiseks kasutab ta väljendit «Venemaa vead». Tulemuseks on pilt, mille järgi Venemaa tugevus ja nõrkus elimineerivad teineteist. Malmi arvates pole Venemaad kunagi võimalik muuta nii täiuslikuks kui teisi Euroopa maid.

Küllalt kategoorilises toonis loeb Malm üles vene rahva vead, mis tühistavad suurest rahvaarvust ja maa rikkusest tulenevad eelised. Esimeseks veaks on «üha jätkuv lacheté ja jõuetus; /- - / kõik venelased on loomult sünnipärased orjad, nii et kui nende tsaarilt tuleb mingi käsk, ei julge kõrgeimgi vürst isegi žestide ega sõnadega, tegudest rääkimata, vähimalgi määral käsule vastu hakata . . .» Teiseks vähendas suure rahvaarvu võimsust seik, et «vene rahvas on rahutu, mässumeelne, verehimuline ja vägivaldne». Seejuures viitas Malm varasematele rohketele väljaastumistele valitsejate vastu. Kolmandaks veaks oli «vene rahva eriline pahe, nimelt petlikkus ja salakavalus. Venelaste suur petlikkus tuleneb osalt nende sünnipärasest ebaaususest, osalt kasvatuses. /- - / Seda venelaste sünnipärasest salakavalust suurendab nende nõrk kasvatus. /- - / Seda venelaste petlikkust võib pidada nakkushaiguseks, sest välismaalasedki, kes kuuluvad moraali hindavate rahvaste hulka, muutuvad pikka aega Venemaal elades vähehaaval samasuguseks ja kaotavad lõpuks kogu oma aususe ja siiruse». Neljandaks venelaste puuduseks oli ülbus. Veel arvab Malm, et Venemaa ressursse ja rahvuslikku tugevust piiras suur kergemeelsus, mis oli iseloomulik nii ülikutele kui alamatele. Mõõda pole mindud ka joomisest, sest tundub, nagu «kogu

see rahvas, nii mehed kui naised, noori ja lapsi unustamata, ei tunnistaks ühtegi teist jumalat peale Bakchose».

Sellest veel ei piisanud. L. J. Malm puudutab ka vene rahva puhtusepuudust, olgu jutt «kõnest, liigutustest, riietusest või söögist». Venelaste kõne oli ta meelest «esijoones kergemeelne, ropp ja talumatu, täis söimusoõnu ja vandumist, mida nad pidasid naljatlevaks. Nende liigutused on jõhkrad, sobimatud ja kirglikud. Nii rõhitsevad nad ka suures seltskonnas, peeretavad või hirnuvad ärritavalt naerda, ja seda ei peeta nende keskel paheks. Nende riided on eeskätt räpased, sageli räbaldunud, ei liibu keha ümber, vaid lehivad laialt ja on moest väljas. Nende road ja muud toiduained pole vähem vastumeelsed ja lõhnavad halvasti ohtvalt kasutatud küüslaugu ja linaseemneõli tõttu. Nende riietuse, toidu ja joogi ebapuhtusest tuleneb see vastik ja ebameeldiv hais, mis tavaliselt vene rahvast saadab, asugu nad elama kasvõi hästilõhnavale Tseiloni saarele /- -/. See hais on nii tugev ja läbitungiv, et kui venelane on viibinud mingis ruumis, tuleb palju tuulutada ja pesta, enne kui tema lehk sealt välja saadakse».

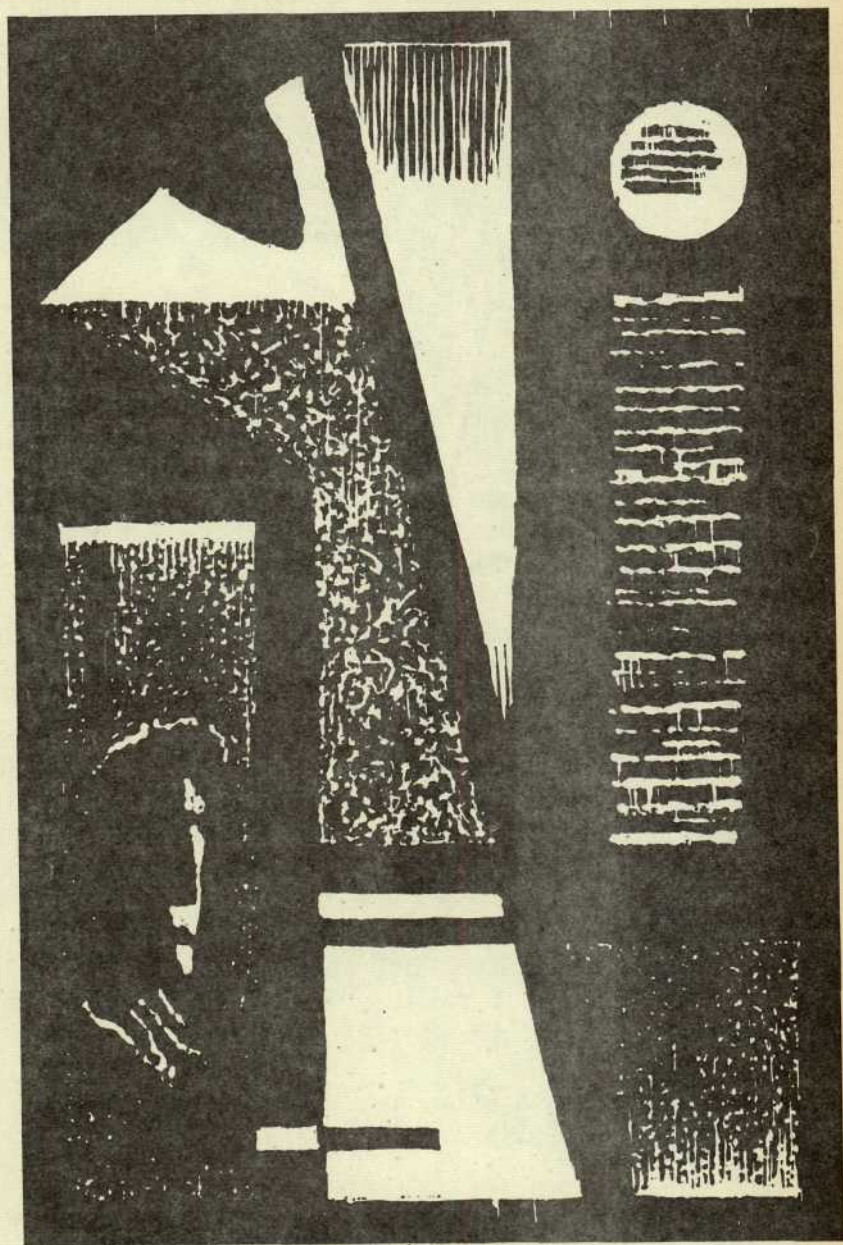
Need L. J. Malmi arvamusel klappivad K. Tarkiaineni meelest täielikult Lääne-Euroopa kirjanduses ja Rootsi pärimuseski levinud Vene-eejarvamusega (lk 275). Ent Malm räägib ka muudatustest Venemaal, mida ta ei eita. Tema meelest olid eriti edenenud matemaatika, Euroopa keelte oskus ja sõjakunst. Muud tarkused, nagu moraal ja ajalugu, olid jäänud tagaplaanile, mis polnud ka ime — neid tundval inimesel oli kerge näha venelaste rohkeid vigu. Venelaste ja välismaalaste vastastikune viha tulenes ta meelest venelaste «kõikidest erinevatest kommetest, nende erilisest usust ja võõraist tseremooniaist, kõnest ja riietusest». Peetri ajal oli Venemaa olukord küll selleski osas muutunud. L. J. Malm kartis, et «niipea kui selle tsaari /Peetri/ päevad on loetud, lõpeb Venemaal kogu viisakus ja vanad kombedki tõstetakse taas ausse». Arvatavasti irduvad siis mässu abil Venemaast ka tsaari sõja ajal vallutatud maad.

Uurimuse lõpuosas vaatleb K. Tarkiainen jutte ja lugusid, mis on pärit Soome ajaloo *isoviha*-ajajärgust, kui Põhjasõja lõpuperioodil Soome okupeeriti Vene vägede poolt, ja milles räägitakse venelaste hirmutegudest. Eri rühma nendest juttudest moodustavad Eestiski tuttavad koerakoonlaste-lood. K. Tarkiainen nendib, et jutud koerakoonlastest e kalmõkkidest on ilmselgelt ebaajaloolised, sest neid olendeid pole kunagi olemas olnud (lk 309). Vaevalt soovib keegi tõestada koerakoonlaste füüsilist olemasolu, kuid siiski ei saa rääkida nendega seonduvate lugude ebaajaloolisusest. Koerakoonlaste e peninukkide jutud pärinevad Liivi sõja ajast (1558—1583) ja on seostatavad Vene vägede koos-

«Küll wana waenlane . . .»

seisus olnud tatarlastest abivägedega, kelle senitundmatu väljanägemine ja metsikus jätsid sügava jälje kohaliku rahva mällu.

Lõppsõnas küsib K. Tarkiainen, miks ikkagi käsitletud paarisaja aasta jooksul oli rootsi ja soome vaatlejate reaktsioon niivõrd negatiivne, kui tuli juttu idanaabrist? Lahenduseks pakub autor seisukohta, et seda tingis välispoliitiline otstarbekohasus (lk 311). Samas nendib ta ka ise, et ainuüksi sellest seletusest ei piisa. Valitses ju kogu Lääne-Euroopas — Inglismaal, Saksamaal, Hollandis jm — eriliselt negatiivne kujutus vanast Moskva riigist. Seetõttu oli isegi olulisem usuline erinevus. Vähemalt allakirjutama arvates oli peapõhjuseks K. Tarkiainenigi viidatud Vene kultuuri, riigi- ja ühiskonnakorralduse täielik erinevus Lääne-Euroopast. Siinkohal täheldab autor, et ei kauged meretagused loodusrahvad ega Euroopale võõrad vanad kultuurimaad nagu India ja Hiina pole lääneeurooplastes äratanud nii tugevat vastumeelsust. Põhjuseks peab ta seda, et Vene ühiskond polnud ei kaugel ega primitiivne ning seetõttu ei saa temasse suhtuda niisama sallivalt nagu loodusrahvastesse. K. Tarkiainen järeldab, et pilt «sellest vanast vaenlasest» Rootsis-Soomes oli kolme eri teguri — välispoliitilise propaganda, usulise sallimatuse ja kultuurilise võõruse koosmõju tulemus.

SOOME PIIBLI TÖLKIMISE AJALOOST

Osmo Ikola

Soome Piibel on umbes sada aastat vanem kui eesti Piibel. Esimene täielik soomekeelne Piibel ilmus 1642. aastal. Aga soome Piibli ajalugu algab palju varem.

On kindel, et mõned osad Pühast Raamatust esitati soome keeles juba keskajal. Vähemalt 15. sajandist on pärit teade, et teatud Piibli kohad kanti kirikutes ette soome keeles. Aga alles usupuhastusega ühenduses muutus vältimatuks vajadus tõlkida Piibel soome rahva-keelde. Oli ju üks usupuhastuse põhimõtetest, et rahval peab olema võimalus tema omas keeles ise Piiblit lugeda. Eeskujuks oli Martin Luther, kelle saksakeelne Piibel ilmus 1534. aastal.

Piibli tõlkimist soome keelde alustas tõsiselt Mikael Agricola, Soome usupuhastaja ja soome kirjakeele rajaja. Me teame, et ta alustas Piibli tõlkimist juba 1530. aastail. On tõenäoline, et tema Uue Testamendi tõlge valmis 1543. aastal. Aga alles 1548 ilmus soome Uus Testament trükis.

Juba Agricola varasemais teostes leidub soomekeelseid Piibli-katkeid. Mõned Piibli tsitaadid on tema aabit-

Ettekanne 2. kirjakeele ajaloo päeval «250 aastat eestikeelset piiblit» 11. X 1989. a Tartu Ülikooli õpetatud nõukogu saalis.

sas, mis ilmus tõenäoliselt 1543. a. Palveraamat («Rucouskiria Bibliasta», 1544) sisaldab juba mahukaid osi Piiblist: 40 laulu ja fragmendid Moosese raamatust ning prohvetitest. Hiljem avaldas Agricola veel kogu Laulude raamatu ja mõned teised Vana Testamendi raamatud ning peatükid.

Vana Testamendi raamatute tõlkimisel toetus Agricola peamiselt Lutheri saksakeelsele tõlkele, tarvitades aga selle kõrval ka ladina tekste. Uue Testamendi puhul oli tema peamiseks aluseks Lutheri tõlge ja Olaus Petri rootsikeelne tõlge, lisaks kasutas ta veel kreeka ja ladina tekste.

Me teame, et Agricola teosed olid esimesed trükitud tekstid soome keeles. Aga see ei tähenda, et soome keeles poleks varem midagi kirjutatud. Säilinud käsikirjad osutavad, et mingi kirjalik traditsioon soome keeles juba eksisteeris. See oli aga nii nõrk ja ebamäärane, et Agricolal oli temast vähe kasu. Kust ta siis leidis oma kirjatööle keelelise aluse?

Kõigepealt kõneldud keelest, niipalju on kindel. Aga missugusest kõneldud keelest? Kõnekeel polnud ühtlane, ka Agricola ajal oli keel jagunenud mitmeks murdeks.

Agricola sündis ja veetis lapsepõlve Pernajas (60—70 kilomeetrit Helsingist ida pool) ning käis koolis Viiburis, mis nüüd kuulub Nõukogude Liitu. Oma põhilise elutöö aga tegi ta Turus, Soome tollaegses kiriku- ja halduskeskuses. Kuigi Pernaja, tema sünnikoht, on praegu ja oli ka tollal rootsikeelne ala, tundub, et Agricola lapsepõlvekodu oli soomekeelne või kakskeelne ning et ta juba lapsena sai selgeks mõlemad keeled. Näib, nagu oleks ta ise pidanud ennast soomekeelseks.

Oma Uue Testamendi tõlke eessõnas ütleb Agricola, et tema olevat tarvitanud peamiselt «Soome keelt», s. t nüüdse Pärissoomes ehk Turu ümbruse keelt. Ta lisab aga, et on vajaduse korral sisse võtnud ka teiste murrete sõnu. Tegelikult on tema tekstides jooni ka Pernaja lähedal kõneldud soome murrakutest ning Viiburi

ehk kagusoome murdest. Aga peamiselt põhineb ta keele-
tarvitus Turu ümbruse murdel.

Piibli tõlkijana oli Luther kindlasti Agricola suur
eeskuju. Agricola ei ole kusagil seletanud oma stiililisi
eesmärke. Aga ma ei usu, et ta oleks teadlikult taotlenud
mingit pidulikku või arhailist stiili. Tõenäoliselt tahtis
ta kirjutada normaalset kõnekeelt. Teisalt on ilmne, et
allikate keeled — kreeka, ladina, saksa ja rootsi — on
jätnud tõlkesse ka oma jälje. Näib, et tema kõige tähtsa-
maks eesmärgiks oli tõlke täpsus.

Agricola teosed sisaldavad kogu Uue Testamendi ning
umbes ühe viiendiku Vanast Testamendist, teiste sõna-
dega napilt 40% kogu Piiblist.

Piibli tõlkimises soome keelde XVI sajandil enam
midagi tähtsat ei toimunud. Aga 1602. aastal asutas Rootsi
kuningas Karl IX kaheksaliikmelise piiblitõlkekomis-
joni, mille esimeheks sai Turu piiskop Ericus Eriki Sorolainen.
On erinevaid arvamusi tolle komisjoni tegevuse
kohta. Ühed arvavad, et komisjon ei teinud mitte midagi,
teised aga, et ta tõlkis kogu Piibli või vähemalt suurema
osa sellest. Igatahes on kindel, et komisjoni töö tulemu-
sena ei ilmunud ainsatki osa Piibli tõlkest.

Sorolaineni suures katekismuses ja tema kaheköite-
lises *Postilla's* leidub arvukalt Piibli tsitaate. Kui oletada,
et need tsitaadid on pärit Sorolaineni komisjoni tõlkest,
siis 1642. aasta Piibli tekst ei põhine sellel tõlkel. See
saab selgeks, kui neid tsitaate võrrelda 1642. aasta Piib-
liga. Sorolaineni komisjoni töö tulemused on tänini mõis-
tatuslikud.

Kui Isak Rothovius sai 1627. aastal Turu piiskopiks,
siis alustas ta kohe Piibli tõlkimist soome keelde. Ta tegi
mõnele kirikuõpetajale ülesandeks tõlkida osi Piiblist.
1630. aastal kirjutas kuningas, et Piibel olevat nüüd
soome keelde tõlgitud. Ei ole teada, mis oli nende kiriku-
õpetajate osa, mis võib olla Sorolaineni komisjoni osa.

Igal juhul asutati 1638. aastal uus tõlkekomisjon,
mille töö viis lõpuks soomekeelse Piibli ilmumiseni.

Komisjoni esimeheks oli Eskil Petraeus, Turu toompraost ja 1640. aastast alates Turu Ülikooli professor. Tõlge valmis 1641. aastal; 1642. aastal ilmus esimene täielik Piibel soome keeles. Et aeg komisjoni asutamisest Piibli ilmumiseni oli niivõrd lühike, siis on selge, et suurem osa tõlketööst oli tehtud varem ning et komisjoni tööks jäi ainult viimistlemine.

See Piibel trükiti Stockholmis. Ta oli suures formaadis, illustreeritud ja trükipildi poolest väga ilus ning väärtuslik. Selle raamatu suurus ja trüki ilu lisasid kindlasti austust Piibli vastu rahva keskel, kuigi raamat oli niivõrd kallid, et vaene rahvas ei suutnud seda osta. Trükiarv oli ainult 1200.

Keelelt ja stiililt järgib tõlge ustavalt Agricola loodud traditsiooni, keel on küll märksa viimistletum ja ühtlasem. Tõsi küll, muredetaustaks on veel selgemini kui Agricola Uues Testamendis edelasoome murrakud. Iga tahes säilis Agricola loodud tõlketraditsioon nii selles kui ka järgmistes Piibli väljaannetes, kuni meie sajandini. Seetõttu peame Agricola teedrajavat tööd väga hindama.

Esimese soomekeelse Piibli suur formaat ja kallidus olid peamised põhjused, miks juba üsna ruttu hakati plaanitsema uut trükki. Mõju avaldas ka asjaolu, et Rootsi riik sõdis tollal mitmel pool. Sõjaväevaimulikud soovisid väiksemat, kergemini kaasaskantavat Piiblit. Uut Piiblit nimetatakse Gezeliuse Piibliks, sest ettepaneku selle väljaandmiseks tegi piiskop Johannes Gezelius (vanem) ja raamat trükiti Turus tema asutatud trüki-kojas. Nii oli see esimene Soomes trükitud Piibel. Tõlget parandas keeleliselt Paimio praost Henrik Florinus. Et Piibli väljaandmisel peeti silmas ka sõjaväe vaimulikke, siis on seda nimetatud ka sõjapiibliks.

Uue Testamendi trükk oli valmis 1683. a ja täielik Piibel ilmus 1685. aastal. See on oma eelkäijast palju väiksem ja välimuselt tagasihoidlikum. Illustratsioone pole, peatükkide sisukorrad ja lõppselgitused on ära jäetud ning kiri on palju väiksem. Eessõna järgi oli kunin-

gas määranud, et uus soomekeelse Piibli väljaanne tuleb trükkida niisuguses suuruses ja vormis, et seda oleks kerge sõjarännakutel kaasas kanda. Piibli trükiarv oli tõenäoliselt 2200 eksemplari, aga väiksema formaadi tõttu on neist palju kaduma läinud ning seepärast on 1685. a trükk praegu kõige haruldasem soomekeelne Piibli väljaanne.

Tekst oli eelmisega võrreldes muutunud vähe. Keelt oli siiski natuke puhastatud: mõned vöörad sõnad on asendatud soome sõnadega. Toon siin ainult ühe näite. Sõna «lövi» on Agricola tõlkes *jalopeura*, mis on soome oma sõna. 1642. aasta Piiblis on selle asemel rootsipärane *leijoni*, Florinus kasutab aga taas sõna *jalopeura*. Nüüd- ses soome keeles on tarvitusel nii *leijona* kui ka *jalo- peura*.

Läks mitu aastakümnet, enne kui hakati uuesti vajadust tundma ajakohasema Piibli järele. Peamine süü selles oli Põhjasõjal, mis takistas kõiki kultuurilisi ette- võtmisi. Soome oli ju 18. sajandi alguses okupeeritud Vene sõjaväe poolt; see suur vaenuaeg Soomes kestis 1713—1721. Mõned Uue Testamendi trükid küll sajandi algupoolel avaldati (1732, 1733, 1740), kuid alles 1747. aastal saadi kuninga nõusolek uue soomekeelse kogupiibli väljaandmiseks. Ka Viiburi, Hamina ja Narva konsistooriumid riigipiiri taga maksid ette need Piibli eksemplari- did, mis nad tellisid. Teksti parandamine nii tõlke kui soome õigekeelsuse seisukohalt usaldati Pöytyä kiriku- õpetajale Anders Lizeliusele, kes oli pärit Tyrvääst, Sata- kunnast. Lizelius on tuntud ka esimese soomekeelse aja- lehe rajaja ning väljaandjana 1770. aastail.

Piibli uustrükk ilmus 1758. aastal 4500 eksemplaris. Saadud ülesande kohaselt parandas Lizelius mingil määral Piibli teksti. Muuseas lisas ta lõpuvokaali mit- messe käändesse, mis varem olid olnud lõpukaoga (nt enne *wallas* 'võimus' > Lizeliusel *wallasa*, praegu *val- lassa*). Ta soosis ka kahe tähe kasutamist pika vokaali märkimisel (nt enne *tapahtu* > Lizeliusel *tapahtuu*, nagu

ka praegu). Need ja mitmed teised muudatused on osaliselt seletatavad sellega, et Lizelius oli esimene Piibli tõlkija, kes polnud pärit edelasoome murdealalt.

Järgmine soomekeelne Piibel ilmus juba varsti — 1776. aastal. Seda nimetatakse «vanaks kirikupiiblik», sest ainult pealiskaudsete parandustega on ta olnud kasutusel kuni meie sajandini. Ka selle toimetajaks ja keeleliseks parandajaks oli Anders Lizelius. Tekst erineb eelmisest Piiblist väga vähe. Kõige silmatorkavam erinevus on see, et nüüd on tagavokaali ees kasutatud c-täht asendatud k-ga (nt enne *cowa* > nüüd *kowa*). Piibli trükiarv oli 9050.

Piibli viiendat väljaannet nimetatakse Tallinna Piiblik, sest see on trükitud Tallinnas 1777. aastal väljaspool riigipiire elavate soomlaste jaoks. Tol ajal kehtis Turu rahu (1743) järgne piir: Rootsi—Soome ja Vene riigi piiriks oli Kymi jõgi, ja Viiburi piiskopkonna kogudustel oli soome Piiblit vaja. Piibli trükkimise tingimuseks oli, et seda tellitakse eelnevalt vähemalt 1500 eksemplari. Lõplik trükiarv pole teada. Piibli teksti korrigeeris Tallinna rootsikeelse koguduse kirikuõpetaja Sverdsiö. Valdavalt on tekst 1758. aasta Piibli koopia. Siiski, k-hääliku märkimisviisilt on Tallinna Piibel isegi moodsam kui 1776. aasta Piibel. Kui viimati nimetatus üldiselt kasutati k-tähte tagavokaali ees ainult soomekeelsetes sõnades, siis on Tallinna Piiblis k-täht kasutusele võetud ka võõrsõnades ja nimedes ning konsonandi ees ja sõna lõpus (nt enne *Cores* > Tallinna Piiblis *Kores*; samuti *Isach* > *Isak*).

Möödunud sajandil ilmus 1776. aasta Piibli kordustrükke, mille tekst püsis muutumatult. Alles 1852. aasta väljaande keelt oli mingil määral parandatud. Järgmise aasta (1853) trüki õigekirjas oli tehtud üldises keelepruugis juba kindlaskujunenud muudatused: *x* > *ks* ja *tz* > *ts*.

Kohe sajandi keskpaiga järel tehti Yliveteli kaplani A. W. Ingmanile ülesandeks uue, keeleliselt korrigeeritud Piibli teksti koostamine. Ingmani «proovipiibel»

ilmus 1859. aastal. Tema tõlkes leidus siiski kummalisi stiililisi püüdlusi: nimelt püüdis ta sobitada Piiblisse Kalevala stiili ja silmapaistvalt tihedat alliteratsiooni. 1861. aastal määras Soome Senat komisjoni tema tööd parandama. Mitmel põhjusel ei õnnestunud selle komisjoni töö ootuspäraselt. Komisjon tõlkis küll kõik Vana Testamendi kanoonilised raamatud, aga 1886. aasta kirikukogu ei võtnud tõlget vastu.

Seejärel määras kirikukogu uue piiblitõlkekomisjoni, mille esimeheks sai piiskop Gustaf Johansson. Määrati ka eraldi soome keele korrigeerija, alguses doktor (hilisem professor) Arvid Genetz ja tema järel kirjanik Juhani Aho.

Uue Testamendi tõlge valmis 1912. aastal ja järgmisel aastal võttis kirikukogu tõlke vastu ajutiseks kasutamiseks vana tõlke kõrval. Pärast seda hakkas komisjon Vana Testamendi tõlget parandama ja uuesti tõlkima.

Komisjoni liikmeskond muutus töö jooksul. Lõpuperiodil oli esimeheks toompraost J. A. Mannermaa ja keelekorrigeerijaks luuletaja Otto Manninen. Komisjon arvas, et piibli- ja kirikukeel peab säilima erilise stiilisuurana, see «õilis, järsk ja jõuline stiil» vastavat kõige paremini Vana Testamendi vaimule. Selle põhimõtte kohaselt kasutas komisjon palju vanamoelisemat keelt kui 1913. aastal vastu võetud Uue Testamendi tõlkes. Vana Testamendi kanooniliste raamatute tõlge valmis 1932. aastal ja järgmisel aastal võttis kirikukogu ta vastu.

Seejärel hakkas komisjon parandama Uue Testamendi tõlget. Nüüdki kasutas komisjon oma põhimõtete kohaselt vanamoelisemat keelt kui 1913. aastal ajutiselt kasutusele võetud tõlkes. Uue Testamendi tõlketöö kõrval tõlkis komisjon ka Vana Testamendi apokriivaraamatud. Mõlemad tõlked võttis kirikukogu vastu 1938. aastal. Nii oli täielik uus kirikupiibel lõpuks valmis. Töö oli kestnud kokku 82 aastat.

Ka praegune kirikupiibel mõjub juba vananenult. Piibliteadus on edasi läinud ja soome keel on muutunud.

Lisaks on vana tõlke keel juba algusest peale vanaaegne. Soome Evangeelse Luterliku Kiriku kirikukogu otsustas 1973. aasta lõpul hakata koostama kogu Piibli uut soomekeelset tõlget. Selle jaoks määrati kümneliikmeline komisjon, mille esimeheks sai piiskop Aimo T. Nikolainen. Soome keele spetsialistidest valiti komisjoni tegevliikmeks kirjanik Lassi Nummi ja soome keele professor Osmo Ikola. Komisjoni tööst on selle kutsel osa võtnud ka Soome Ortodoksse Kiriku poolt nimetatud esindaja ja ametlikust kirikust väljaspool olevaid konfessioone esindava Soome Vabade Kristlaste nõukogu esindaja. Tõlkimisküsimustes ja nn revideerimisosakondades kasutatakse ka eriteadlasi, kes ei ole komisjoni liikmed.

Oma ülesande kohaselt töötas komisjon kõigepealt välja töö korralduse ja oma põhimõtted, mis peavad olema tõlketöö juhtnõõriks. Selle töö tulemused esitati 1975. a kevadel kirikukogule vaheotsuse vormis, mis seal ka vastu võeti. Vahearvamuse järgi on uue tõlke eesmärgiks Piibli algteksti faktilise ja emotsionaalse sisu vahendamine soomlastest lugejaskonnale. Sihiks pole seega tõlke sõnatäpsus, vaid sisuline vastavus. Komisjon ei tagane sisulisest täpsusest, kui seda on soome keeles võimalik saavutada. Keeleliseks eesmärgiks on selge, loomulik ja nüüdisaegne soome ühiskeel. Sihilikult arhailist keelt tõlketöös ei kasutata. Nüüdne n-õ piiblikeel on sündinud peamiselt sel viisil, et Piibli keel pole järginud keele arengut, vaid säilitanud jooni, mis väljaspool Piiblit on juba vananenud. Nii on praegune komisjon oma tõlkeprintsii-pides ja keelelistes taotlustes eelmisest tõlkekomisjonist selgesti erineval seisukohal.

Praegune piiblitõlkekomisjon on trükkis avaldanud vaheotsuse, kus on määratletud töö organisatsioon ja põhimõtted (1975) ning näitena oma tõlketööst Aamose raamatu (1977), Saamueli raamatud ja 21 laulu (1978), Jesaja ja Koguja raamatud (1981), Matteuse ja Markuse evangeeliumid (1983), Taanieli raamatu (1984), Luuka evangeeliumi ja Apostlite tegude raamatu (1985), Esimese

Moosese raamatu (1985), Õpetussõnade raamatu (1986) ning Pauluse kirjad (1988). Sellega on komisjon tahtnud selgitada Piibli lugejaskonna arvamusi tõlke kohta. Need arvamused on tõepoolest mõjutanud komisjoni tõlkeettepanekuid.

Töö on nüüd jõudnud nii kaugemale, et valmis on komisjoni lõplik Uue Testamendi tõlke variant. See ilmus trükist möödunud septembris. Eesmärgiks on Vana Testamendi tõlke käsikiri valmis saada 1990. aasta lõpuks. Seejärel käsitleb kirikukogu komisjoni ettepanekuid ning võtab nad vastu muutmatult, muudetult või hülgab nad. Mina arvan, et kirikukogu teeb mõne väikese muudatuse ja võtab siis tõlke vastu.

Vana Testamendi apokriivaraamatute tõlkimine pole nüüdse komisjoni ülesanne, aga igatahes on otsustatud, et ka need tõlgitakse. Tõsi küll, seda tööd ei ole veel alustatud.

Piibli lugejaiks on väga erinevad inimesed, kes esitavad tõlkele erisuguseid nõudmisi. On selge, et pole võimalik saada sellist tõlget, mis rahuldaks kõiki. Tulevane kriitika osutab, kuidas komisjonil on õnnestunud oma ülesanne täita. Võin igatahes ütelda, et komisjon on teinud väga põhjalikku tööd ja püüdnud Piibli sõnumit soome lugejatele võimalikult hästi edasi anda.

MEIE EHITUSLIK PÄRANDUS

Hanno Kompus

*Kõik suured valitsejad ühtlasi on
olnud suured ehitajad*

1.

Perikles jättis Ateenale marmorist akropolise. Julius Caesar rajas teed barbaarse Gallia, Germaania, Britannia ürglaantesse. Keskaegne demokraatlik linn-riik püstitas linna kroonina gooti katedraali. «Päikesekuningas» Louis XIV ehitas Versailles'; «tsaar-puusepp» Peeter Suur küll Peetri majakese Kadriorgu, aga ka Peterburgi linna Neeva suudmesse. Napoleon lõi terve stiili.

Seda rida võib igamees soovi mööda pikendada ette või taha.

Ent mida on meile pärandanud Maarjamaa «suured ja kanged» valitsejad?

2.

Nood, kes tegid Muhu linnuse, kindlasti olid suured ja kanged jutumärkideta: 6 päeva piiras, taples ja ründas masinatega 20-tuhandeline ristirüütlite vägi linnust, enne kui pääsis teda rüüstama ning põletama. Ja kui 1896. a.

Meie ehituslik pärandus

ehitati tamm läbi Väikese Väina Muhust Saaremaale, siis andis linnuse kivivall selleks materjali, — kuid laastamisest hoolimata ta mõjub masendavalt veel tänapäev.

Nõnda ehtasid meie «barbaarsed» esivanemad oma primitiivsete vahenditega. Mida siis töid võörad «kultuuri-kandjad»?

Aeg oli karm ja nõudis «kindlaid maju». Maarja ning Jeesus, kelle nimel tuldi, ei kõlvanud jääda kodadeta. Linnus ja kirik on ülesandeks pikaks ajaks, kusjuures kirikki võtab kindluse tegumoe: vaadeldagu vanimaid, hilisemaist moonutusist puutumata Saaremaa maakirikuid, — Karja, Valjala, Kaarma j. t.

Noid kirikuid kasutame veel täna, kuid linnuseist on saanud ahervarred. Enamikus. Ainult Hermanni kindlus ning Jaanilinn, nüüd lepitatud, ühe peremehe ja ta sõdurite valdusel, tervitavad teineteist üle Narva jõe; **Pikk Hermann Tallinna Toompeal kannab vabariigi lippu; Kuressaare piiskopilossi võimas kuup majutab muuseumi näol Saaremaa ajalugu.**

See oli maavallutajate suur-ajastu, see meie allaheitmine. Ühtlasi see oli «balti» ehitusajaloo monumentaalseim järk, mille mälestised küll ei veetle erilise kunstipärasusega, kuid imponeerivad selle eest kavatiste lihtsajoonelusega, massiivse ilme ehedusega ning teostuste siira, teeskluseta meelsusega. Nagu oleksid nende püstitajad, piiskopid ja orduhärrad, ette aimanud oma Goethet, kes ehituskunstilt nõudis kõigepealt ausat meelsust.

3.

Aus meelsus ei eelda veel suurt meelsust. Tallinna Toompeast, kõigi looduslike eelduste järgi oleks võinud saada akropolis. Kuid sai kägar: maad vallutajad lövid sünnitasid nosijaid rotte, — teisiti on raske hinnata noid järglasi, kes siia kuidas juhtus ehtasid oma majakärgi, kõverike, kui mutikäigud, tänavatega. See kõik on liigagi väikekodanlik: isegi Augsburgi «Fuggerei», Fuggerite

kaupmees-dünastia rajatud vaeserahva asula, väike linna-osa oma müüri ja väravatega, on planeeringult suurejoonelisem, teostuselt stiiliühtlasem, kui meie kõikvõimsa maa-aadli talveresidents — Tallinna Toompea. Alles kui Napoleoni ampiir, Peterburgis Aleksander I stiiliks saanud, siia jõudis, püstitas Üksküll Pikkjala kõrgele veerule oma representatiivse fassaadi.

Ent mida omame vaheajalt orduvõimu varisemise ja vene võimu tuleku vaheliselt Poola ja Rootsi valitsuse ajalt?

Poolakad, võime öelda, pole jätnud midagi meie ehituslikku pärandusse. Vähe on säilinud ka rootslasilt: kui nimetame hästi asetatud ja peene tundega proportsioneeritud Narva raekoda ning Narva kodanike majade rikkaid portaale, siis ongi märgitud parim, mis alal meie linnades Rootsi aja pärandusena. Maa aga säilitab vististi ainsana, kuid see-eest võib-olla kõike pärastist ületavana ehitusmälestisena selt alalt de la Gardie ehitatud Hiiu Suuremõisa, ainsa *grand-seigneur*'liku hoiakuga, ühtlaselt barokis teostatud mõisahoonete tervikliku kompleksi meie maal. Prantsuse kool näib neil olnud, neil rootslasil.

4.

Kui Patkul oli reetnud maa, et lunastada aadli korporatiivseid privileege, said valitsejaks meil Vene tsaarid. Nad valitsesid meid ükskõikselt, jättes alul võimutsema siin mõisniku. Nii on ka Vene tsaaride ehitustegevus meie maal olnud äärmiselt kasin: esimene Peeter laskis teha Kadrioru lossi, lõbusa ja peene parklossikese itaalia barokkmeistrilt; teine Katariina käskis Emajõe «peatada oma voolu», et imetella ta pompöösset graniitsilda; esimene Aleksander püstitas Tartu ülikooli hoone õilsais klassitsistlikes vormes; ja kolmas Aleksander, lõppeks, brüskeeris meie pealinna katedraaliga Toompea lael, hävitades ta ainsa platsi, lõhkudes ta viimsegi vooruse, ta tervikliku silueti.

Üldse on XIX sajandi lõpupool meie maale toonud ehituslikult päris peletavaid «eeskujusid», ning selles tükis on meie endised «härrad», kellelt need eeskujud pärit, osanud endast jätta õige kehva ja kesise mälestuse. Kui sajandi algupool tavatses kasutada klassitsistlikke vorme, tõsi küll, sageli, et mitte öelda enamasti, kas väikekodanlise biidermeierliku maiguga või jälle kroonuliku purukuivusega, kuid ikkagi vorme, milles võib aimata nende õilist algupära, siis sealt peale, kus algas «romantiline» stiilide rekapitulatsioon, näeme vaid hea maitse ja ehitusliku kultuuri vastunäidete peaaegu katkestamata rodu, olgu algatajaks mõni kohalik maa- või linnasaks, olgu mõni Peterburgi *tschinovnik* või *kupets*.

Benckendorff ehitas Keila-Joale kroonu-roosa lossi *soi-disant* Tudor-stiilis, millele ei leidu tõeliselt Tudor-ajast ainustki eeskuju kogu Suur-Briti saarestikul. Baggo ehitas samasuguse võltsi saksa-gooti lossi Vasalemma. Sangaste Berg oli oma arhitekti valikus pisut õnnelikum. Kuid ikkagi on see vaid väline kuliss, dekoratsioon, atrapp, mida ehitati; sisemus aga, vähemasti kahe viimase oma, on hoopis äpardunud ja peletav. Wulff Tahevas jälle armus barokki ja asetas oma kellatorniga lossikese haruldusist rikka pargi rüppe, eemale igast majapidamisest; sisemus on käsitatud klassitsistlikult, — vähemasti on see siin tehtud maitse ja kultuuriga. Need pole sagedad sel ajal. On tarbetu seda rida pikendada n.-n. «moodsate» losside, nagu Jäneda j.t. nimetamisega.

5.

Vaikida ei tohi aga venelaste privaatsel initsiatiivil tekkinud «arhitektuurist». Ma mõtlen siin kõigepealt omaaegse Peterburgi kreemi suvituskohta Narva-Jõesuud: mis seal kõike on kokku saetud, — ehitatud ei saa hästi öelda, — see ületab iga fantaasia maitsetuse suunas. Ja kui mõelda, et selle kõik on ehitanud Peterburgi seltskonna suurnikud ja rahamaailma tuusad . . .

Moskva kaupmees oli siiski hoopis teine mees: kõik need Tretjakovid, Morosovid, Schtschukinid jäävad ajalukku oma kunstikogudega; aga ka nende majad, mis, hinnatagu nende vorme kuidas tahes, igal juhul on ehitatud lugupeetava soliidisusega, ei tee neile häbi. Peterburglaste suvilad Narva-Jõesuus aga on otse ebasoliidsuse eeskujud. Õnneks nad ei pea enam kaua vastu.

Suuremaid, õigemini päris suurniku ambitsioone on ilmutanud siiski ka üks Peterburgi kapmees, Jelissejev — «kuulsa» Oru «lossi» ehitaja. Seda peab talle jätma, — koha on ta osanud valida. Suurt joont ilmutab ta ka. Ning teatud dekoratiivne efekt saavutataksegi. Kuid soliidisuse, ausa meelsuse poolest on see itaalitsev villa nonde Narva-Jõesuu datsch'ide paarimees: vähemasti mulje on säärane, tänu kogu selle asja omajagu teatraalsele bombastikale: Itaalia venelase kujutluses... Sisemus petab veelgi enam: mõttetumalt liigitatud ruumid, mis pealegi ilma tundmuseta, päris südametult kohe, proportsioneeritud. Ja siis nood häbiväärsed laemaalid!... See on kõik nii odav, kuigi maksnud palju raha.

Ei, Moskva meeste põlise, päritud kaalu vastu Peterburgi omade tõusiklik «vurf» ei saa.

Mis, lõppeks, imestada eraisikut, kui kõrge kroonu andis eeskuju: kord sõitis üks vene tsaar raudteel Haapsalusse, kähku ehitati ta vastuvõtuks vaksal, hästi suur, hästi toredade sammaskäikudega jne. Ent kõik on bluff, on vaid kuliss, Potjomkini küla: hoogus väline, teatraalne efekt, kuid sisemine tühjus.

6.

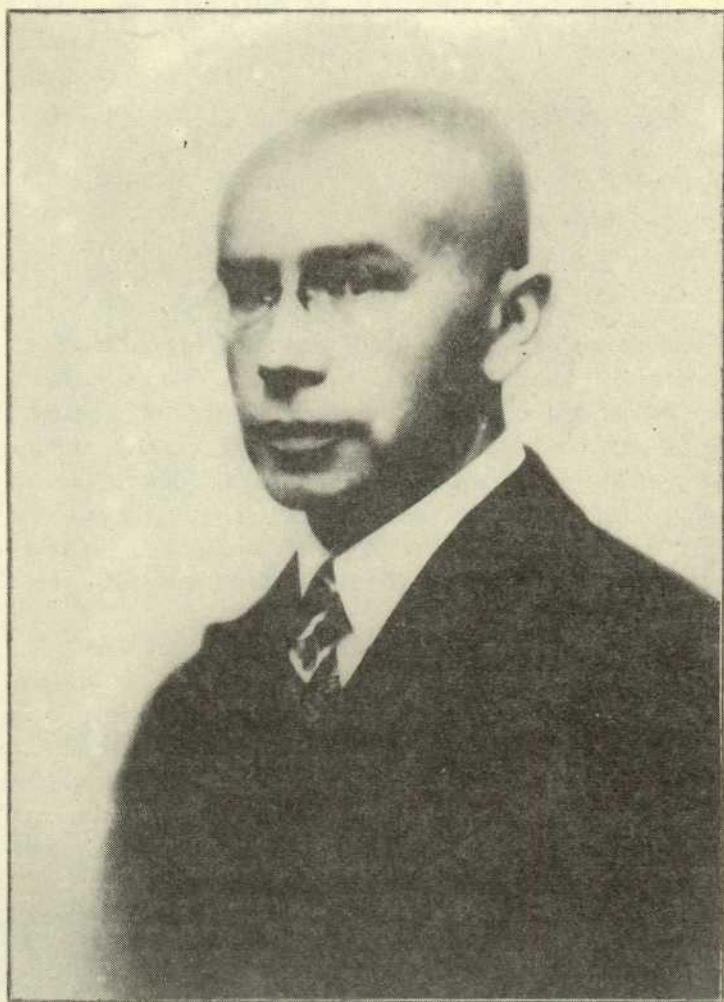
Meie ehituslik pärandus? Sakslasilt: enamasti kainus, soliidsus, isegi väarikus, kuid sageli kuiv ja tuim, väikekodanlik, isegi väiklane ja tolmunud. Rootslasilt: vähe, vähe, olgugi see vähene tuumakas ja heas mõõdus. Venelasilt: hoog, suur joon, efekt, kuid ebasoliidne, odav (ja

Meie ehituslik pärandus

sellega edev), head üpris vähe, — vaid möödunud sajandi alult.

Eeskujud? Parem hoiduda eeskujudest. Suured ehitajad pole kunagi jälginud eeskujusid, nad on neid annud. Meil peab olema usku, et oskame ning jaksame ise elada oma elu ning ehitada sellele elule lava, fooni ja raami.

NB! Kui ma olen Michelangelo, siis ma ei vaja ühtki teist Michelangelot endale eeskujuks. Kui ma mitte pole Michelangelo, siis võin ta eeskuju jälgida niipalju kui iganes jaksan, — Michelangelot minust ikkagi ei saa. Nii olgu mu uhkus: olla mis olen.

Hanno Loupus

Foto Kirjandusmuuseumist

ESINDUSARHITEKTUURIST

Hanno Kompus

Kui Louis XI, aastal 1461 ratsutades Abbeville'i, esmakordselt avalikult esitas prantslastele oma kuninglikku majesteeti, siis pilkas lihtrahvas, kellest kuningas möödus oma onu, Burgundi hertsogi Philippe Hea kõrval: «See peaks olema Prantsusmaa kuningas? Ratsu ja ratsanik kokku ei maksa kahtkümmet frankigi!» Rahvas tundis instinktiivselt, et võimu kohuste hulka kuulub ka esinduslikkus. Ning väljendas seda drastilise kujukusega.

Louis XI, Valois'de sugukonna valitseva liini võsu, oli ihne, mis burgundlase toreduse kõrval eriti pidi paistma silma. Olgugi kokkuhoidlikkus kodanliseks voo-ruseks, — ning just prantslased on tuntud kokkuhoidliku rahvana, — kuid millal on ihnsus olnud esinduslik? Mitte ilmaaegu pole Molière, prantslane, kirjutanud «Ihnsa», milles rahvuslik voo-rus käändununa rahvusli-kuks paheks armutult naelutatakse kaaki.

Ükski rahvas ei taha olla esindatud oma pahede, vaid oma voo-ruste kaudu. Kes aga esindab rahvast silmapaist-vamalt, kui ta valitseja, ta suverään?

Hellemalt, kui teatakse arvata, suhtuvad rahvad oma valitsejate esindusvõimeile, on nende esindusvormide teravaimad kriitikud.

Rahvas, kes ei sünnita ise endale isandaid, peab sallima võorast võimu. See on muidugi vihatav.

Meie pidime alistuma võõrale võimule nõnda kaua, et kui selle viimaks endast raputasime, siis tükil ajal me ei tahtnud alistuda ühelegi, ka omaenda võimule mitte. Võõra võimu vihkamine oli käändunud võimu hülgamisele üldse. See on meie ajalooa seletatav, kuid sellest hoolimata rumal: mitte alati pole psühholoogiliselt mõistetav ühtlasi loogiliselt põhjendatav.

Ent kui me ei salli võõraid, võõrasvõimu pärandatud sümboleid, võõra võimu tarvitatud märke, atribuute, *insignia*'id meie omavõimu tõlgendajana, siis see on samavõrra psühholoogiliselt tõsi kui ka loogiliselt õige.

Eks ole: see oleks väljakannatamatu, kui eesti konstaabel kannaks endist vene *gorodovoi* mundrit?! Lihtsalt pöörane mõte! Ja ometi sisuliselt, n. ö. materiaalselt substantisilt, on eesti mees, kes ükskord kandis «kardavoi» mundrit ja nüüd konstaabli oma, üks ja sama. Kuid kummalgi korral ta esindab midagi muud; ta tähendab muud, tähistab uut.

Eesti konstaabel on eesti riigivõimu funktsioon, Eesti omavõimu sümbol. Tal peab olema oma vorm.

Inimloomu ideaalne kardinaalnõue on idee ja kuju vastavus, adekvaatsus. See on see sügavam mõte, mille pärast eesti politsei ei või kanda univormi, mis pisemalgi määral tuletaks meelde endist politseimundrit siin maal ja ühes sellega endist võimu.

*

Täpselt samal põhjusel ei võinud Kemal Pascha, uue Türgimaa *ghazi*, kes väaranud sultanite võimu, asuda mõnesse endisesse sultani lossi. Endise pealinnagi ta jät-

Esindusarhitektuurist

tis maha ning püstitas uue, Ankaras, vähesed aastad tagasi, endale uue residentsi.

Uus ideoloogia nõuab uusi sümboleid. Kemali läänlus täie konsekventsiga nõudis ka läänlikke ehitusvorme. Ankara presidendi-palee kavatsejaks ja teostajaks kutsuti Viini arhitekt Clemens Holzmeister. Napp, karge, kristalne on ta teos, moodsais lääne vormides, mida meil vahest arvatakse lööksõnaga «kaststiil» võivat likvideerida, aimamata, et need vormid tunnistavad sügavast antiik-arhitektuuri austusest, et nad õigupoolest on uus, meieaja klassitsism, mille proportsioonid sageli on tuletatud innukast antiiksete ehituste proportsioonide stuudiumist.

Kuid see pole oluline. Need vormid ja proportsioonid poleks halvemad, kui nad oleksid vabalt leiutatud ja loodud. Oluline on, et uus idee saab adekvaatse kuju, uus vaim vastava vormi, uued tungid uusi sümboleid. Kui Kemali palees võime märkida vanu idamaisi elemente, nagu sammastega piiratud siseõu basseiniga, siis ei ole meil siin tegu formaalse motiiviga, vaid kliimaatilistest oludest tingitud materiaalse substantsiga, puhtpraktilise vajadusega, mille formaalne käsitlus aga on teostatud uues vaimus.

Kõik suured valitsejad ühtlasi olid suured ehitajad. Sest nad teadsid, et miski ei esinda nii mõjusalt kui arhitektuur, olulisima sümbol. Ja samuti nad teadsid, et võim kohustab esinduslikkusele.

*

Meie esimene rahvaesindus Asutava Kogu näol algatas ka esimese ning siamaale ainsa ulatuslikuma esindushoone, riigikoguhuone ehitust. Kuigi see on rajatud endise ordulossi alusmüürele, ei meenuta hoone oma vormes ometi ei saksa orduvõimu ega pärastist vene tsaari-

võimu. Me võime siinkohal jätta täiesti kõrvale küsimuse riigikoguhuone kunstilisest väärtusest; vaidlematu on aga see, et see hoone taotleb leida eesti omariiklusele omapärast ehituslikku kuju. Mitte saavutus ei huvita meid sedapuhku, vaid tahe oma näo järele ning mehisus kanda seda nägu.

Sedalaadi esindustahet tunnustame ka kaitsevää kalmistule püstitatud mausoleumis, mis ulatuselt teadagi hoopis väiksem ja ülesandeilt hulga spetsiaalsem. Olgu esteetiline hinnang selle ehituse kohta kui erinev tahes, kuid selle kohta, et siin avaldub tahe omapärasele esinduslikule vormile, ei saa erapooletul vaatlejal olla kahtlust.

Esinduslikke sihte taotlemata oleme iseseisvuse ajal ehitanud mõnd muudki, mis meie iseolemist ja omaloomingut esindab. Tuletan meelde omal ajal erakonnademagoogilistel põhjustel nii palju siunatud Tallinna—Pirita vahelist mereäärset teed; või Tartu—Petseri raudteed ta jaamahoonetega, mis nii meeldivalt-omapäraselt erinevad veneaegsetest vaksalitest.

Need on mõned näited sellest, mis me ise oleme teinud, oma tahtmise järele. Palju seda ju ei ole. Üheks takistajaks aga, et seda pole rohkem, on see, et me nii palju oleme pärinud endistelt aegadelt ja võimukandjatelt. Ja see mineviku pärandus kahjuks—ütlen meelega kahjuks—on sageli veel võrdlemisi heas, kasutamiskõlvulises korras, nii et ta küünib rahuldama meie materiaalseid tarbeid, hüljates, et mitte öelda haavates meie ideoloogilisi nõudeid.

Kuid see mineviku pärandus ei seisa ainult hoonete näol maal ja linnades, see istub meil ka kontides ja ajudes, ikka veel. See sai isegi uut toitu emigrantluse lainelt: ammuks see oli, kui igal sammul kuulsime endi omataotlusi ükskõik mis alal halvustatavat kõrgi lausega: «meil Peterburgis...» Seda lauset nüüd küll enam ei kuule, või siis väga harva — konjunktuur pole talle soodus —

Esindusarhitektuurist

kuid seda mõeldakse ja selle järele talitatakse paraku veel liigagi sagedasti. Teiste sõnadega, meil on veel küllalt elementi, kes tänavail eesti konstaabli asemel meelsamini näeks vene «kardavoid»: oli ikka nagu toredam...

*

Vabariigi rajamisest peale meil on pidevalt püsinud päevakorras riigipea esindushoone, riigivanema residentsi küsimus, riigipoliitiliselt esindavaima hoone küsimus. Seegi on olnud kaua aega erakondliku demagoogitsemise objektiks, mis loomulikult takistas küsimuse julget asetust ja ülesande resolootset lahendust. Tüütuseni on korratud ja jorutatud ka selle vajaduse puhul meie vaesusest. Ning tänu sellele halemeelsele jorutusele oleme oma «vaesusega» omandanud ja sisustanud maja Toompeal vene katedraali taga, oleme korraldanud vastavad ruumid Toompea lossis, oleme remontinud ja laiendanud Kadrioru lossi, — sest lõppude-lõpuks kõik demagoogitsemine ometi ei suutnud eitada riigivanema väärilise residentsi materiaalsel vajadust. Kuid oma riigivanema oleme pannud kolima paigast paika!

Kadrioru lossi määramisega riigivanema residentsiks oleme, paistab, nüüd rahuldanud esindushoone materiaalse vajaduse. Kuid ma tõrgun ütlema «lõppeks», vaid tahan rõhutada «sedapuhku ja esialgu». Kadrioru loss on küll väärseim ja väärikum mineviku pärandus, kuid ta ei tõlgitse, ei sümboliseeri meie iseolemist, meie ideoloogiat, meie suveräänsust. Ning ma ei kahtle, et varem või hiljem ehitame oma riigivanemale ise vastava residentsi. Ja kui me praegu ning ajutiselt sellega lepime, siis ainult seepärast, et Kadrioru lossi vormid on muutunud kuidagi ajatumaks, et nad liig teravalt vastuvõtmatult ei meenuta viimast võimu, vene võimu meie maal, kuna need vormid ise ei ole venelised. Kuid tehkugi ajalooline vahemaa nende vormide ilu, nende esindus-

likku kõnet teatud viisil absoluutseks, tulevased põlved sellest hoolimata hakkavad üha teravamalt tundma, et nad pole meie omad, meie ideoloogiale vastavad. Ning tunnetades arhitektuuri sümbolina püstitatakse uus tõeline eesti riigivanema residents.

Kui hiljuti meie majandus- ja äri-ringkonnad kinkisid riigile Oru lossi riigivanema suveresidentsiks, siis on see žestis kahtlemata palju head tahet ning arusaamist sellase asula materiaalsest vajadusest. Kuid teisest küljest on selge, et ilma väga põhjaliku ümberkorraldusega ei ole kujuteldav, et ühe endise Peterburgi rahatuusa, olgugi luksuslikust *datsch*'ist võiks saada väärikas, meie esindustahet peegeldav eesti riigivanema suveresidents. Mõõnatagu, paik on võrratu, imponeeriv ainealine väärtus väljaspool kahtlust, kuid vormid, see meelsuse ja ideoloogia peegel, palja väärikusegi mõttes on, õrnalt öelda, sündmatud, — sedavõrd tüübiliselt vene-kupeetslikult renommistlik on oma algupärasel kujul too talmi-toredus, mis simuleerib itaalia renessanssi.

Paljas kuuluvus teatud stiili ei määra üksikteose väärtust. Stiil on nagu keel; samas keeles aga võib lausuda sügavaid tõdesid ja lobiseda tühja, võib teenida jumalat ja laulda lorilaule. Keel on neutraalne vahend, kõne määrab vaim. Samuti on see või teine stiil iseeneest neutraalne, oluline on see, mis tema vormide abil üteldakse, mis meelsuses ja vaimus seda üteldakse. Oru lossi vaim ja meelsus on meie riikliku esindustahte tõlgitsejaks võõrad ja väärad.

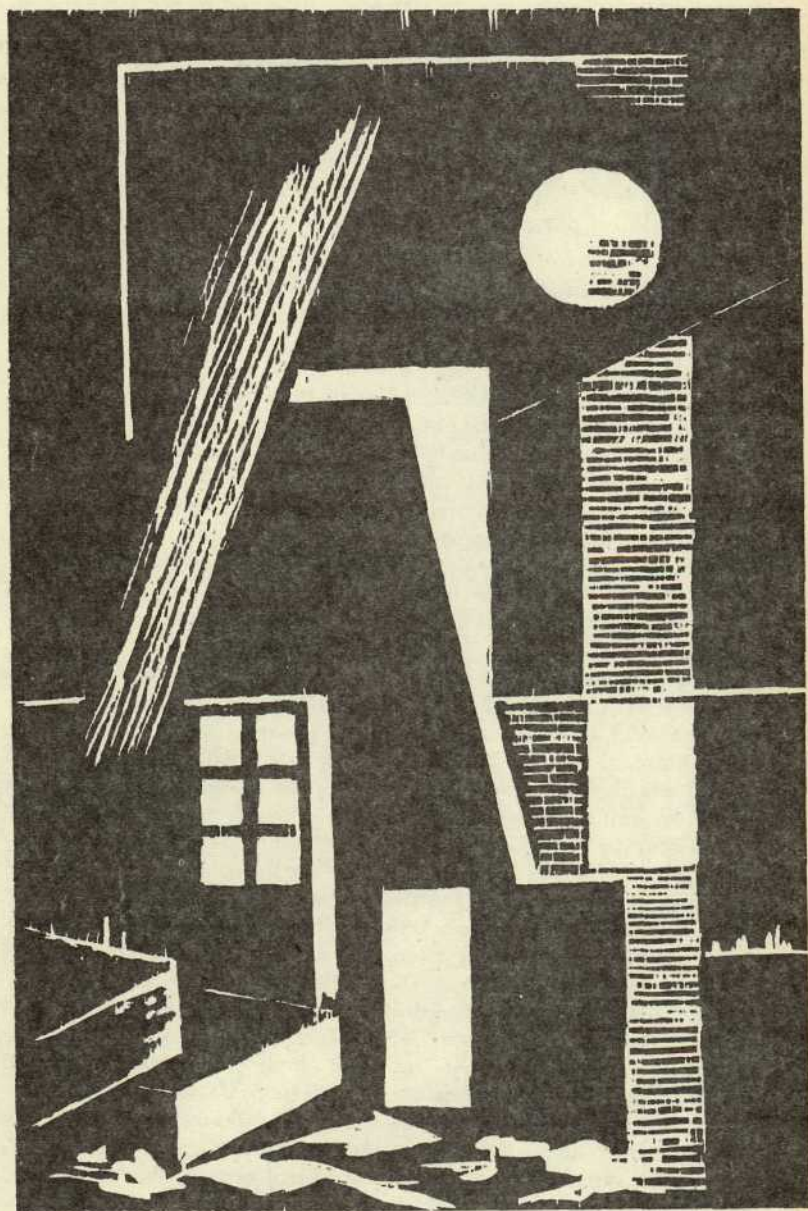
Isegi puht-esteetilisest küljest, formaalse viimistluse mõttes, ei kannata Oru loss võrdlust Kadrioru lossiga. Siin tuleb resoluutselt ümber ehitada, ümber korraldada, ümber vormida.

*

Kui uhke oleks olnud rajada sootuks uus ehitus. Kingi algatajail aga on olnud küll majanduslikku ins-

Esindusarhitektuurist

tinkti ja kalkulatsioonivõimet, kuid puudus on tulnud loomingulisest fantaasiast. Muidu oleksid nad kinkinud riigile Hara saare, selle pärli meie ranniksaarte hulgas Loksas lähedal, Hara küla all. Koristades sealt mõned vanad logud ja kōdunevad Stenbocki suvilad, oleks võinud planeerida kogu saar ning rajada suviloss ühes aia ja pargiga, tiikide ja kaevudega, vajaliste kõrvalhoonetega, omaette sadamaga meie parimate arhitektide ja kunstnike koostōöl, tõeline eesti riigivanema suveresidents, mis peegeldaks meie vaimlist palet, meie riiklikku esindustahet.

ARVUSTUS

Aleksander Krawczuk. Trooja sõda: Müüt ja ajalugu. Poola keelest Olev Jõgi. Tallinn, Eesti Raamat, 1989. 272 lk.

Ei vaidleks küll ükski teadjam inimene vastu väitele, et Euroopa kultuuripiirkonna kõigi rahvaste ühispärandi alusepanijaks on kaks iidset rahvast: juudid ja kreeklased. Nende traditsiooni unustamine või põlgamine tähendaks kas lihtsalt asjatundmatust või siis isegi reetmist, tulemuseks igal juhul enda vaesetamine. Et vaimne vaesus võib olla riikliku kultuuripoliitika eesmärgiks, seda teame kõik; väga ilmekaiks näiteiks selle eesmärgi taotlemisest on olnud ametlik ateism (koos vaevalt varjatud antisemitismiga) ning antiikkultuuri ja -keelte kõrvaletõrjumine haridussüsteemist.

Seda viimast ei ole ju eriti tähele pandud, või kui ongi, siis pole asja võetud just väga valuliselt. Kõik see «vana» ja «kauge» on tundunud millegi teisejärgulisena, peaaegu ainult dekoratiivse elemendina, mis võib ka puududa. Nõnda ongi meil nüüd mitu generatsiooni filolooge ja ajaloolasi, kelle teadmised antiigist on tegelikult nulliligidased, juriste, kelle meelest *Codex Justinianus* koos Hammurapi savitahvlitega kuulub mingisse lastemuinasjutumaailma, meedikuid ja biolooge, kes ei teagi, mida konkreetselt tähendavad nende erialal kasutatavad salapärase kõlaga nõiasõnad jne. Lühidalt: pealiskaudse, peaaegu juurteta haridusega inimesi.

Kui algame käesoleva raamatu sirvimist lõpust, leiame kolmandal leheküljel pealkirja «Soovitame lugeda ka järgmisi teoseid»; selle all on anoteeritud Homeroose eeposte tõlkeid, kaht antiikkirjanduse antoloogiat, Edith Hamiltoni «Antiikmütoloogiat» ja Eduard Petiška lastele mõeldud muistendiraamatut, samuti teatatud kreeklase Menelaos Stephanidese peatselt ilmuvast kaheköitelisest mütoloogiateosest noortele. Aastakümnete jooksul on meie vähesed eriteadlased ja nende juhendatud entusiastid kõigest vastakast hoolimata, isegi selle kiuste ometi mõndagi teinud, nii et teatav alus tõelise eesti akadeemilise kultuuri taastamiseks selles põhilise tähtsusega osas on olemas. Tuleb lisada veel saksa

keelest tõlgitud kaheköiteline «Antiigileksikon» (Tallinn, Valgus, 1983), mille kasutajat peab paraku mõninga «honeckerismi» eest hoiatama, ja nii M. Tronski suur kui Richard Kleisi väike antiikkirjanduse ajalugu, mida mõlemat samuti aeg on küllalt kriitiliselt võtta, faktilist osa siiski arvestades.

Sel taustal on A. Krawczuki raamat, mis sisaldab Trooja sõja lugude ümberjutustusi (enamasti Homerose, ent ka teiste allikate põhjal) koos nende filoloogilise ja ajaloolise kommentaariga, endastmõistetavalt tervitatav. Ta võiks täita umbes seda osa, mis Eesti Vabariigi ajal koolis käinute jaoks kuulus Gustav Schwabi kahes raamatus ilmunud Trooja sõja loole («Homeros'e Ilias», «Homeros'e Odysseus», mõlemad 1923 A. H. Tammsaare tõlkes). Võin kinnitada, et 1930. aastate poisid lugesid seda õhinal — kes lihtsalt väga huvitava «jutuna», kes haridusallikana, mõni isegi ettevalmistusena eesseisvale avastusmatkale Homerose algteksti-maailma. Mis kõige olulisem: ei tulnud kõne allagi, et endast lugu pidav keskkooliõpilane ei teadnuks, mida tähendab Parise kohus, Trooja hobune või Polyphemos. Korduvalt ongi tolleaegsed inimesed arutanud, et Gustav Schwabi teos tuleks uuesti välja anda.

Niisuguste arutluste puhul olen siiski jäänud kahtlevaks. 1838—1840 originaalis ilmunud teos on minu arvates mõnes olulises aspektis aegunud. Saksa romantismi põlgamata, arvan ometi, et see vaprus, mida Gustav Schwabi ajal ülistada võis ka humanistlike vaadetega inimene, sest rüütlivoorused ei tarvitsenud tollal veel kohe militarismi tähendada, on nüüdses kontekstis saanud teise ilme. Homeroselt endalt leiame barbaarsete lahingupiltide kõrval ometi ka vapustavaid kaastundekujutusi (Priamos Achilleuse juures); veel tänapäevasemalt kõlavad kreeka tragöödiad, mille ainek on pärit Trooja sõja lugudest. A. Krawczuki raamatu ühe osa pealkirjaks on «Troojalannad»; autor on selles tsiteerinud muu hulgas peaaegu terve teataja-kirjelduse Polyxena ohverdamisest (Euripidese tragöödiast «Hekabe»). Nõnda on ta saavutanud selle emotsionaalse efekti, mida Schwabi teosel peaaegu pole, mis aga on antiikseist allikaist täiesti leitav ja tänapäevale oluline. Sõda on ennekõike midagi väga hirmsat!

Võib-olla peaks iga Euroopa kultuuriga rahvas sõnastama oma Trooja sõja loo ise, vastavalt omaenda ainulisele traditsioonile, nii ajaloolisele kui kirjanduslikule. Näiteks ei ole ju eesti lugejale vältimatult oluline teada, et Trooja sõja motiive leidub ka poola luules (Jan Kochanowski, Juliusz Słowacki), sest kui neid ka eesti luules on vaevalt, siis see-eest mujal küll, ja vahest olnuks kasulikum tsiteerida hoopis Schillerit. See on muidugi piasiasi, aga osutab selgesti sellele, et A. Krawczuk on kirjutanud «Trooja sõja poolakatele».

Arvustus

«Trooja sõda eestlastele» võiks vähemalt ühes suhtes olla rikkam. Need peatükid, mis kõnelevad vanakreeka eepilise luule kujunemisest ja Homeroose probleemist (lk 27—40) on kirjutanud autor, kes ei tunne läänemeresoome rahvaste eepiliste laulude traditsiooni, seda «Euroopa indiaanlaste» omapärast lisandit maailmakultuurile. Muidugi ei ole ta arvesse võtnud ka Kesk-Aasia rahvaste «Homerosi», kes loomulikult pidid paeluma August Annisti tähelepanu, nagu ta seda on märkinud järelsõnas oma «Odüsseia» tõlkele. Siin on meil kui natuke-siiski-asiatidel omad eelised!

Aga ikkagi on väga hea, et meie polonistid (kadunud Olev Jõe kõrval ka Ruth Karemäe) on avastanud niisuguse sümpaatse autori nagu Aleksander Krawczuk, nii et samal aastal ilmus temalt isegi kaks antiigiainelist raamatut (teine oli «Kleopatra»). Siinkirjutajal oli rõõm värsitõlgete osas nende ilmumisele kaasa aidata, võetagu ka käesolevat kirjutist eeskätt rõõmuavaldusena.

Ain Kaalep

VÄITLUS

Toomas Paul. Juhatus Uku Masingu juurde. — Akadeemia, nr 5, 1989, lk 1006—1023.

Albert Soosaar:

Mag. T. Pauli kirjutatud artiklisse on sattunud mõningaid ebatäpsusi ja täiendamist vajavaid andmeid.

«1938. a kevadest päälle täitis / U. Masing / VT ja semi filoloogია professori kohta. Kuigi ta loengute maht oli suur (15 tundi nädalas), jõudis ta kirjutada põhjaliku deskriptiivse heebrea keele grammatika» (lk 1009).

1937. a (tiitlis 1936) ilmus Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi kirjastusel «Heebrea keele grammatika. Koostanud mag. Uku Masing.» Raamatu tiitellehe siseküljel on märkus: «Selle grammatika tegelikud koostajad on yliõpilased: H. Pihl, H. Pöld ja E. Saag. Nad on kasutanud selleks mu loenguid 1935 aastal ja trykitud grammatikaid. H. Pihlalt on verbi yldkäsitlus ja שׁוֹב verbid, H. Pöllult noomen ja שׁוֹב verbid, E. Saelt lugemiseõpetus, pronoomen, partiklid, וְ ja וּ verbid. Jääva osa olen valmistanud ise selle grammatika jaoks. + Hugo Masing +»

«Samasse aega mahtus ka eesti Piibli 200. juubeliks «Looduse» kirjastusel trükitud Suure Piibli jaoks teksti redigeerimine (U. Masing tegi üksinda kogu töö; misjonijuhataja praost Harald Põllu nimi märgiti ostjate meelitamiseks, kuigi tal ei olnud mingit tegemist selle väljaandega). Kõik poeetilised osad (Psalmid, Õpetussõnad, Koguja, Iiobi, prohvetite rütmilised osad) ja apokriivad Uku Masing tõlkis kogunisti uuesti» (lk 1009).

H. Pöld redigeeris sel ajal, kokkuleppel Briti ja Välismaa Piibliseltsiga, eestikeelse Piibli teksti. Piibliseltsi esindaja H. Kokamägi, kirjastas (17. XII 1937) EELK Piiblitõlke Komisjoni esimehele, Rapla koguduse õpetajale J. Liivile, taunis H. Põllu kaastööd Suure Piibli teksti redigeerimisel. H. Pöld seletas EELK Piiskopile (kiri 21. XII 1937): «H. Kokamäel on teada, et Pildipiibel ilmub täiesti vanas tõlkes. Seal õigekeelsuse parandusi ei tehta rohkem kui eelmiste trükkide juures; parandatakse kirjaviisi ja õiendatakse

Väitlus

mõned liiga väärad objektkasused. Seda toimetab ainult dr. J. W. Weski... Kui minu nimi on pandud reklaami, siis vist küll dr. Weski teatel, et mina temale lubasin nõuks olla, kui ta mõned ropud sõnad... tahab asendada viisakamatega.» Suure Piibli tiitelhel esinevad andmed piibliteksti revideerimise ja redigeerijate kohta ilmusid Suure Piibli esimeses vihus, s. t enne kui kogu piiblitekst oli redigeeritud ja on kogu Suure Piibli kohta desorienteerivad. Umbes poole Vana Testamendi tekstist, ajaloolised raamatud, redigeeris tõepoolest nimetatud abilistega dr. J. V. Veski suuremal või vähemal viisil. Töö käigus aga loobuti senisest redigeerimisviisist ning prohvetite, poeetiliste osade ja apokriiva raamatute tekstid anti tõlkida mag. U. Masingule. H. Põld teatas siinkirjutajale, et sellest peale ta loobus edasisest kaastööst Suure Piibli juures. Siinkirjutaja töötas sel ajal EELK Sisemisjoni Seltsi peasekretärina ja tal oli tihedaid ametialaseid kontakte H. Põlluga. H. Põld ei nõustunud U. Masingu tõlkes paljude uudis- ja murdesõnadega, mille tähendust tuli lihtsal piiblilugejal teatmeteostest otsida. Samuti pidas ta paljusid U. Masingu tarvitatud väljendeid labaseks ning Piibli teksti ebasobivaks.

Ei ole mõistetav mag. T. Pauli väide: «Ta /U. Masing/ tõlkis võimalikult vana tõlke sõnadega, kuid püüdis, et lause tuleks lihtsam ja arusaadavam» (lk 1009), silmas pidades näiteks järgmisi ja paljusid samasuguseid lauseid Vānas Testamendis: «Lõmaks lõmastatakse maa, peruks perutatakse maa, kõikuma kõigutatakse maa» (Jes 24, 19). «Sest kahmakas on otsa saanud ja pilges on lõppenud, ja kõik on ära kaotatud, kes walwawad nurjatust tehes» (Jes 29, 20). «Aga tema on läbi torgatud meie ülesastumiste pärast ja meie ülekohtu pärast lõhki litsutud» (Jes 53, 5).

«27. novembril 1935. a, 25-aastasena esitas Uku Masing doktoriväitekirja «Der Prophet Obadja». Ta suulised doktorieksamid tunnistati õiendatuks 18. III 1936. a, väitekirja lubati kaitsmisele ja trükkimisele 30. V 1936. a (kaitsmist **venitas prof. A. von Bulmerincq kartuses**, et teda vanusepiirile jõudnult ei kinnitata edasi professoriks)» (lk 1009; minu rõhutus).

Dekaan prof. S. Aaslava: «Juba 1935./36. õppeaastal sooritas kandidaat /s.o U. Masing/ suulise doktorieksami ja esitas väitekirja, mille kaitsmine on seni pidanud edasi lükkuma trükkimise pikalevenimise tõttu.» («Arvamused Tartu Ülikooli Usuteaduskonna vakantsile Vana Testamendi usuteaduse ja semi keelte professorile kandideeriija teaduslikkude tööde ja sobivuse kohta» (AeCUT C XXV, 1940, lk 9).)

Usuteaduskond soovis prof. A. von Bulmerincqi surma tõttu vabanenud Vana Testamendi ja semi keelte õppetoolile valida

senist õppeülesandetäitjat mag. U. Masingut. Usuteaduskond palus Helsingi Ülikooli Vana Testamendi professoril A. F. Puukkol ja Tartu Ülikooli juuditeaduste professoril L. Gulkovitšil avaldada arvamust a) U. Masingu sobivuse kohta sellele õppetoolile ja b) ta trükis avaldatud teoste kohta. Nende ja dekaan S. Aaslava arvamused esimese küsimuse kohta olid üksmeelsed. A. F. Puukko: «...mulle on tekkinud mulje, et teda võib nüüd Vana Testamendi teoloogia ja semi keelte vakantsele professorile kompetentseks tunnistada» (Arvamused..., lk 5). Prof. L. Gulkovitš: «...pean teda võimeliseks töötama väärilt ja edukalt E. V. Tartu Ülikooli Usuteaduskonna professorina» (op. cit., lk 8). S. Aaslava: «...ma ei kõhkle konstateerimast ainsa kandidaadi mag. theol. Uku Masingu kompetentsust ning sobivust Vana Testamendi usuteaduse ja semi keelte vakantse professori jaoks» (op. cit., lk 17).

Mainitud teadlaste arvamused U. Masingu tööst olid mõneti kriitilised. Prof. A. F. Puukko: «Kahtlemata tuleb kohataotleja peatöök pidada ta põhjalikku uurimust Obadja üle. Oma eessõnas iseloomustab autor seda raamatut «igavaks». Selles on tal õigus. Kui niisugusel viisil eksegeesitakse, et esmalt kõik teised õpetlased kirikuisadest kuni modernse ajaloolis-kriitilise uurimuse esindajateni ära kuulatakse, enne kui lõpuks sõandatakse oma arvamusega esineda, siis muutub uurimus paratamatult igavaks, väsitavaks ja ebanauditavaks. Veel halvem on aga, kui selle meetodi puhul tulemus, hoolimata tohutust tööks kasutatud ajast ning vaevast, kõhnaks osutub. /- - -/ Igatahes ma ei taha väita, et eksegeesi ajalugu oleks tänapäeva uurimisele tähtsusetu, aga niisuguste skolastika tööviisi meenutavate tähtsusetute pisiasjade ja kirjelduste vastu, nagu neid mag. Masingu raamat pakub, on meie ajal vähe huvi. Ja niisuguste raamatute kasu on ka nende väheste inimeste jaoks, kes ei lase end häirida seda läbi lugemast, üsna tühine» (op. cit., lk 3—4). A. von Bulmerincq: «Juba lühendite lehekülgede arv näitab, milline tohutu kirjandus on siin läbi töötatud. Nõnda on käesoleval töö silmapaistev teaduslik karakter, mis teeb autorile igakülget au... /- - -/ Ometi on nimetatud eeliste kõrval ka ilmseid puudusi. /- - -/ Suureks puuduseks on peale selle buršikoosne, korduvalt esinev teravmeelitsev stiil. Buršikoossete väljendite kõrval esineb tõestamatuid väiteid» (op. cit., lk 11—12). S. Aaslava: «Kandidaadi otse üllatav hoolimatus õigekeelsuse vastu ei tee ju küll muud, kui vaid tekitab lugejas ebasoodsaid tundeid autori vastu. Kuid ebaloomulik sõnadejärjestus ja ülipuudulik interpunktsioon on väga sagedasti juba tõsiselt pidurdamas ning raskendamas loetava teksti mõistmist. Ka muidu kannatavad kandidaadi tööd paiguti viimistlematuse all» (op. cit., lk 17).

Väitlus

Prof. A. von Bulmerincqi ja prof. S. Aaslava tähelepanekuid kinnitavad peale muude ka järgmised seigad. U. Masingu saksa keeles kirjutatud doktoriväitekirjas on järjekindlalt eiratud saksa keele ortograafiat. Töö ise on deditseeritud «OMA ESIISADE, VALGU JA RAIKÜLA NÕIDADE, SUREMATUILE SÜDAMEILE JA ÜLESTÕUSVAILE KEHILE» («Der Prophet Obadja», lk 3). Tööd ennast hindab autor: «Kuna ma ei meelita ennast lootusega, et peale nimetatute /s.o A. v Bulmerincqi ja saksa keele toimetaja/ veel paljud teised minu raamatu läbi loevad /-- --/. Ma usun, et kasu omast tööst tohin ma ometi loota, ja nimelt, et lähema 200 aasta jooksul ühtki sarnast Obadja töötlust tarvis ei ole» (op. cit., lk 5). U. Masingu «buršikoosse ja teravmeelitseva» stiili näitena ta teaduslikes töödes võiksid paljude teiste hulgas olla kaks lauset: «Samueli jumal on väga jonniv ja tõrges nagu ülemeelik laps, tahab, et tapetakse saak otsekohe ja ei kärsi oodata ohverdamiseni» («Iisraeli rahva ajaloo autoriseeritud konsept mag. Uku Masingu loengute järgi». Tartu, Akadeemilise Kooperatiivi kirjastus, 1937, lk 171). «Saalomon on umbes eesti tööka isa prassiva poja taoline. Mitte ainust sõda pole ta pidanud teksti järgi, vaid on rahuldanud oma verejānu oma lähemate inimeste kallal. Ajanud taga igasugust luksust, mille tõttu ta troon hakkas logisema ja vaaruma» (op. cit., lk 216). Siinkirjutaja ei taha kedagi, ka mitte U. Masingut, õpetada, millist stiili tuleks teaduslikus töös tarvitada. Stiil on iga autori isiklik asi. Aga siinkirjutajal on ka õigus rõhutada, et mitmed U. Masingu avaldatud «vaimukused» Jumala, Piibli, kristliku kiriku ja mõningate inimeste arvel on ristiinimesele võõrastavad.

Ei ole vaieldav ega vaja tõestamist, et U. Masing oli erakordselt andekas inimene. Ta lugemus, õpetatus, töövõime, teda huvitatavate alade ja teemade ulatus, millega ta tegeles, oli erakordselt suur. Ometi ei ole väitel «ta oleks võinud» vajalist katet. Ükski inimene ei «oleks saanud» teha ega anda rohkem, kui ta on teinud või andnud. U. Masing oli oma tohutute teadmistega ikkagi ainult inimene ja inimene oma nõrkustega, kes vajab Jumala armu.

EDITORIAL NOTE

This issue of «Akadeemia» starts with an essay by Jüri Talvet, a philologist who lately visited Spain. He speaks about the similarities and differences in the fate of the Estonians and the Basques and Catalans living in Spain.

Next, we introduce three very different writers and thinkers in translation. We present four short-short stories, which can also be considered essays of a kind, by Franz Kafka, a well-known author to the Estonian reader. Emil Cioran, a French writer of Romanian descent, discusses the social problems of Eastern and Western Europe proceeding from the situation which took shape after the 1956 Hungarian uprising. The translator Leena Tomasberg has added a general survey of his work. To introduce the great Swedish mystic Emanuel Swedenborg (1688—1772), we publish an essay by Lars Gyllensten, one of the best-known Swedish authors, a poem in Ovid's manner by Swedenborg himself (in Ain Kaalep's translation), and a commentary by theologian Robert Kannukene.

Arvo Valton whom the Estonian reader knows as an author of novels, short stories and aphorisms deals with several problems of art and life in his aphoristic-style essay. We continue the publication of Uku Masing's (1909—1985) manuscript legacy with his essay «On compromises».

Psychiatrists Alo Jüriloo and Vaino Vahing discuss the most intriguing problems of present-day psychiatry,

Editorial note

paying special attention to Thomas S. Szasz's viewpoints. Their article will continue in the next issue of our journal.

Three writings speak about 20th-century history. Helmut Piirimäe and Evald Laasi deal with concrete situations in Estonian history, Toe Nõmm with the participation of the Soviet Union in World War II. Margus Laidre surveys thoroughly Finnish historian Karl Tarkiainen's book published in 1986 on the image of Russia in Sweden and Finland throughout the 16th, 17th and 18th centuries.

Last year we celebrated the 250th anniversary of the first translation of the Bible into Estonian. In Finnish the Bible was published earlier, in 1642. Osmo Ikola, a Finnish philologist, discusses the problems of its translation into Finnish.

100 years have passed since the birth of Hanno Kompus (1890—1974), a theatre director and critic with the education of an architect. We reprint his two interesting articles from the 1930s where he speaks about the need to create Estonia's own national architecture.

In the section of criticism Ain Kaalep reviews Alexander Krawczuk's book «The Trojan War» which has been translated from Polish. Theologian Albert Soosaar presents his counterarguments to Toomas Paul's treatment of Uku Masing, published in «Akademia» No. 5.

Nikolai Berdyayev's thorough treatment of the sources of Russian Communism comes to an end. In addition to it we publish the name index compiled by the translator Jaan Isotamm and as a postscript the Swedish-Estonian theologian Hjalmar Pöhl's (1908—1964) view on Berdyayev.

The myth of mental illness

Alo Jüriloo
Vaino Vahing

The paper deals with the antipsychiatric movement — an extremely radical reaction against the expanding policy of institutional psychiatry in the 1960s — and the standpoints of its prominent leaders Thomas S. Szasz, David Cooper and Ronald D. Laing. After a brief summary of the history of psychiatry in which two distinctly different trends — the biological and the psychological — are seen, the authors plunge into the realm of professor Szasz, who says that mental illness is a myth and contemporary psychiatry is not a medical way of treating patients, but an ideology and technology of radical remaking these people's behaviour who do not fit into the narrowly limited group of «normal» human beings. With the help of the natural sciences resp. medicine a huge wicked system has been built that uses medical terms and classifications to «cure» such mentally ill persons who actually have only «problems in living» or have been broken under the pressure of their microsocal community, usually family, and are therefore labelled as schizophrenics (Cooper).

Szasz shows us how institutional psychiatry serves the interests of society: on the one hand it helps to diminish the number of the unemployed and on the other it creates a lot of new jobs. Warning us to stop this cruel practice, Laing has even claimed that «schizophrenia is a sane reaction in an insane world».

Discussions on the formation of the Estonian national university

Helmut Piirimäe

In connection with the 70th anniversary of the Estonian national university the article reconsiders critically some problems of its history.

Tartu University was founded in 1632. During the Swedish period (until 1710, with an interval in 1665—1690) it used Latin as the medium of instruction. After the reopening of the University in 1802 the language of instruction and research was German. In 1889, in the course of the Russification policy, the instruction at the University was transferred to the Russian language. After the occupation of Estonia by the troops of the German empire in 1918 the German-language Landesuniversität was founded instead of the previous University in the

Summaries

autumn of the same year. The Estonian students decided to boycott this university. After the defeat in World War I the German troops had to leave. On December 1, 1918 the University was taken over by the Estonian Provisional Government commission headed by headmaster Peeter Põld who became curator of the University. Preparations for opening the Estonian national University were hindered by the Estonian War of Independence which began on November 28, 1918.

From December 21, 1918 to January 14, 1919 Tartu was occupied by Soviet Russian troops. The military forces shared the power with the Bolshevik puppet government calling itself the Estonian Working People's Commune whose activities have been glorified in the Soviet-centred and party-dogmatic treatment of history for political reasons. Actually, this government had no policy of its own, it proceeded from the decrees of the Soviet of Russian People's Commissars and from the regulations of the People's Commissar for Education. For the sake of «democratization» academic degrees were abolished and no secondary education was required in order to enter the University. This way the University would have lost its academic character and would have been

changed into a people's university. The equality of the Estonian, Russian and German languages was declared, although, taking into account the actual state of affairs, without any preference to Estonian Russian would have become dominant. The transition of Tartu University into the Estonian national university was connected with the foundation and fortification of the Estonian Republic.

It cannot be claimed that the foundation of the Estonian university proceeded slowly. One should take into account that the War of Independence took place at the same time and the Estonian people defended its freedom and existence against Bolshevik Russia and the German Landeswehr. Teaching staff was difficult to find. Tartu University started its activities on October 6, the festive opening ceremony took place on December 1, 1919.

Foundation of the Theological Faculty or a corresponding department was a controversial issue when Tartu University was changed into a national university where the instruction was in the vernacular. At first the atheistically minded scholars did not include the faculty in the structure of the University. The faculty was founded anyhow, taking into consideration the people's religious

feelings, the lack of pastors, the need for the students who had studied theology earlier to continue their studies, and the presence of theologians suitable for lecturers. The Theological Faculty was an essential part of Tartu University of the Estonian Republic, though it was dissolved, immediately after the forcible annexation of Estonia into the Soviet Union in 1940.

Grain crop and visual judgment

Evald Laasi

It had become pointless to study the history of Soviet Estonian agriculture as it was known that the official data on crops had been falsified, but it was not allowed to correct them in print.

Students of post-war Estonian agricultural history were trapped in such a blind alley in the 1970s when it became known that official statistics had exaggerated the crop yield of the post-war years. From 1947 on it was forbidden in Estonia to calculate the grain yield in granary weight and it had to be done «according to visual judgment on stalk or root a week before harvesting the corresponding culture».

The explanation given to justify this order said that «the yield obtained at thresh-

ing, or the granary yield as it is called, is less than the actual yield because not all the grain that ripens on the stalk will reach the granary, nor will it be received at threshing: the yield obtained at threshing, or the granary yield, is smaller than the actual yield by losses arising at harvesting, storing in stooks or ricks and threshing or remaining in the straw, the ears, etc.».

This order in effect demanded the falsification of yields to show them to be larger than they actually were. As a result, in 1947 the total grain crop of Estonia was raised from 430,000 metric tons to 613,500 and in 1948 from 438,000 metric tons to 528,000, etc. Already before 1947 the yields of 1944—1946 had been shown to be higher than they were.

This kind of falsification had a propagandistic effect, enabling to show that the situation in agriculture and people's nutrition was good and constantly improving under the fruitful conditions of Soviet power. Naturally, it was also profitable for the bureaucrats concerned, who could make themselves appear in a good light before their superiors. But the main reason for the falsifications was much simpler. At that time the recently founded collective farms could not possess

Summaries

any agricultural machinery. Nearly all the work in the fields was done by state-owned machine and tractor stations, whom both collective and private farms had to pay in kind, mainly in grain. This rather high payment, however, did not depend on the amount or quality of the work, but on the grain yield of the farm where the work was done. The artificial raising of yields made it possible to demand higher pay and to rob collective farms and peasants.

Lend-lease and the Western Front Toe Nõmm

Though the Red Army played the main role in the struggle against Nazi Germany, US and British support was of great importance as well. The Soviet Union received large amounts of non-ferrous metals, machinery and food by

lend-lease. In some areas, e. g. aluminium and cars, foreign aid exceeded the Soviet Union's own production during the war. The absence of lend-lease would inevitably have had an effect on the production of arms in the Soviet Union and its army's combat capability. Germany's military power in 1944 was greater than ever before; for the first time it surpassed the Soviet Union in the production of armaments as well. Opening of the Western Front helped the Red Army to gain the superiority necessary for success in the East. As a result of British and American strategic bombings, German output of weaponry decreased and its fuel industry was destroyed. Without western military and economic aid the Red Army could not have gained victory by the spring of 1945. If the war had dragged on, the complete defeat of Germany would have become doubtful.

ОТ РЕДАКЦИИ

Что общего и что различного в исторической судьбе эстонцев и живущих в Испании басков и каталонцев? На этот вопрос пытается ответить филолог Юрий Тальвет, недавно вернувшийся из Испании. Его эссе открывает номер.

Далее публикуются переводы произведений трех очень различных писателей и мыслителей. Литературное наследие Франца Кафка представлено четырьмя короткими рассказами, которые можно считать и своеобразными эссе. Эмиль Сиоран, французский писатель румынского происхождения, размышляет об общественных проблемах Восточной и Западной Европы, уделяя основное внимание ситуации, которая сложилась после восстания 1956 года в Венгрии. Переводчица Лезна Томасберг дает общую характеристику его творчества. Ряд материалов знакомит читателей с личностью и творчеством видного шведского мистика Эмануэля Сведенборга (1688—1772). Это эссе Ларса Гилленстена, одного из самых известных современных шведских писателей, стихотворение самого Сведенборга, написанное на латинском языке в манере Овидия, (перевод Айна Кааллепа), и комментарий, принадлежащий перу теолога Роберта Каннукене.

Эссе Арво Валтона, автора многих романов, новелл и афоризмов, написано в афористическом стиле и посвящено различным проблемам жизни и искусства. Мы публикуем также эссе Уку Мазинга (1909—1985), продолжая знакомить читателей с его рукописным наследием.

Психиатры Ало Юрилоо и Вайно Вахинг касаются самых интригующих проблем в современной психиатрии, уделяя особое внимание концепции Томаса Саса. Публикация их статьи будет продолжена в следующем номере.

Три работы посвящены проблемам истории нашего века. Хельмут Пийримяз и Эвальд Лаази размышляют о событиях в Эстонии, Тоэ Нымм рассказывает об участии СССР во второй мировой войне. Маргус Лайдре знакомит читателей с книгой финского историка Кари Таркияйнена, вышедшей в 1986 году и посвященной воображению России в Швеции и Финляндии на протяжении XVI, XVII и XVIII веков.

В прошлом году мы отмечали 250-летие издания Библии на эстонском языке. Финский перевод Библии был опубликован ранее, в 1642 году. О проблемах перевода Священного писания на финский язык говорит в своей статье финский филолог Осмо Икола.

Со дня рождения Ханно Компуса (1890—1974) исполнилось 100 лет. Мы публикуем две статьи этого заслуженного театрального деятеля, архитектора по образованию. Тема статей — о необходимости создания эстонской национальной архитектуры.

В разделе рецензий Айн Каалеп дает оценку книге Александра Кравчука «Троянская война» (перевод с польского). Теолог Альберт Соосаар дискутирует с Тоомасом Паулем, автором работы об Уку Мазинге, опубликованной в пятом номере «Акадеэмиа» прошлого года.

Заканчивается публикация исследования Николая Бердяева об истоках русского коммунизма. К этой публикации приглашается личный указатель, составленный переводчиком Яном Изотаммом и статья о Бердяеве шведско-эстонского теолога Ялмара Пеля (1908—1964).

Миф о психической болезниАло Юрилоо
Вайно Вагинг

В статье говорится об антипсихиатрическом движении, — представляющем собой сверхострую реакцию против экспансии институциональной психиатрии в 1960-е гг. Авторы рассматривают точки зрения главных представителей этого движения — Т. С. Саса, Д. Купера, Р. Д. Лаинга. После краткого обзора истории психиатрии, в которой прослеживаются две явно различаемые тенденции, биологическая и психологическая, авторы описывают теорию профессора Саса, который считает, что психическая болезнь — это миф. Современная психиатрия — это не медицинское лечение больных, а идеология и технология радикального переформления поведения тех людей, которые не вмещаются в строго ограниченную группу «нормальных».

При помощи естественных наук, особенно медицины, создана разветвленная жесткая система, которая пользуется медицинскими терминами и классификациями для «излечения» душевнобольных, которые в действительности имеют лишь сложности с решением «жизненных проблем» или не выдержали давления микросоциального

общества, обычно семьи, и поэтому считаются шизофрениками (Купер). Сас показывает почему методы лечения используемые в нозологической психиатрии, отвечают интересам общества: во-первых, они помогают уменьшить число безработных, а, во-вторых, способствуют созданию многих новых рабочих мест. Призывая нас прекратить эту злобную практику, Лаинг сказал: «Шизофрения — это разумная реакция в безумном мире».

Дискуссии вокруг возникновения эстонского национального университета Хельмут Пийримяэ

В связи с 70-летним юбилеем национального университета в статье рассматриваются некоторые проблемы, касающиеся истории его создания.

Тартуский университет был основан в 1632 году и в эпоху господства шведов обучение в нем велось на латинском языке до 1710 года с перерывом от 1665 до 1690 года. После повторного открытия университета в 1802 году учебная и научная работа стала вестись на немецком языке. В связи с начавшейся в 1889 году русификацией языком обучения стал русский. После оккупации Эстонии войсками кайзеровской Германии на месте прежнего университета был ос-

Резюме

нован немецкоязычный *Landesuniversität*, который эстонское студенчество решило бойкотировать. Поражение в первой мировой войне заставило немецкие войска покинуть Эстонию. 1 декабря 1918 года университет перешел в ведение комиссии Эстонского Временного правительства во главе с директором школы Пеэтером Пыльбом, ставшим куратором университета. Подготовка к созданию эстонского национального университета была прервана начавшейся 28 ноября 1918 года Эстонской Освободительной войной.

С 21 декабря 1918 года по 14 января 1919 года Тарту был оккупирован войсками Советской России. Наряду с военной властью в Эстонии функционировало большевистское марионеточное правительство, называвшее себя Коммуной Эстонского трудового народа. Деятельность этого правительства прославляла по политическим мотивам советско-центристская и партийно-догматическая историография. На самом деле правительство не вело самостоятельной политики, а шло из декретов Совета Народных Комиссаров в Советской России, а также указов наркома просвещения. Во имя «демократизации» в университете были отменены ученые степени; для поступления в университет не тре-

бовалось больше иметь среднего образования. Таким образом университету грозила потеря академического статуса, его хотели приравнять к народному университету. Предполагалось, что эстонский, русский и немецкий языки будут иметь в университете равные права, однако очевидно, что отсутствие приоритета эстонского языка привело бы к господству русского. Создание эстонского национального университета было связано с созданием и упрочением Эстонской Республики.

Ошибочно было бы утверждать, что создание эстонского университета прошло медленно. Необходимо учитывать, что в это время велась Освободительная война, в которой эстонский народ, защищая свою независимость и существование, противостоял большевистской России и немецкому Ландесверу. Большие сложности возникли с преподавательскими кадрами. Учебный год в Тартуском университете начался 6 октября, а торжественное открытие состоялось 1 декабря 1919 года.

Одним из спорных вопросов в процессе превращения Тартуского университета в национальный университет с родным языком обучения, являлся вопрос об основании теологического факультета или отделения. Поначалу ате-

истически настроенные ученые не включили этот факультет в структуру университета. Однако факультет все же был создан. Основатели его приняли во внимание религиозные чувства народа, а также, то, что в Тарту отсутствовали пасторы и необходимо было продолжать образование тем, кто прежде изучал теологию. В Тарту находились и подходящие кандидаты в преподаватели теологического факультета. Теологический факультет являлся существенной и необходимой частью Тартуского университета, однако он был ликвидирован сразу же после насильственного включения Эстонской Республики в состав СССР в 1940 году.

Урожай и глазомер Эвальд Лаази

Исследовать историю сельского хозяйства кажется бессмысленным, так как очевидно, что официальные данные о величине урожаев не соответствуют действительности. В то же время в печати не разрешается вносить в эти данные поправки.

Исследователи послевоенной истории сельского хозяйства в Эстонии оказались в 1970-е годы в тупике, так как именно в это время выяснилось, что данные об урожаях

в послевоенные годы в официальной статистике завышены. Начиная с 1947 года, в Эстонии было запрещено вести учет урожаем в амбарном весе, это надо было делать «на глаз, когда еще зерновые культуры растут на полях, за неделю до их уборки».

В доказательство этого распоряжения приводилось следующее объяснение: «урожаем полученный после молотбы или амбарный урожай, как его принято называть, меньше фактического урожая, поскольку не все созревающие на колосьях зерна попадают в амбар и не все из них извлекаются при молотбе; урожай полученный после молотбы меньше фактического за счет убытков, понесенных при уборке, хранении в скирдах или стогах, молотбе. Часть зерен остается также в соломе, колосьях и т. д.»

Подобное предписание непосредственно предполагало завышение фактических данных о величине урожаев. В результате этого урожай зерновых в Эстонии в 1947 году повысился до 613 500 тонн (в действительности — 430 000 тонн); в 1948 году — до 528 000 тонн (в действительности — 438 000 тонн) и т. д. Вместе с тем уже в 1944—1946 гг официальные данные об урожаях были завышены.

Резюме

Приписки выполняли пропагандистскую функцию: в стве и снабжении населения положение в сельском хозяйстве они свидетельствовали, что продовольствием хорошее, и оно все более улучшается в благоприятных условиях Советской власти. С другой стороны, приписки приносили большую пользу заинтересованным в них бюрократам, которые стремились выслужиться перед начальством.

Однако главная причина, обусловившая появление приписок, гораздо более проста. В то время колхозы, которые только начали основывать, не имели сельскохозяйственной техники. Почти все полевые работы выполнялись государственными машинно-тракторными станциями, и оплачивать эти работы как колхозам, так и владельцам хуторов полагалось в натуре, то есть в большинстве случаев — зерном. Эта довольно высокая плата не зависела от количества проделанной работы и ее качества, а от величины урожая в колхозе или на хуторе, где выполнялись эти работы. Искусственное завышение величины урожая давало возможность требовать более высокой платы и грабить колхозы и крестьян.

Ленд-лиз и второй фронт Тоз Нымм

Хотя Красная Армия играла главную роль в борьбе с Германией, большое значение имела также поддержка США и Англии. Благодаря ей Советский Союз получал в большом количестве цветные металлы, машины и продовольствие. По производству алюминия и автомобилей Англия и США опережали военную продукцию СССР. Отсутствие ленд-лиза неизбежно оказало бы воздействие как на производство оружия в СССР, так и на боеготовность советской армии. Боевая мощь Германии особенно увеличилась в 1944 году. В отличие от предшествующих военных лет немцы превосходили СССР и по производству оружия. Открытие второго фронта помогло Красной Армии добиться необходимого для победы перевеса сил на востоке. В результате англо-американских стратегических бомбардировок военная продукция Германии уменьшилась, была разрушена топливная промышленность противника. Без военной и экономической помощи западных стран Красная Армия не смогла бы одержать победу весной 1945 года. Если бы война затянулась, то неизвестно, осуществился бы полный разгром Германии.

Nikolai Berdjajev

VEENE KOMMUNISMI
LÄTTED
JA TÄHENDUS

VII

Tõlkinud Jaan Isotamm

Kommunism sel kujul, mille ta Venemaal võttis, on äärmine etatism. See on kõike oma käpa alla haarav koletu Leviaatan. Nagu ma juba ütlesin, on nõukogude riik maailmas ainus järjekindel ja lõpuleviidud totalitaarne riik. Ta on Joann Julma ideede transformatsioon, vene ajaloolise riikluse vana hüpertroofia uus vorm. Kuid majanduselu mõistmine ühiskonna teenimisena ei tähenda sugugi iga majandusliku subjekti muutumist bürokraadiks ega riigi kuulutamist ainsaks majanduslikuks subjektiks. Kindlasti peab osa kõige suuremast tööstusest kuuluma riigile, kuid sellega kõrvuti peavad majanduslike subjektidena olema lubatud ka inimestevahelised kooperatiivid, töötajate sündikaadid ning üksikisikud, kellelt aga ühiskonnakorralduse tingimustega on võetud võimalus oma ligimesi ekspluateerida. Seejuures jäävad riigile kontrollivad ja vahendavad funktsioonid, mille sihiks on takistada inimese rõhumist inimese poolt. Ma ei sea endale eesmärgiks nende küsimuste üksikasjalikku vaatlemist. Oluline on vaid mainida, et etatism pole ainus uue ühiskonnakorralduse vorm. Inimeste vaimse vabadusega on rohkem kooskõlas pluralistlik kui monistlik sotsiaalne süsteem. Ühiskonna monistlik süsteem viib alati välja türanniani ja inimisiksuse rõhumiseni. Monism ongi marksistliku süsteemi peamine puudus. Igal juhul ei sobi totalitaarse riigi monism kokku kristlusega, sest ta muudab riigi kirikuks. Ning ees seisab kristlaste kangelaslik võitlus ilmaliku riigi absoluutsusenõuetega nii kommunismis kui fašismis. Selles võitluses võib kristlus puhastuda ja vabaneda tsesaropapismi pitserist, mida kirik on kandnud Constantinusest saadik. Kristlust kujutlen ma seostuvat ainult niisuguse süsteemiga — ma nimetaksin seda personalistlikuks sotsialismiks — milles isiksuse kui ülimala väärtuse printsiip ühendatakse inimeste vennaliku ühtsuse printsiibiga. Seejuures tuleb teha vahet — kommunism seda ei tee — kas püütakse saavutada õiglust ühiskondlikus elus, mis eeldab sundust, või

püüeldakse inimeste vendluse, tõelise ühtekuuluvuse ehk kommunikatsiooni poole, mis eeldab inimese vabaduse ja taevase armu olemasolu.

* * *

Ma tahtsin oma raamatus näidata, et vene kommunism on traditsioonilisem, kui tavaliselt arvatakse, et ta on põlise vene messianistliku idee transformatsioon ja deformatsioon. Lääne-Euroopas oleks kommunism täiesti teistsugune nähtus, vaatamata samale marksistlikule teorialele. Kommunismi traditsiooniliselt venepärasest iseloomust tulenevad nii tema positiivsed kui ka negatiivsed jooned: ühest küljest jumalariigi otsingud, ohvrivalmidus ning kodanluslikkuse puudumine, teisest küljest — riigi absolutiseerimine ja despotism, nõrgalt teadvustatud inimõigused ning ebaisikulise kollektivismi oht. Inimelu kogu täiuse suhtes ei pruugi kommunismi teostamise katse teistes maades kujuneda nii despootlikuks — see kommunism võib olla vähem terviklik ja vähem religioosusele pretendeeriv, oma vaimult sekulaarsem ning kodanlikum. Kommunismi probleemistik soodustab kristliku süüme virgumist, ta peab vallandama loova sotsiaalse kristluse, mida ei tule mõista kui sotsiaalset religiooni, vaid kui kristliku tõe avaldumist sotsiaalses elus. See tähendaks kristliku teadvuse vabanemist sotsiaalsest orjusest. Maailm elab inimese elu ja inimese enda dehumaniseerimise ohus. Inimese olemasolugi on kõigi maailmas toimuvate protsesside pärast ohtu sattunud. Selle ohu vastu aitab ainult inimese vaimne tugevnemine. Kui kristlus tuli maailma, siis kaitses ta inimest deemonitekummardamise ohu eest. Inimene oli kosmiliste jõudude, teda ahistavate deemonite ja loodusvaimude võimuses. Kristlus aitas inimesel vaimselt keskenduda ja allutas tema saatuse Jumalale. Nii loodi võimalus inimese võimuks looduse üle. Nüüd on kristlus taas kutsutud

Vene kommunismi lätted

kaitsma inimest ja tema terviklikkust jälle teda piinava demonolaatria eest, vanade kosmiliste ja uute tehniliste jõudude küüsi orjusselangemise eest. Ent seda saab teha vaid taassündinud ja loov kristlus, mis on truuks jäänud oma prohvetlikule vaimule ja pööratud jumalariigi poole.

Lõpp

TEOSES MAINITUD ISIKUID

Aksakov, Ivan (1823—1886), vene publitsist ja slavofiilide juht 1860. aastate algusest peale, ääremaade venestamise pooldaja. Toimetas ajalehti «Parus», «Den», «Moskva» ja «Russ».

Aksakov, Konstantin (1817—1860), eelmise vend, vene publitsist, luuletaja, ajaloolane ja keeleteadlane, üks slavofiilide ideoloog. Üliõpilasena kuulus Stankevitsi ringi, hiljem Homjakovi pooldaja. Vastandas Venemaad Euroopale, rõhutas igati erilist «vene hinge».

Amvrossi (Grenkov, Aleksandr, 1812—1891), vene vaimulik kirjanik, 1839 a-st Opta kloostri, munk 1842, 1860 valiti munk-pühakuks (elamise õpetajaks). Teda on peetud *starets* Zossima prototüübiks Dostojevski romaanis «Vennad Karamazovid».

Teosed: «Сборник писем и статей старца иеросхимонаха Амвросия Оптинского» I—II (1894—1897), «Собрание писем ... к мирским особам» (1906), «Собрание писем ... к монашествующим» I—II (1908—1909).

Avenarius, Richard (1843—1896), šveitsi filosoof, empiriokrititsismi rajaja. Sündis Pariisis, lõpetas ülikooli Leipzgis, a-st 1877 professor Zürichis.

Teosed: «Kritik der reinen Erfahrung» I—II (1888—1890), «Der menschliche Weltbegriff» (1891).

Axelrod, Pavel (1850—1928), vene revolutsionäär, algul narodnik, kuulus Tšaikovski ringi, siis Bakunini pooldaja, lõpuks koos Plehhanoviga üks vene sotsiaaldemokraatia rajajaid, 1903. a-st kuulus lahkhelide tõttu Leniniga menševike hulka, jäi veendunud bolševismivastasena emigratsiooni, oli II Internatsionaali juhte.

Baader, Franz Xaver von (1765—1841), saksa filosoof, katoliiklik teoloog ja müstik. Elukutselt arst ja mäetehnik, pidas honoraarprofessorina filosoofialoenguid Müncheni ülikoolis, propageeris Jakob Böhme müstilist õpetust.

Teos: «Fermenta cognitionis» (1822—1825).

Bakunin, Mihhail (1814—1876), vene revolutsionäär, anarhismi loojaid. Elas 1840. a-st Lääne-Euroopas, võttis osa 1849. a Dresdeni ülestõusust, mõisteti surma (otsus asendati eluaegse vangistusega), 1851 anti Venemaale välja, 1860 põgenes Siberist Inglismaale, tutvus Marxiga ja liitus I Internatsionaaliga, millest ta 1872 välja heideti, võttis osa ülestõusudest Hispaanias ja Bolognas.

Vene kommunismi lätted

Teosed: «L'empire knouto-germanique et la révolution sociale», «Государственность и анархия».

Basileios Suur (329—379), kirikuisa, Kapadookia metropoliit ja õigeusu pühak. Lõi idakirikute kloostrikorra (peaaegu kõik apostliku õigeusu mungad ja nunnad on basiliaanid). Tema jutlused, kõned ja kirjad on kõige täielikumalt antud välja Pariisis 1721—1730.

Bauer, Bruno (1809—1882), saksa teoloog ja piiblikriitik, Hegeli õpilane, eitas Kristuse ajaloolist olemasolu ning pidas ristiisku alles II sajandil pKr tekkinuks. Oli eradotsent Bonni ülikoolis.

Teosed: «Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker» I—III (1841—1842), «Kritik der Evangelien» I—IV (1850—1852), «Kritik der paulinischer Briefe» I—III (1850—1852), «Apostelgeschichte» (1850).

Bebel, Ferdinand August (1840—1913), saksa sotsiaaldemokraatide liider, üks II Internatsionaali juhte. Elukutselt treial, valiti 1867 Põhja-Saksa riigipäevale, kuulus 1869 SSDTP asutajate hulka, 1871. a-st Saksa riigipäeva liige, vangistatud 1872—1875.

Teos: «Aus meinem Leben» I—III (1910—1914).

Belõi, Andrei (Bugajev, Boris), 1880—1934), vene sümbolistlik luuletaja ja romaanikirjanik, välismaal viibides kohtus Rudolf Steineriga, oli antroposoof.

Teosed: «Золото в лазури» (1904), «Пепел» (1909), «Петербург» (1913—1914).

Bogdanov (Malinovski), Aleksandr (1873—1928), vene filosoof ja sotsiaaldemokraat, hiljem bolševik, polemiseeris Leniniga, üks Proletkulti ideoloog. Elukutselt arst, suri endaga tehtud katse tagajärjel.

Teos: «Всеобщая организационная наука» I—II (1913—1917)

Bonald, vikont Louis Gabriel Ambroise de (1753—1840), prantsuse riigimees ja publitsist, 1791. a-st emigratsioonis, üks restauratsioonija (1815—1830) ideoloog, teokraatliku monarhia pooldaja.

Teos: «Théorie du pouvoir politique et religieux» I—III (1796).

Buhharev, Aleksandr (1824—1871), vene usuteadlane ja vaimulik kirjanik, mungaseisuses 1846—1863 (arhimandriit Fjodor), püüdis lähendada õigeusu kirikut kaasajale, mis tõi kaasa konflikti vaimulike ülemustega.

Teosed: «О православии в отношении к современности» (1860), «Три письма к Н. В. Гоголю» (1861).

Bulgakov, Sergei, ülempreester (1871—1944), vene majandus- teadlane, filosoof ja teoloog. Oli poliitökonoomia professoriks Kiielis 1901—1906, Moskvas 1906—1918, 1918 a-st vaimulik, sund- pagulusse 1923, Pariisi Vene Vaimuliku Instituudi professor 1925. a-st. Võttis osa kogumiku «Vehhi» koostamisest, Berdjajevi lähimaid mõttekaaslasid.

Teosed: «От марксизма к идеализму» (1896—1903), «Капитализм и земледелие» (1900), «Два града» I—II (1911), «Философия хозяйства» I—II (1912), «О богочеловечестве» I—III (1933—1945).

Botkin, Vassili (1812—1869), vene kirjanik, kirjandus- ja kunsti- teadlane, Belinski ja Herzeni sõber, veendunud läänemeelne.

Teos: «Письма об Испании» (1847—1849).

Büchner, Ludwig (1824—1899), saksa arst ja materialismi pro- pageerija, Darwini pooldaja. Võttis osa 1848. a revolutsioonist, era- dotsent Tübingenis.

Teos: «Kraft und Stoff» (1855).

Cornu, Auguste (1888—1981), prantsuse ajaloolane, 1923. a-st kommunist, Ida-Saksamaal Berliini ülikooli professor 1948—1956, NSVL TA välisliige.

Teos: «Karl Marx. L'homme et l'oeuvre. De l'hégélianisme au matérialisme historique (1818—1845)» (1934).

Cunow, Heinrich (1862—1936), saksa etnograaf ja sotsiaaldemo- kraat, Marxi õpetuse edasiarendaja. Berliini ülikooli professor ja etnograafiamuuseumi direktor 1919—1924.

Teosed: «Ursprung der Religion und des Gottesglaubens» (1920), «Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie» I—II (1920—1921).

Deborin (Joffe), Abram (1881—1963), nõukogude filosoof, VSDTP liige 1903, menševik 1907—1917, VK(b)Ps 1928, NSVL TA liige 1929. Kaitses Hegeli dialektikat mehhanistide rünnakute eest.

Teos: «Диалектика и естествознание» (1930).

Deutsch, Leo (Deitš, Lev), 1855—1941), vere revolutsionäär, kor- duvalt vangistatud, 1879 «Maa ja Vabaduse», hiljem «Musta Ümber- jaotuse» liige, 1883 marksistlikus «Töö Vabastuse» rühmas, oli

Vene kommunismi lätted

üks VSDTP liidreid, 1917 menševistliku ajalehe «Jedinstvo» toimetaja, jäi N Liitu ja tegeles Plehhanovi teoste väljaandmisega.

Dühring, Karl Eugen (1833—1921), saksa filosoof ja majandusteadlane, antisemiit ja ristiusu vastane. Oli eradotsent Berliinis, jäi pimedaks.

Teosed: «Natürliche Dialektik» (1865), «Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus» (1871), «Wirklichkeitsphilosophie» (1895).

Fedotov, Georgi (1886—1951), vene teoloog, ajaloolane ja filosoof, nooruses sotsiaaldemokraat, hiljem õpetas ajalugu eradotsendina Petrogradi (1914—1918) ja professorina Saraatovi (1920—1922) ülikoolis, 1925. a-st sundpaguluses. 1926—1940 Pariisi Vene Vaimuliku Instituudi ja 1943—1951 New Yorgi Vaimuliku Akadeemia professor. 1931—1940 toimetab koos F. Stepuniga ajakirja «Novõi Grad».

Teosed: «Святые древней Руси» (1931), «The Russian Religious Mind» (1960).

Fülop-Miller, René (1891—1963), austria kirjanik, ajakirjanik, kirjandus- ja kultuuriloolane.

Teosed: «Geist und Gesicht des Bolshewismus» (1926), «Lenin und Gandhi» (1927), «Führer, Schwärmer und Rebellen» (1934), «Die Heiligen, die die Welt bewegen» (1951).

Geršenson, Mihhail (1869—1925), vene ajaloolane, kirjandusteadlane ja publitsist, kuulus koos Berdjajevi, Bulgakovi ja P. Struvega neoslavofiilide hulka, võttis osa kogumiku «Vehhi» koostamisest, jäi Venemaale.

Teosed: «П. Я. Чаадаев» (1908), «История Молодой России» (1908), «Исторические записки о русском обществе» (1910), «Жизнь В. С. Печерина» (1910), «Образы прошлого» (1912).

Granovski, Timofei (1813—1855), vene ajaloolane, 1839—1855 Moskva ülikooli professor. Avaldas suurt mõju Nikolai I aegse haritlaskonna kujunemisele oma liberalismi, humanismi ja isikliku võluga, kritiseeris läänemeelsena slavofiile.

Filofei (Philotheos), Pihkva Jeleazari kloostri erakmunk (või iguumen), XVI sajandi kirjamees.

Bibliograafia: Малинин. «Старец Елеазарова монастыря Филофей и его послания» (1901).

Fjodorov, Nikolai (1828—1903), vene utopistlik filosoof, vürst P. Gagarini ja tšerkessi naisvangi poeg, Rumjantsevi muuseumi raamatukoguhoidja 1874—1898. Mõjutas oma kosmilise utopiaga paljusid vene mõtlejaid, sh K. Tsiolkovskit. Religiooni aluseks pidas ta esivanematekultust, lootis, et teadus ja tehnika äratavad kõik surnud ellu, ühiskondlikud suhted peavad põhinema sugulusel.

Teos: «Философия общего дела» I (1906), II (1913).

Fourier, François Marie Charles (1772—1837), prantsuse utopist ja sotsiaalfilosoof, soovitas luua väikesi autonoomseid kogukondi (falansteere ehk familisteere).

Teos: «Théorie des quatre mouvements et des destinées générales» (1808).

Homjakov, Aleksei (1804—1860), vene filosoof, teoloog, luuletaja ja publitsist. Oma käsikirjana levitatava artikliga «Vanast ja uuest» (1839) pani aluse slavofiilsusele. Temalt pärineb ka termin 'ühisus' (*соборность, кафоличность*) — armastuse jõul «vabaks ja orgaaniliseks ühtsuseks» koondatud sootsium, mida ta vastandas 'assotsiatsioonile' (formaalselt ja välise sundusega ühendatud inimesed). Mõjutas paljusid vene filosoofe, sh V. Solovjovi.

Höglund, Carl Zeth Konstantin (1884—1956), rootsi poliitika-tegelane, kommunistliku partei asutajaid, heideti 1924 «parempoolse oportunisti» eest Kominternist välja, rajas Moskvast sõltumatu kompartei, millega koos astus sotsiaaldemokraatlikku parteisse.

Iisak (Isaak) Süürlane, VII sajandi kirikuisa, eremiit Niinives ja Egiptuses, kloostrielu range reeglistiku autor. Säilinud teosed on avaldatud koguteose «Patrologiae cursus, ser. graeca».LXXXVI köites.

Ivanov, Ivan, Moskva Peetri põllumajandusakadeemia üliõpilane, kuulus Netšajevi salauhingusse «Rahva Kättemaks», ei olnud nõus N. diktaatorliku käitumisega, tapeti provokaatoriks kuulutatuna kaaslaste poolt 21. 11. 1869.

Ivanov, Vjatšeslav (1866—1949), vene sümbolistlik luuletaja ja draamakirjanik, emigreeris 1924 Itaaliasse, oli neoslavofiil religioosel pinnal, läks üle katoliku usku.

Vene kommunismi lätted

Teosed: «Кормчие звезды» (1903), «Прозрачность» (1904), «Тантал» (1905), «По звездам» (1909), «Борозды и межи» (1916), «Прометей» (1919), «Римские сонеты» (1925), «Человек» (1939).

Johannes Chrysostomos (Kuldsuu, 344/347—407), kirikuisa ja pühak, kuulus kõnemees. Pärit Antiokiast, hariduselt jurist, kristlane 374, preester 384, Konstantinoopoli patriarh 397—403, suri pagendatuna Armeenias.

Kautsky, Karl Johann (1854—1938), saksa sotsialist, Marxi ja Engelsi õpilane, üks II Internatsionaali juhte. Pärit Prahast, sotsiaaldemokraat 1875, oli Londonis Engelsi erasekretär, toimetas 1883—1917 ajakirja «Die neue Zeit». Ortodoksse marksistina kritiseeris nii revisionismi (Bernstein) kui ka radikalismi (R. Luxemburg, Lenin ja bolševikud).

Teosed: «K. Marx' ökonomische Lehren» (1887), «Der Ursprung des Christentums» (1908), «Der Weg zur Macht» (1909), «Terroismus und Kommunismus» (1919).

Kirejevski, Ivan (1806—1856), vene filosoof ja publitsist, koos Homjakoviga üks slavofiilsuse rajajaid, õigeusu ja isevalitsuse kaitsja, Venemaale eriomase religioosse rahvaalgustuse propageerija.

Teosed: «О характере просвещения Европы и его отношении к просвещению России» (1852), «О необходимости и возможности новых начал для философии» (1856).

Kljutševski, Vassili (1841—1911), vene ajaloolane, Moskva ülikooli õppejõud 1879—1882, professor 1882—1909.

Teos: «Курс русской истории» I (1904), II (1906), III—IV (1911).

Kropotkin, väirst Pjotr (1842—1921), vene revolutsionäär ja anarhismi teoreetik, oli 1874—1876 vangistatud, põgenes välismaale, kus elas kuni 1917. a-ni. 1872 liitus Bakunini fraktsiooniga I Internatsionaalis, oli föderalistliku anarhismi (kommunalismi) esindaja, püüdes põhjendada ühiskonda ilma riigita inimeste loomuliku solidaarsuse abil.

Teosed: «Paroles d'un révolté» (1885), «Memoirs of a Revolutionist» I—II (1899), «Mutual Aid» (1902), «L'Etat, son rôle historique» (1906).

Lamennais, Félicité Robert de (1782—1854), prantsuse teoloog ja publitsist, ultramontanismi rajaja. Preester a-st 1816, võitles

lõpuks paavstluse ja rojalismi vastu demokraatia ning kiriku riigist lahutamise eest.

Teosed: «Essai sur l'indifférence en matière de religion» I—IV (1817—1825), «Paroles d'un croyant» (1833).

Lavrov, Pjotr (1823—1900), vene filosoof, sotsialist ja revolutsionäär, narodnikluse teoreetik. Elukutselt ohvitser (polkovnik 1849), vangistati 1866, põgenes 1870 välismaale. Võttis Pariisis osa I Internatsionaali ja Pariisi Kommuuni tegevusest, tutvus Londonis Marxiga.

Teosed: «Исторические письма» (1869), «Опыт истории мысли нового времени» (1888—1894), «Задачи понимания истории» (1898), «Главнейшие моменты истории мысли» (1903).

Leontjev, Konstantin (1831—1891), vene kirjanik, slavofiil. Elukutselt arst, oli konsuliiks Türgis 1863—1873, tsensoriks Moskvast 1880—1887, 1887 Opta kloostri munk Kliment.

Teos: «Восток, Россия и славянство» I—II (1885—1886).

Lukács, György von (1885—1971), ungari filosoof ja kirjandusteadlane. Oli 1919 Béla Kuni kommunistliku valitsuse hariduskomissari asetäitja, 1919—1945 paguluses Austrias, Saksamaal ja N Liidus, 1945—1958 Budapesti ülikooli filosoofiaprofessor, 1956 Imre Nagy'i revolutsioonilise valitsuse liige.

Teosed: «Theorie des Romans» (1920), «Geschichte und Klassenbewusstsein» (1923), «Lenin» (1924), «Die Zerstörung der Vernunft» (1954), «Die Eigenart des Ästhetischen» (1963).

Mach, Ernst (1838—1916), austria filosoof ja füüsik, 1864—1895 füüsikaprofessor Grazis ja Prahast, 1895—1901 filosoofiaprofessor Viinis. Valmistas oma teostega ette pinda relatiivsusteooriale.

Teosed: «Die Mechanik in ihrer Entwicklung historisch-kritisch dargestellt» (1883), «Die Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psychischen» (1900), «Erkenntnis und Irrtum» (1905).

Maistre, krahv Joseph Marie de (1753—1821), prantsuse kirjanik ja ultramontanismi (katoliikliku teokraatia) ideoloog. 1799 Sardiinia kuningriigi teenistuses, 1802 saadik Venemaal, 1817 minister.

Teosed: «Considérations sur la France» (1795), «Du pape» I—II (1819).

Vene kommunismi lätted

Malaparte, Curzio (Kurt Erich von Suckert, 1898—1957), itaalia kirjanik ja ajakirjanik, II maailmasõjas rindekorrespondent, põgenes Rootsi, võttis osa Itaalia vastupanuliikumisest.

Teosed: «Technique du coup d'état» (1931), «Le Bonhomme Lénine» (1932), «Il Volga nasce in Europa» (1943), «Pelle» (1949), «Maledetti Toscani» (1956).

Markion (Marcion, u 85 — u 160), varakristlik usu-uuendaja, pärit Sinopest Pontuses, kaldus gnostitsismi, eitas Vana Testamenti, vastandas VT kurja jumaluse Uue Testamendi heale Jumalale, kes Kristuses võttis endale inimkuju. Rajas tugeva kiriku, mis hiljem sulas kokku manilastega.

Martov, L. (Zederbaum, Juli, 1873—1923), vene revolutsionäär ja sotsiaaldemokraat. Oli Lenini kaasagitaator 1890. aastail, 1900 koos Leniniga «Iskra» asutajaid, 1905 üks Peterburi soveti juhte, 1917 menševikuna Venemaal, saadeti 1921 välja, kuulus ägeda bolševismivastasena III Internatsionaali juhtkonda.

Teos: «История российской социал-демократии» (1923).

Mihhailovski, Nikolai (1842—1904), vene sotsioloog, ajakirjanik, kirjanduskriitik ja narodnikluse teoreetik. Toimetas ajakirju «Otetšestvennoje Zapiski» ja «Russkoje Bogatstvo».

Miljukov, Pavel (1859—1943), vene poliitik, ajaloolane ja publitsist. Oli Moskva ülikooli õppejõud 1886—1894, asumisel 1894—1897. Üks konstitutsiooniliste demokraatide partei asutajaid (kesk-komitee esimees 1907. a-st), III ja IV Riigiduumaliige, Ajutise Valitsuse välisminister märtsist maini 1917, kodusõjas valgete poolel, 1920 välismaal, andis Pariis välja ajalehte «Poslednije Novosti».

Teosed: «Главные течения русской исторической мысли» (1898), «Из истории русской интеллигенции» (1903), «Очерки по истории русской культуры» I—III (1896—1903), «История второй русской революции» I—III (1921—1924), «Россия на переломе» I—II (1927), «Воспоминания» (1859—1917) I—II (1955).

Moleschott, Jakob (1822—1893), hollandi arst, füsioloogiaprofessor Zürichi, Torino ja Rooma ülikoolis, materialismi propageerija.

Teosed: «Untersuchungen zur Naturlehre des Menschen und der Tiere» I—XV (1856—1893), «Kreislauf des Lebens. Physiologische Antworten auf Liebig's «Chemische Briefe»» (1852).

Netšajev, Sergei (1847—1882), vene revolutsioonäär, a-st 1869 emigratsioonis Šveitsis, andis koos Bakuniniga välja ajakirja «Narodnaja Rasprava», s. a sügisel organiseeris Moskvas revolutsioonilise ringi, pärast üliõpilase Ivanovi tapmist põgenes uuesti välismaale, anti 1872 Šveitsi valitsuse poolt kriminaalkurjategijana Venemaale välja, mõisteti 20 a-ks sunnitööle, tappis enda Peeter-Pauli kindluses.

Nikon, patriarh (1605—1681), vene kiriku reformija, päritolult mordva talupoeg, 1635. a-st munk, kloostriülem (iguunen) 1643, Novgorodi metropoliit 1648, Moskva ja kogu Venemaa 6. patriarh 1652, loobus ametist 1658, tagandati ja saadeti asumisele 1666.

Novikov, Nikolai (1744—1818), vene valgustaja, kirjanik ja ajakirjanik, trükikodade rajaja, kirjastaja ning üks vene vabamüürluse loojaid. Katariina II kritiseerimise eest oli 1792—1796 vangistatud.

Owen, Robert (1771—1858), inglise utopist, sotsialist ja filantroop. Oli vabrikant, püüdis Inglismaal ja USAs rajada kommunistlikke kogukondi («New Harmony» Indianas).

Teosed: «A New View of Society, or Essays on the Principle of the Formation of the Human Character and the Application of the Principle to Practice» (1812—1813), «The Book of the New World» (1820).

Pažitnov, Konstantin (1879—1964), vene majandusteadlane, NSVL TA korrespondentliige 1946. a-st.

Teosed: «Развитие социалистических идей в России» (1913), «История кооперативной мысли» (1918).

Petraševski (Butassevitš-P.), Mihhail (1821—1866), vene vabamõtleja, töötas välisministeeriumis, korraldas 1844—1849 oma kodus mõttevahetusi reformide küsimuses. Vangistati koos teistega ja mõisteti surma, mis viimasel hetkel asendati tähtajatu sunnitööga.

Petšorin, Vladimir (1807—1885), vene luuletaja, oli 1835—1836 Moskva ülikooli professor, siirdus välismaale, läks 1840 üle katoliku usku ja astus redemptoristide mungaordusse, hiljem oli haiglakaplaniks Dublinis.

Teosed: «Торжество смерти» (1861), «Замогильные записки» (1932).

Pissarev, Dmitri (1840—1868), vene nihilist ja publitsist, oli 1859 vaimuhaiglas, 1862—1866 vangistatud Peeter-Pauli kindluses, uppus Riia rannas.

Vene kommunismi lütted

Plehhanov, Georgi (1856—1918), vene sotsiaaldemokraatliku liikumise rajaja, juhtiv teoreetik ning propageerija. Üliõpilasena oli narodnik, emigreerus 1880 Genfi, asutas 1883 esimese vene marksistliku rühma «Töö Vabastus». II Internatsionaali asutajaid ja juhte, koos Lenini ja Martoviga «Iskra» asutaja 1900 Leipzigis. VSDTP II kongressil Londonis toetas Leninit, kuid liitus siiski hiljem menševikega. 1917 kuulus «Jedinstvo» rühma, pärast oktoobripööret emigreerus Soome.

Pobedonostsev, Konstantin (1827—1907), vene jurist ja riigitegelane, Moskva ülikooli professor 1860—1865, senaator 1868, Riiginõukogu liige 1872, Sinodi ülemprokurör 1880—1905, keisrite Aleksander III ja Nikolai II õpetaja.

Teosed: «Курс гражданского права» I—III (1896), «Московский сборник» (1896).

Prokopovitš, Feofan (munganimega Jeleazar, 1681—1736), ukraina ja vene kirikutegelane ning kirjanik, õppis 1698—1704 uniaadina Roomas, 1704 astus taas õigeusku, oli Kiievi vaimuliku akadeemia rektor, 1715. a-st Peeter I nõuandja. Novgorodi ülempiiskop 1720, Sinodi asepresident 1721.

Teosed: «Слово о власти и чести царской» (1718), «Духовный регламент» (1721).

Proudhon, Pierre Joseph (1809—1865), prantsuse sotsialist ja anarhist, marksistliku kommunismi vastane. Ühiskonna organiseerimise aluseks pidas õiglust, mõistust ja vastastikkust (mutualismi).

Teosed: «Qu'est-ce que la propriété?» (1840), «Système des contradictions économiques, or Philosophie de la misère» I—II (1846), «La misère de la philosophie» (1847).

Rasputin (Novõhh), Grigori (1864/1865—1916), oli Tjumeni kubermangu talupoeg, kuulus XIX sajandi lõpust hlõstide usulahku, sai kuulsaks «prohvetina», kutsuti Peterburi, kus piiskop Feofan tutvustas teda tsaariperekonna liikmetele, 1907 pääses keisrikotta. Hemofiiliat põdeva troonipärija Aleksei ravitsejana omandas tohutu mõju keisripaarile. Tapeti vandenõulaste poolt.

Rozanov, Vassili (1856—1919), vene filosoof ja publitsist. Oli gümnaasiumiõpetaja, hiljem ajakirjanik. Kritiseeris slavofiilsetelt positsioonidelt õigeusu kirikut, kuni läi sellest lõplikult lahku.

Teosed: «Легенда о великом инквизиторе Ф. М. Достоевского» (1891), «Сумерки просвещения» (1893), «Религия и культура» (1899), «Природа и история» (1900), «Около церковных стен» (1906), «Семейный вопрос в России» I—II (1903), «Темный лик. Метафизика христианства» (1911), «Апокалипсис нашего времени» (1917).

Saint-Simon, krahv Claude Henri de (1760—1825), prantsuse filosoof ja utopist, oli noorpõlves seikleja ja mitmete fantastiliste plaanide autor. Mõjutas oma utopiaga Marxi eklektilise doktriini tekkimist.

Teosed: «Réorganisation de la société européenne» (1814), «Système industriel» I—III (1821—1822), «Catéchisme des industriels» (1823), «Nouveau Christianisme» (1825).

Sakulin, Pavel (1868—1930), vene kirjandusteadlane, Moskva ülikooli õppejõud 1902—1911, NSVL TA liige 1929.

Teosed: «Из истории русского идеализма...» (1913), «Наука о литературе» (1925).

Samarin, Juri (1819—1876), vene kirjanik ja ühiskonnategelane, üks tähtsamaid slavofiile. Võttis aktiivselt osa vene talurahva vabastamisest, kritiseeris Balti erikorda, mis tekitas ägeda poleemika (Tartu ülikooli professori Carl Schirreni «Livländische Antwort» 1869). Aleksander III ajal said tema ideed Baltimaade venestamise aluseks.

Teosed: «О крепостном состоянии и о переходе из него к гражданской свободе» (1856), «Окраины России» I—VI (1868—1876).

Sand, George (paruness **Amandine Aurore-Lucie Dudevant**, sünd. Dupin, 1804—1876), prantsuse kirjanik ja naisõiguslane, seotud mitmete kuulsate meestega. Tema Nohant'i loss oli kirjanike ja kunstnike kogunemiskohaks.

Teosed: «Indiana» I—II (1832), «Valentine» (1832), «Lélia» (1833), «Consuelo» (1842—1843), «La petite Fadette» I—II (1840), «La mare au diable» (1846), «Histoire de ma vie» I—XX (1854—1855).

Sazonov, Nikolai (1815—1862), vene revolutsionäär ja publitsist, elas 1830. aastate lõpust Pariisis, võttis osa 1848. a revolutsioonist, oli kirjavahetuses Marxiga. Keeldus Venemaale naasmast, suri Genfis.

Teos: «Родной голос на чужбине» (1854).

Vene kommunismi lätted

Sergius, patriarh (Stragorodski, Ivan, 1867—1944), munk 1890. a-st, Jamburi piiskop 1901—1905, Soome ja Viiburi ülempiiskop 1905—1917, Nižni Novgorodi metropoliit 1917—1934, patriarhi asetäitja 1925—1937, Moskva ja Kolonna metropoliit 1934—1943, patriarhi asemik 1937—1943, Moskva ja kogu Venemaa patriarh 1943—1944, 1927 kuulutas end nõukogude korra suhtes lojaalseks.

Solovjov, Vladimir (1853—1900), vene filosoof, kuulsa ajaloolase Sergei S. poeg, eradotsent Moskvast ja Peterburis kuni 1881. a-ni. Püüdis üheks terviklikuks õpetuseks sünteesida erinevaid religioone ja filosoofilisi koolkondi. Algul kuulutas vaba teokraatiat õigeusu pinnal, siis katoliiklikku universaaluutoopiat, mis pidi hõivama ka õigeusu, protestantismi ja judaismi, lõpuks ootas viimsetpäeva kristliku eshatoloogia vaimus. Mõjutas kogu XX sajandi vene mittemarksistlikku filosoofiat ja oli üks oikumeenilise liikumise pioneere.

Teosed: «Кризис западной философии» (1874), «Чтения о Богочеловечестве» (1877—1881), «История и будущность теократии» (1887), «Смысл любви» (1892—1894), «Оправдание добра» (1897), «Жизненная драма Платона» (1898).

Spengler, Oswald (1880—1936), saksa kultuuri- ja ajaloo filosoof, eraõpetlane, avaldas oma põhiteosega «Õhtumaa allakäik» suurt mõju moodsale ajaloo teadusele (A. Toynbee, P. Sorokin, L. Gumiljov).

Teosed: «Der Untergang des Abendlandes» I—II (1918—1922), «Der Mensch und die Technik» (1931), «Jahre der Entscheidung» (1933).

Spešnev, Nikolai (1821—1882), vene revolutsionäär, oli üks petraševskilaste liikumise juhte, mõisteti surma, otsus asendati 10 aasta sunnitööga, 1856 amnesteeriti.

Teos: «Письмо к отцу» (1838).

Stepun, Fjodor (1884—1965), vene filosoof ja kirjanik, saadeti 1922 N Liidust välja; oli 1926—1937 sotsioloogiaprofessor Dresdenis, 1947. a-st Venemaa vaimse ajaloo professor Münchenis.

Teosed: «Das Antlitz Russlands und das Gesicht der Revolution» (1934), «Der Bolschewismus und die christliche Existenz» (1959), «Mystische Weltanschauung» (1964).

Stirner, Max (Schmidt, Kaspar, 1806—1856), saksa filosoof, individualistliku anarhismi teoreetik, elukutselt kooliõpetaja.

Teos: «Der Einzige und sein Eigentum» (1845).

Struve, Pjotr (1870—1944), vene poliitik ja majandusteadlane, üks esimesi marksiste Venemaal, VSDTP «Manifesti» autor, hiljem konstitutsiooniline demokraat ja II Riigiduumi liige, kodusõja ajal A. Denikini «Erinõupidamise» ja P. Wrangelli valitsuse liige, suri emigrandina Pariisis.

Teosed: «Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России» (1894), «Интеллигенция и революция» (1909).

Zassulitš, Veera (1849—1919), vene nihilist ja marksist. Sooritas 1878. aastal atentaadi Peterburi linnaülem F. Trepovile, mõisteti vandekohtu poolt õigeaks, oli 1905. a-ni emigratsioonis. 1917. a kuulus menševikuna «Jedinstvo» rühma.

Zeljabov, Andrei (1851—1881), vene revolutsionäär, üks «Rahva Tahte» juhtidest, organiseeris Aleksander II tapmise 1. 3. 1881, mõisteti poomissurma ja hukati.

Tihhomirov, Lev (1852—1923), vene revolutsionäär ja publitsist, kuulus mitme narodnikute organisatsiooni juhtkonda, loobus revolutsioonilistest vaadetest 1888, oli 1909—1913 «Moskovskije Vedomosti» toimetaja.

Tkatšov, Pjotr (1844—1885), vene revolutsionäär, narodnikute radikaalse tiiva ideoloog, vangistati 1869 seoses Netšajeviga, põgenes 1873 asumiselt välismaale, toimetas 1875—1881 Genfis ajakirja «Nabat», jäi vaimuhaigeks 1883.

Tšaadajev, Pjotr (1794—1856), vene filosoof, võttis osa sõjast Prantsusmaaga, suhtles dekabristidega, 1823—1826 välismaal, kuulutati Nikolai I käsul hullumeelseks.

Teosed: «Философские письма» (1829—1831), «Апология сумасшедшего» (1837).

Uspenski, Gleb (1843—1902), vene kirjanik, kehvemate linlaste ja külarahva elu kujutaja, sümpatiseeris narodnikutele. Elu lõpul vaimuhaige.

Voronski, Aleksandr (1884—1943), vene bolševik ja kirjanduskriitik, 1921—1926 ajakirja «Krasnaja Nov» toimetaja, 1928 trotskist, hiljem võeti VK(b)Psse tagasi.

Teosed: «За живой и мертвой водой» (1927), «Бурса» (1933).

BERDJAJEVI MARKSISMI- JA KOMMUNISMIKRIITIKA TEOLOOGILINE SISU

Kui marksistid võtsid Venemaal 1917. a võimu, formuleerisid nad oma programmi Marxi seni ilmutata teose järgi, mille Marx kirjutas umbes a 1840.¹ Seal leidub lõik, millel on eriline tähtsus, kui kõrvutada seda Berdjajevi marksismi- ja kommunisminanalüüsiga: «Ainult kollektiivis võib indiviid leida võimalusi oma võimete täielikuks arendamiseks. Järelikult indiviidi vabadus on võimalik ainult kollektiivis.»² John Newbold Hazardi järgi pole põhimõttelist erinevust Lääne poliitika poolt taotletud eesmärgi ja Venemaa poolt taotletu vahel. Mõlema jaoks on tegemist indiviidi lunastusega. Erinevus peitub aga riigi funktsioonides. Anglesaksi doktriinis seisab loomulik õigus riigist kõrgemal. Sest riiki vaadeldakse vahendina, mis võimaldab väljaspool indiviidi kontrolli asuvate printsiipide praktikasse rakendamist. Riigis valitseb seadus. Revolutsioonijärgsel Venemaal seevastu vaadeldakse õigust kui riigi vahendit.

Marksism on Berdjajevi järgi religioosne messianism

Karl Marx kõneleb hüppest paratamatuse riigist vabaduse riiki. Sel alusel kuulutab ta välja õpetuse proletariaadi messiaanlikust kutsumusest. Marxi järgi valitses minevikus paratamatuse seadus. Inimlik eksistents on determineeritud majanduslike jõudude poolt. Tulevikku valitseb aga vabaduse seadus. Sotsiaalne teadvus saavutab lõpliku võidu irratsionaalsete ning ürgsete loodusjõudude üle ja sotsiaalne inimene muutub võimsaimaks maailma valitsejaks.

Marx usub Hegeli dialektikasse, mis Berdjajevi järgi moodustab täieliku kontrasti tema puhtale materialismile. Dialektiline protsess juhib meid kurjalt heale, absurdist arukusele. Hegelil on dialektika lahutamatu panlogismist, see tähendab, et *logos*,

¹ K. Marx. Deutsche Ideologie, 1926.

² F. S. C. Northrop. Ideological differences and World Order, 1949.

Contenu théologique de la critique Berdiaeff sur le marxisme et le communisme. — Charisteria Iohanni Köpp octogenario oblata. Holmiae, MCMLIV, pp 161—178.

mõistus (*der Sinn*), kindlustab enesele võidu. Maailmaprotsessi käik on Hegeli järgi dialektilist laadi. Ent Berdjajev arvab, et kogu katse transponeerida panoloogilist dialektikat materialismi keelde on määratud nurjumisele, sest materjal pole ei *logost* ega teadvust. Sellele vaatamata pooldab Marx materialistlikku dialektikat. Tal õnnestub see vaid niipalju, kui ta laseb panlogismil tulla materiaalsesse ja majanduslikku protsessi võitluse kaudu diametraalselt vastanduvate jõudude vahel, mis viib mõistuse, *logose* võidule. Ta usub, et sel viisil võidetakse ürgne ja irratsionaalne. Kuid sellel uskumusel pole mingit alust. On täiesti mõistetamatu, miks see materiaalne ja majanduslik protsess ei võiks sama kergesti lasta võidutseda absurdil ning soodustada orjust ja anarhiat. Sest see protsess on iseendast küllalt irratsionaalse loomuga ega suuda tagada mõistuse võitu. Marx on lausa võlutud täiuslikust kommunistlikust korrast tulevikus, kus kõik irratsionaalne ja ülekohtune on hävitatud, kus elu on lõplikult ratsionaliseeritud ning kus panlogism saavutab võidu.³ Teisisõnu, eluvormist, mis kehastab mõistust, õiglust ja korda.

Me leiame Marxil vastandlike vaimsete nähtuste kummalise ühenduse. Ühelt poolt tajub ta intensiivselt ja tunneb väga selgesti ajalooliselt vastandlike jõudude poolt juhitud võitlust. Teiselt poolt usub ta mõistuse lõplikku võitu. Selline demonliku sotsiaalse irratsionalismi ootamatu ühendus sotsiaalse panlogismiga, mineviku pessimistliku käsitluse ühendamine entusiastliku usuga tulevikku mõjub kütkestavalt. Helge tulevik tundub olevat vältimatu saatus. Vabaduse valitsemine näib olevat ette kindlaks määratud. Tulevikus ei domineeri enam irratsionaalne alge, vaid mõistus prevaleerib irratsionaalse üle. Materiaalse protsessi dialektika viib selle käsitluse järgi vältimatult maapealsesse jumalariiki — ehkki Jumala kaastegevuseta —, vabaduse ja õigluse riiki ning inimese valitsemisele looduse üle.

Marksistlik majandusliku materialismi idee ei saa tekitada vaimustust. See pole muud kui üks teaduslik hüpotees. Vaimustust äratav Marxi messiaanlik entusiasm, mis saavutab oma lõpliku väljenduse kujutluses proletariaadi ajaloolisest missioonist ning tema kutsumusest olla maailma vabastaja. Sellel marksistlikul maailmanägemisviisil ei ole midagi ühist teadusega. Marxi mõtted proletariaadist ning tema nägemus tuleviku sotsialistlikust ühiskonnast on «nähtamatute asjade ilmutus», usuküsimus, religioosne idee.

³ N. Berdiaeff. Wahrheit und Lüge des Kommunismus. Luzern, 1934.

Marksism ammutab oma tugevuse klassivõitluse ideest. See probleem puudutab marksismi subjektiivset külge, millega on seotud tema aksioloogia, see tähendab tema väärtusteõpetus.

Pole kahtlust, et klassi mõiste Marxil sisaldab aksioloogilise hindamise tähendust. Vahetegemine proletariaadi ja kodanluse vahel seguneb hea ja kurja eristamisega. Marx peab end amoralistiks. Kuid tema õpetus klassivõitlusest on ometi moralistlik, kuigi moralismil on tema juures ainulaadselt negatiivne loomus. Tegelikult ei ole tema jaoks ei õiglust ega head, seevastu aga on olemas kuri ja ülekohtus.⁴

Marx tunnistab isegi pärispattu. Ta mõistab seda inimliku korra metafüüsilise alusena. Patt seisneb inimese ekspluateerimises inimese poolt, mis viib ühe klassi ekspluateerimisele teise poolt. Ekspluatatsiooni mõiste omandab Marxil puhtmajandusliku iseloomu. Ta seostab selle teooriaga lisaväärtusest, millest töötajad on ilma jäetud, selleks et võimaldada valitseva klassi rikastumist selle läbi. Ent Berdjajevi järgi on täiesti selge, et ekspluatatsiooni mõiste ei ole puhtmajanduslik, vaid ka eetilise mõiste. Juba nimetuses «ekspluatatsioon» sisaldub eetilise hinnang. Hea ja kurja amoralistliku eitamise korral pole mingit põhjust tõstatada küsimust inimese ekspluateerimisest inimese poolt ega seda ülekohtusena hukka mõista.

Marksism tahab olla ühe deterministliku kontseptsiooni avalduskuju, mis eitab ja lükkab tagasi kõik moraalsed hinnangud ja moraalse vabaduse. Ometi aga on tema alus rajatud pärispatu kujutlusele. Ekspluatatsiooni patt teeb võimatuks tõe äratundmise ning loob ekslikke õpetusi ja kontseptsioone, mis püüavad seda pattu õigustada. Majanduslik tegelikkus peegeldub ideoloogiana inimlikus teadvuses. Sellest põhikontseptsioonist ajendatult on Marx sunnitud pidama illusioonideks kõiki ideid ja kontseptsioone, mis on leidnud endale väljenduse humanistlikus kultuuris.

Siin ilmneb melle selge sugulus Marxi ja Freudi vahel. Mõlema mehe ülesandeks on paljastada petlikku muljet meie toimingute teadlikkusest. Illusioonide taga, teadvuse pettuse ja vale taga konstateerivad mõlemad teadvusevälist impulsside olemasolu. Marxi puhul on need klassihuvid ja ekspluatatsioonitahe, Freudi puhul seevastu *libido*. Marx ei tunne veel alateadvust. Tema terminoloogia on veel ratsionaalne. Ja ometi tahab ta paljastada inimese toimingute «tõelisi» motive.

⁴ N. Berdiaeff. The Russian Revolution. London, 1931.

Marx on veendunud, et tõe tund on lõõnud. Tal on õnnestunud paljastada kõik illusioonid ning avastada absoluutne tõde. Ta arvab, et on leidnud võtme maailma ajaloo tõeseks mõistmiseks ning paljastanud inimlike sotsiaalsete suhete saladuse.

Tõde ei ole ilmunud Marxile mitte individuaalse personaalsuse vormis, mis oleks jõudnud teadvusele iseendast ja tõe tundmisele, vaid proletaarse klassi kaudu, mis on kutsutud vabastama inimkonda tuhandeaastasest orjusest. Selles klassis, proletaarse teadvuse kandjas, on ületatud inimlik relativism. Tõde, mis pole enam majanduslike tingimuste peegeldus, on nüüd ülendatud absoluutseks tõeks.

Ühe ühiskonnaklassi ekspluateerimine teise poolt saavutab maksimumi kapitalismis. Kuid kapitalistlik ühiskonnakord põhjustab tootliku jõu erakordse kasvu, omandab võimu looduse üle ning loob ajaloos seniolematu ühiskonnaklassi — proletariaadi.

Proletariaat soetab materiaalseid väärtusi, mille najal eksisteerib inimühiskond. Olles ainus väärtuste looja, on ta ekspluateeritud ja rõhutatud teiste ühiskonnaklasside poolt. See klass on sunnitud elama viletsuses ja sõltuma kapitalist, sest tal puuduvad tootmisvahendid.

Proletariaadis küpseb uus jõud, kollektiivi jõud, mis saab avalikuks pärast kapitalistliku ühiskonnakorra kokkuvarisemist.

Proletariaat on messiaanlik klass, mis on kutsutud inimkonda vabastama. Tema vastab tõelisele inimlikkusele. Tema käsutuses on tõde ning täielik meelevald õigluse teostamiseks. Ning seda juba ainuüksi ühiskondliku situatsiooni resultaadina. Klassiühiskonda ei eksisteeri enam.

Proletariaadi messiaanlikkuse kujutlusel on aga kaks tähendust. Rõhutute vabastamine, see tähendab ühiskondliku õigluse teostamine, on seotud ühiskondlikult organiseeritud inimkonna juurdepääsuga võimule. Kuid samal ajal tähendab proletariaadi võit ühiskondliku ratsionaliseerimise võitu ning lõplikku triumfi irratsionaalsuse üle. Anarhia kapitalismi näol on kõrvaldatud. Proletariaat toob endaga kaasa eksistentsi lõpliku korralduse, samuti nagu ta vabastab täiusliku ühiskonna kõigist irratsionaalsetest, tumedatest ja salapärastest elementidest ning jõududest.

Marx omistab proletariaadile kõik kvaliteedid. Väärrib märkimist, et selline proletariaat pole tõeline sotsiaalselt eksisteeriv klass. See on idee, «müüt», aga mitte empiiriline reaalsus.

Proletariaadi «müüdi» on eksplosiivne jõud ning olemuselt on ta dünaamiline ja aktuaalne. Selline Marxi poolt konstrueeritud proletariaadi kategooria on eelkõige aksiloloogia, väärtuskategooria. Marxile on proletariaat küll müüt, kuid ka kõrgeim

väärtus, headus, õiglus, positiivne jõud. Proletariaadi ja kodanluse eristamine pole kaugeltki mitte empiirilise tõsiasja kinnitamine. See on eelkõige vääristamine ja lõpuks kohtuotsus.

Marxi teooriasse klassivõitlusest on tunginud tugev aksioloogiline element, rõhutab Berdjajev.⁵ Marx poleks iial jõudnud oma klassikäsitusele, kui ta poleks omaks võtnud väärtuste mõisteid: kõrgem ja madalam, hea ja kuri. Marksismis nagu kogu maksimalistlikus revolutsioonilises ideoloogias kätkeb ebateadlikult dualistlik, manilik kogemus kahest riigist: hea ja kurja jumaluse omast. «Hea jumaluse» võiduga, millega kaasneb proletariaadi triumf ja klasside kaotamine, kaob see dualism lõplikult.

Otsustavaks jooneks marksistlikus teoorias proletariaadi messiaanlikust kutsumusest on, et Jumala poolt äravalitud rahva kvaliteedid on kantud üle proletariaadile. Kuid messiaanlik lootus on tema hinge suurimas sügavuses säilinud. See lootus on leidnud uue eesmärgi: proletariaat on teisendatud uueks Iisraeliks, Jumala poolt äravalitud rahvaks, vabastajaks ning maa-pealse tulevikuriigi loojaks. Marxi proletaarne kommunism on muistse Iisraeli usk sekulariseeritud kujul.

Võimatu on jõuda sellisele arusaamisele proletariaadi ajaloolisest osast puhtteaduslikul teel. Meil on siin tegemist puhtreligioosse nähtusega, mis moodustab kommunistliku religiooni keskpunkti.

Messiaanlik teadvus on muistse Iisraeli pärand. See oli võõras hellenistlikule mõtlemisele. Vene messiaanliku teadvuse juured on piibellikis messianismis. Messiaanlik tunne, messiateadvus vallandab võimsaid jõude, mis viivad vaimustusele ning ohri-valmidusele. Sedasama ideed toetab ka sotsialistlik töölisliikumine. Sotsiaaldemokraatias, mis on kodanliku meelelaadi ohvriks saanud, on see messiaanlik teadvus nõrgenenud. Kommunismis leiab ta taas uue jõu. Kommunistid elavad ja tegutsevad usus, et otsustav ajalooline hetk on nüüd kätte jõudnud, et ülemaailmne katastroof on alanud ning et oleme jõudnud maailmaajaloo uude epohhi. Sellest usust tulvab üliinimlikku energiat ja määratud aktiivsust.

Marksistlik õpetus kapitalistliku ühiskonnakorra hukkumisest on usk, et kohtupäev läheneb, et aeg on täis saanud, et vaimne murrab sisse ajalikkku. Eshatoloogiline element läbib kogu kommunistlikku maailmanägemust. Marksismil puudub ainult võimalus väljendada seda mõtet oma pinnalise materialistliku terminoloogia varal. Kuid see idee elab ja toimib «põrandaaluselt» ning

⁵ Wahrheit und Lüge des Kommunismus.

muutub reaalse jõu allikaks. Eshatoloogilisel hetkel deterministlik ahel murdub, evolutsioon katkeb ning toimub hüpe paratamatuse riigist vabaduse riiki. Ajalugu on jõudnud oma täiusele, uus üleajalooline eppohh on alanud.⁶

Bütsantsi impeeriumi, «teise Rooma» kokkuvarisemisega ärkas vene rahvas teadmine uuest ajaloolisest rollist, mis talle osaks oli langenud. Moskva riik ning vene rahvas said ortodoksse õpetuse kandjaiks. Munk Philotheos (Filofei) andis 15. sajandil ilmeka väljenduse Moskva õpetusele «Kolmandast Roomast». Ta kirjutas tsaar Ivan III-le: «Püha apostlik kirik sinu suveräänses Kolmanda Rooma riigis särab selles maailmas tugevamini kui päike. Kuula nüüd, vaga tsaar: kõik kristlikud kuningriigid on saanud üheks sinu riigis. Esimene ja teine Rooma on kadunud, kolmas on sinu impeerium ning neljandat ei saa olema.» Sellega sai Moskvat «Kolmanda Roomana» kujutav õpetus Moskva tsaaridele ideoloogiliseks aluseks. Moskva riik kujunes ja kasvas messiaanliku idee egiidi ja märgi all. Kui siia lisada veel igivana vene agraarsotsialism, mille kohaselt kogu maa on Jumala omand ja ometi samaväärselt rahva oma, siis on mõistetav, kuidas messiaanlik idee võis muutuda rahvuslikuks teguriks nagu muistses Iisraeliski. Religioosne riigi-idee lõi vajalikud tingimused totalitaarse riigi kujunemiseks, kus kirik etendas vaid teisejärgulist osa. Nõnda algas Venemaal kristluse allutamine riigile. 17. sajandi lõpul viidi see allutamine läbi kirikuvürst Volotski poolt teravas võitluses müstiku ja askeedi Sorski Nilosega. Tsaar Ivan IV Julm, isevalitsusliku monarhia südametumaid esindajaid Venemaal, teatas, et tema tsaarikoolemine ei tähenda mitte üksi riigi valitsemist, vaid samuti hingede päästmist.⁷

Dostojevski andis uue vormi vene rahva messiaanlikule teadvusele. Ta rääkis «Jumala poolt kantud» rahvast.⁸

Messiaanliku mõtte sootuks teist kulgu võib näha vene mõtlejal Konstantin Leontjevil. Olles kaotanud usu vene rahva positiivsesse religioossesse kutsumusse, hakkas ta kahtlustama, et see kannab oma põues Antikristust, kellele on antud sünge messiaanlik ülesanne. Vene messianism on leidnud oma viimase, ateistliku kehastuse kommunismis.

Berdjajevi järgi usub vene kommunism lauset *ex oriente lux*: Vene revolutsiooni valgus peab hajutama Lääne kodanliku pime-

⁶ W. Schubart, Europa und die Seele des Ostens. Luzern, 1938.

⁷ N. Berdiaeff, Sinn und Schicksal des russischen Kommunismus. Luzern, 1937.

⁸ N. Berdiaeff, Die Weltanschauung Dostojevskijs. München, 1925.

duse. Vene rahvas pole realiseerinud Moskva ammust ideed Kolmandast Roomast. Keiserlik Venemaa oli kaugel sarnasusest Kolmanda Roomaga. Kolmanda Rooma asemel on vene rahvas teostanud Kolmanda Internatsionaali. Kolmandas Internatsionaalis on toimunud vene rahvusliku messiaaidea kokkusulamine rahvusvahelise proletaarse messianismiga.

Vene messianismi valgusel paistab revolutsioon, kantud küll ülemaailmsest proletaarsest ideest, ometi olevat vene rahvuslik nähtus. Kommunistlik religioon aga ei ole vene algupära. Ta on vene vaimule võõras segu. See segu sai võimalikuks algupärase marksismi eshatoloogilise suunitluse tõttu. Vene religioositeedile on alati omane olnud eshatoloogiline ootus jumalariigi tulemisest maa peale.⁹

Kommunismi deebet ja krediidit

Berdjajevi järgi on kommunismil tervikuna debitoorne ja kreditoorne lahter.¹⁰

Anname kõigepealt aru kommunismi krediidist. See seisneb kodanliku kapitalistliku tsivilisatsiooni kõigi valede, kõigi pahede ja kõigi vastuolude kriitikas ning võltsi ja dekadentliku kurjuse-religiooni paljastamises, mis oli kohandunud kodanliku ühiskonnakorra huvidele. Berdjajevi järgi on küllalt suur osa tõtt püüdes organiseerida ning korraldada plaanipäraselt ühiskondlik ja majanduslik elu, millest otseselt sõltub inimlik eksistents, ning vabastada ühiskondlik kord üksikisiku huvidest. Plaanimajanduse idee on puhtpõhimõtteliselt õiglane idee, kuna majandusliku elu formaalse vabaduse liberalistlik põhimõte kutsub esile ülisuurt ebaõiglust ning jätab inimkonna enamiku ilma tegelikust vabadusest.

Kommunism rõhutab õigusega, et ühiskond peab baseeruma töö põhimõttel. Vene kommunistid on kleepinud Moskvast seintele deviisi: «Kes ei tööta, ei pea ka sööma», aga vaevalt nad teavad, et see pärineb Pühalt Pauluselt. Kommunism toonitab väga õigesti, et inimese ekspluateerimine inimese poolt ning ühiskonnaklasside poolt tuleb lõpetada. Samuti on Berdjajevi järgi õige, et lakkab klassivõitlus ning et klasside asemele tulevad elukutserühmitused.

Samuti on seaduspärane, et poliitiline ühiskonnakord peab väljendama tegelikke majanduslikke vajadusi ja inimeste huve, see tähendab olema professionaalse loomuga. See nõue on seotud

⁹ V. Ivanov. Die russische Idee. Tübingen, 1930.

¹⁰ Wahrheit und Lüge des Kommunismus.

formaalse demokraatia kriitikaga, ühiskondliku realismi põhimõtete ning poliitilise olukorraga majanduse suhtes, millest esimene on teise teenistuses.

Täie õigusega nõuab kommunism teooria ühendamist praktikaga, samuti nagu teadusliku formatsiooni ja poliitilise aktiivsuse ühendamist ühte ühtsesse eluprintsiipi. Ühiskonna kulturseim kiht, rahva intellektuaalne eliit ei tohi irduda ühiskondlikust elust, vaid peab teenima ühiskonda tervikuna ning oma tegevuses isegi toetuma sellele.

Samuti loodab kommunism õigusega, et rahvuslik egoism ning rahvuslik eraldatus — sagedane sõdade tekitaja — kõrvaldatakse mingi ülerahvusliku inimliku organisatsiooni poolt.

Kommunismi jõud peitub selles: sarnaselt keskaegsele teokraatiale on tema käsutuses elu teisendamise universaalne plaan, milles on ühendatud teooria ja praktika, mõtlemine ja tahe. Kommunism allutab indiviidi elu tema enda isikut ületavale ja kogu maailma hõlmavale missioonile. Kõik inimesed võivad kommunistlikus ühiskonnas tunda end uue maailma ehitajatena. Majandus pole enam isiklik asi, vaid on muudetud üldsuse asjaks. Inimene on vägisi vabastatud isiklikust elust ning lülitatud kogu maailma ümberkorraldavasse aktiivsusse.

Kommunismis on maailmapilt muutunud plastiliseks. Seda võib suvaliselt sõtkuda ja voolida. Noorsugu võluvad need järelused eriti. Individuaalne inimene on maha salatud. Seevastu on kõikvõimas ja valdavana vääristatud kollektiivne inimene. Iga inimene on kutsutud kollektiivsesse aktsiooni maailma ümber tegemiseks. Kõik Läänele omane ja teda kammitsev möödunu — ajalugu, traditsioonid jne — tuleb kõrvaldada. Kommunismi võit tähistab maailma uueksloomist.

Läänes takistab maailma radikaalset ümberkujundamist vabaduse mõiste. *Status quo* säilitamist käsitatakse seal vabadusena. Kõiki muutusi tõlgendatakse vägivaldsena. Kommunismis esitatakse vabaduse mõiste täiesti teisel kombel: mitte vaba valiku võimalusena, vaid võimalusena rakendada energiat, kui on juba tehtud valik determineeritud, see tähendab, kommunistliku joone alusel. Kommunistlikule mõtteviisile tundub valikuvabadus kamsantsana ning aktiivsuse pidurdajana.

Vene kommunismis on ilmnenu erakordne elujõud. See jõud on tulnud vene rahva suurimatest sügavustest. Me seisame siin seismise jõu ees, mis on vallandunud Vene impeeriumi kokkuvõtte läbi.

Pärast kommunismis kätkeva tõeosise analüüsi pöördub Berdjajev vastasmõiste poole, mida ta nimetab «valeks», see tähendab

dab, kommunismi debitoorse külje poole.¹¹ Vale on kõigepealt kord, mitte sotsiaalne, vaid vaimne. Kommunistlik mõtteviis eitab vaimset alget inimeses. Kommunismi valskus asub tema religioonituses. Selles on kõige kurja (*Unheil*) juur. Sellest tuleb kommunismi ebahumaansus. Eitades Jumalat, eitatakse ka inimest. Kommunism ei eita Jumalat mitte inimese nimel, vaid kolmanda printsibi huvides, ühiskondliku kollektiivi huvides, mis saab kommunistidele uueks jumaluseks. Inimisiku eitamine on seotud kommunismi võitlusega religiooni ja selle keskse idee vastu. Berdjajevi järgi religiooni alus on rajatud jumal-inimlikule, «teandrilisele» mütidile. Müüt ei tähenda siin seda, mis oleks vastuolus tegelikkusega, vaid seda, mis sügavamalt ja adekvaatsemalt kui mõiste võib hõlmata olemise realiteeti ning seda väljendada. Järelikult puudutab asi kristliku religiooni müstilist tõe, millega on seotud inimisiku väärtus ja väärikus. Teisisõnu, tõesid Jumala ja inimese kohta, Jumala näo kohta inimeses, Jumala poja lihakssaamise kohta. Selles müüdis on meil latentselt täiuslik tarkus; me leiame selles samuti «vää», mis lepib kõik inimliku elu konfliktid ja vaigistab mured. Kristlik jumal-inimlik ilmutus kogu oma ulatuses on inimese patuse loomuse poolt üksnes vaevaga mõistetav. Kristlik õpetus inimesest pole veel küllaldaselt arenenud või ellu rakendatud. Kristlik tsivilisatsioon kannab endas sisemist ebatäiuslikkust, mis on tingitud inimese patusest loomusest. Sealt on tulnud paratamatult sellesse tsivilisatsiooni antropotsentriline joon. Saatuslik protsess on saanud alguse: kristliku «teandrilise» müüdi moondumine.

Marxile on lähtepunktiks Feuerbachi filosoofia, antropoloogia, mille järgi inimene on saanud jumalaks. Oma ateistliku õpetuse tarbeks on Marx võtnud üle kogu Feuerbachi argumentatsiooni. Kuid ta on süvendanud kristliku teandrilise müüdi moonutamist ning kaotanud Feuerbachi usu inimesse kui jumalusse. Tema käsitus ei ole enam antropotsentriline, vaid sotsio-tsentriline ning üdini proletarotsentriline. Jumalik olemine ning selle peegeldus kaovad tema inimesepildist. Inimene muutub Marxile ühiskonna peegelduseks. Inimene on oma keskkonna, oma ajajärgu majanduse ja oma klassi produkt. Inimene on teisendatud ühiskonna ja oma klassi funktsiooniks. Ta on klassi poolt välja tõrjutud ning kadunud kui reaalsus ja kui olemine. Kui klassid on tühistatud, kaotab inimindiviid oma hämara eksistentsi: ühiskondlik kollektiiv, kommunistlik ühiskonnakord saab siis inimliku eksistentsi kandjaks. Inimisiku hävitamine on

¹¹ Wahrheit und Lüge des Kommunismus.

jumalasalgamise, inimese jumalanäolisuse ning vaimse alge eitamise tagajärg.

Elava Jumala eitamine viib ühiskondlikule ebajumalakummardamisele. Kummandatakse uut jumalust: ühiskondlikku kollektiivi. Ühiskondlik kollektiiv, mida nüüd austatakse, asendab ühekorraga Jumalat ja inimest. Teadvuse kese on nihutatud. Isiklik teadvus kaob, nagu ka isiklik mõistus ja isiklik vabadus. Nende asemele tulevad kollektiivne teadvus, kollektiivne mõistus ja kollektiivne vabadus.¹²

Marksismis kätkeb ka demonlik element, millest tuleneb tema võitmatu dünaamilisus. Marx usub, et hea teostab end kurja kaudu, et valgus emaneerub pimedusest, et vabadus sünnib paratamatusest. Kuri peab kasvama nagu pimeduski, selleks et valgus saaks tööpoolest mõjule pääseda. Nõnda on Marx kujutanud sotsiaalse protsessi dialektikat. Töötajate olukord kapitalistlikus ühiskonnas peab halvenema. Kättemaksu ja vägivalda ettevalmistused peavad kasvama. Kui see protsess saavutab oma kõrgpunkti, lööb revolutsiooni tund ning kapitalistliku ühiskonnakorra varisemine on kindel.

Marx soovis, et töötav klass, mis on empiiriline tegelikkus, omandaks «proletaarse teadvuse». Kui see on omandatud, siis annab tööliste rahulolematu vaba voli kadeduse, vihkamise ja kättemaksu tunnete.

Selle nurga alt me mõistame samuti töötajate ja proletaarlaste vahelist erinevust. Töötaja on inimene, kelle elu on pühendatud tööle. Töö aga on oma olemuselt püha. Proletaarne pole mitte üksnes töötaja, vaid selline töötaja, kes on haaratud proletariaadi messiaanlikust ideest ning selle võimust tulevikus. Proletariaat pole empiiriline tegelikkus, vaid idee. Marksism, mis tunnistab kõige nalivsemat materialismi, lõpetab sellega, et näitab end idealismi ühe äärmusliku vormina.

Kommunismi materialistlikku sümbolikat ei tule võtta sõnasõnalt. See on konventsionaalset laadi, olles abinõu võitluses kristluse ja religiooni vastu. Tegelikult on kommunism spiritualistlik ja idealistlik materialism, mis spiritualiseerib mateeria. Kuid tema spiritualism on pime ja jumalakartmatu.

Kommunistlik majandusalane mõtlemine on samuti erilaadne. Sellel on spiritualistlik ja metafüüsiline iseloom ning ta pretendeerib Jumala ja vaimse elu asendamisele. Kommunismi tehnika-vaimustusel on samuti eshatoloogiline loomus.

¹² N. Berdiaeff. *Au seuil de la nouvelle époque*. Paris, 1947.

Kommunismiideed lõhestavad fundamentaalsed vastuolud. Ühelt poolt on inimene vaimustatud maailma ümbertegemise ja sel kombel üliinimliku aktiivsuse vallandamise mõttest. Teiselt poolt teeb ta teoks maapealset paradiisi, demokraatlikku riiki, kus kogu elu vähima detailini on ratsionaliseeritud.¹³

Kommunismi ei saa mõista, kui teda vaadelda üksnes kui sotsiaalset süsteemi. Kirglikku antireligioosset propagandat ja religiooni tagakiusamist ei ole võimalik täielikult mõista, kui kommunismi ei vaadelda ühe religiooniliigina, mis tahab asendada kristlust. Ainult religioon, mitte majanduslik ja poliitiline doktriin, võib pretendeerida absoluutsele tõe ja eksklusiivsusele ilma mingi konkurentsiita. Kommunism kiusab taga kõiki teisi religioone, sest ta tahab ise olla religioon. Uus religioon teostab end vägivalla ja sunduse abil. See on religioon, mis eitab transsendentset maailma. Ning just seepärast on ta spiritualistlik ja müstiline.

Kommunistlik riik eraldub selgelt sekulariseeritud riigist. Tal on «püha» ning «teokraatlik» loomus ning ta on võtnud üle vene kiriku funktsioonid. Ta ei nõua alistumist mitte üksi «keisri kohule», vaid samuti Jumala omale.

Kommunismi pseudoteokraatlik loomus määrab ära kogu ta struktuuri. Selles monistlikus riikkondlikus süsteemis ei või olla erinevust riigi, kiriku ja ühiskondliku korra vahel. Seepärast ei saa selline riik enam kirikut sallida. Kui ta seda siiski sallib, siis ainult oportunistlikel kaalutlustel ning sellel võib olla ainult ajutine loomus.

Kristlusel pole õnnestunud teostada tõe maailmas. Kristlus on end teostanud kas sümboolselt-konventsionaalselt teokraatia kujul, mis eitab vabadust — iga tõelise teostamise põhitingimus —, või dualistliku eluviisi problemaatilises vormis, nagu see on ilmenenud kaasaegses usuliselt halvatud Euroopas. Olles moonutanud kristluse sotsiaalse tõe teostamist, on kommunism sellele nii karistus kui kohtuotsus.

Kommunism on täis apokalüptilist vaimu. See apokalüpsis ei tähenda üksnes ajaloo lõppu. Apokalüpsis on ka ajaloo sees. Moodne maailm ei ole tervik, mis oleks suletud iseendasse ning mida ei puudutaks igavik. Lõpp on alati lähedal. Aeg on alati kontaktis igavikuga. On olemas ajajärke, mil tuntakse erilise teravusega, et seistakse igaviku ees. Sellistel eshatoloogilistel aegadel ei toimu kohtuotsus ajaloo üle, vaid ajaloo sees. Kommunism on

¹³ F. Lieb. *Russland unterwegs, der russische Mensch zwischen Christentum und Kommunismus*. Bern, 1945.

üks selline kohtuotsus. Ta on ühekorraga hävitus ja lõpuleviimine. Tõde, mis kogu oma toreduses ja ilus ei saanud teostuda Jumala aus, teostub nüüd julmuses ja inetuses. See on vaime inetus ja kõlbeline inetus. Sügav kaastundetud ja halastuse puudumine on Berdjajevi järgi kommunismile omased jooned.¹⁴

Kuidas on võimalik vene kommunistlikust religioonist võitu saada?

Küsimusele, kuidas astuda vastu uuele kommunistlikule religioonile, vastab Berdjajev, et eelkõige tuleb kommunistlikus õpetuses püüda eristada tõde ja valet.

Kõik katsed restaureerida kapitalistlikku ühiskonnakorda ning vastandada kodanlikku tsivilisatsiooni kommunistlikule on määratud nurjumisele. Individualistlikud ja liberaalsed põhimõtted on enda üle elanud ning neil pole enam elujõudu. Kui relatiivsed väärtused suurendavad oma pretensioone absoluutsusele, siis peavad neile vastama tõesed ja absoluutsed põhimõtted, mitte aga teised relatiivsed väärtused. Kui ajalik tõstab mässu igavese vastu, siis peab sellele vastu seisma igavene, mitte aga teine ajalik, mis pole küll põhjusega kutsunud esile reaktsiooni. Tarbetu pingutus on võidelda kommunismi vastu ideede abil; ainult religioossed realiteedid võivad tagasi hoida kommunismi rünnakut.

Berdjajevi järgi on marksism vale juba selle tõsiasi pärast, et mitte ainult Jumala idee, vaid Jumal ise eksisteerib vääramatu tegelikkusena.¹⁵

«Integraalsele materialistlikule kommunismile» tuleb vastu seada «integraalne kristlus», mitte kõikuv ja allakäinud retooriline kristlus, vaid uus kristlus, mis suudab teostada igavest tõde ühtse elu, ühtse kultuuri ja ühtse sotsiaalse õigluse perspektiivis.

Kristliku ühiskonnakorra tulevik sõltub kristluse suutelisusest loobuda kapitalismi ja ühiskondliku vale toetamisest ning põhimõtteliselt asuda jumalakartmatu kollektiivi ja maapealse paradiisi nimel kommunistide poolt otsitud teele, kuid selle erinevusega, et kristlased võivad realiseerida selle mõtte Jumala ja Kristuse nimel. Et töötav klass asub ateistliku õpetuse külvamiseks soodsates tingimustes ning et *atheismus militans* on tõepoolest saanud «opiumiks rahvale», selle eest ei või panna vastutust kandma

¹⁴ Wahrheit und Lüge des Kommunismus.

¹⁵ E. Porret. La Philosophie chretienne en Russie, Nicolas Berdiaeff. Neuchatel, 1944.

revolutsioonilise sotsialismi jutlustajaid, küll aga kristlasi ja kogu kristlikku maailma.¹⁶

Kristlased, kes end sageli näitavad pseudokristlastena, on meie ajajärgul kommunismi edusammude põhjuseks, mitte kristlik tõde ega kristlik õpetus. Omand, mis enese ellurakendamise asemel teiseneb konventsionaalseks retoorikaks, tervikuna toetades kurjust ja ülekohut, kutsub esile õigustatud mässu. Kristlased kodanlikul ajajärgul on loonud silmanähtavalt rasked elutingimused töötavale klassile ning teinud sel teel kristlusele suurt kahju. Ülekohus on kutsunud esile rõhutud ja kooramatute mässu.

Kristlased ei esine kommunismi palge ees mitte ainult igavese ja absoluutse tõe kandjatena, vaid õnnetuseks on nende positsioon ka reeturi oma. Nad on põlanud ära ja lükanud tagasi neile usaldatud tõe. Kommunistid teostavad oma tõe ja suudavad kõigi asjaolude juures edendada seda. Kristliku tõe teostamine on lõpmatult raskem kui kommunistliku idee oma. Kristlastelt ei nõuta vähem kui kommunistidelt, vastupidi — neilt nõutakse enam.¹⁷ Ent asjaolu, et kristlased on tõe teostamisele pühendunud tublisti vähemal määral, pole pandav süüks kristlikule tõe, küll aga kristlastele, kes on selle tõe vääritud kandjad. Ajaloo traagika seisneb selles, et tõeline kristlus pole pääsenud võimule ning maksvusele maailmas. Tänapäeva maailmas võimutseb ja domineerib pseudokristlus. Maailm on kristlikust tõest eemale pöördunud.

Kõik meie maist elu rusuvad konfliktid saavad leida lahenduse ainult kristluse alusel. Kommunism on lahendanud pinget indiviidi ja ühiskonna vahel indiviidi allutamise ühiskonnale. Konflikt aristokraatliku ja demokraatliku printsiibi vahel lahendub aristokraatliku printsiibi radikaalse eitamise läbi. Ainult kristlus tunneb saladust, mis lubab ühendada indiviidi ja ühiskonna, aristokraatliku printsiibi ja demokraatliku printsiibi. Kui integraalne kristlus ei saavuta võitu ning kui ei toimu uuendust mitte üksi eliidis, vaid ka massides, vallutab ateistlik kommunism maailma.

Maailm on teelahkmel. Me ei tea, millise tee ta valib. Lahendus on üks vabaduse saladusi. Kuid Berdjajevi arvates pole meil põhjust olla liiga optimistlikud. Kristluse ülesanded on pakilised. Tulevik kuulub töötavale massile. See on maailma vältimatu saatus. Ning selles nähtuses peitub sügav õiglus. Kõik sõltub sellest, millise vaimu lasteks need massid saavad ja kelle nimel loovad nad uusi eluvorme: Jumala ja Kristuse nimel või inimkollektiivi nimel, millest nad on teinud oma jumaluse. See on tänapäeval vene rahva küsimus Läänele.

¹⁶ H. Eckhardt. Russisches Christentum. München, 1947.

¹⁷ H. Ehrenberg. Ostliches Christentum. München, 1922.

Mõningad Berdjajevi religioosest mõtlemisest
ammutatud teesid

8

1. Berdjajev nimetab end religioosse ja spiritualistliku eksistent-sialismi esindajaks. Analoogilist religiooset eksistentsialismi väi-dab ta leiduvat Pascalil ja Kierkegaard'il. Heideggeri ja Sartre'i tüüpi eksistentsialism ei saavat vene mõtlemises eksisteerida, sest venelased on Dostojevski vaimsed lapsed. Vene mõtlemine on his-torisoofiline, sest messiaanlik ootus püsib elavana. Eriti just vene kommunismis.

2. Vabaduse ja isiksuse printsiibi osaduse printsiibiga ühendamist võimaldav religioosne alus kätkeb venekeelses mõistes *sobornost* 'katoolsus, ühtsustunne'. *Sobornost* ei asu väljaspool inimest mingi väljastpoolt tuleva autoriteedina. *Sobornost* asub inimisiksuses ja määrab nii-öelda tema osaduskvaliteedi, tema elu Pühas Vaimus.

3. Berdjajevi järgi on tegemist «religiooni sotsiomorfismi» ülefa-misega; see tähendab sotsiaalsete tingimuste survet inimestele, et nad ei oleks sunnitud elama orjadena. Selline sotsiomorfism on üks ateismi ilmutumise põhjusi.

4. Manihheismi tüüpi dualism on Berdjajevile võõras. Ta ei tun-nista dualismi vaimu ja materia vahel ega usu, et material oleks iseseisev reaalsus. Kurja lätteks pole materia iseseisev reaalsus, nagu arvas Plotinos, vaid see on vaimus endas. Berd-jajevi dualism puudutab vastuolu vabaduse ja paratamatuse vahel, vaba vaimu mõistusepärase maailma ning loodusest paratamatult sõltuvate nähtuste välismaailma vahel.

5. Vene religioosne mõtlemine on — ning selles on Berdjajevi järgi tema ülimalt algupärane panus — käsitlenud teandrismi mõistet (inimene-Jumal), mida Lääne kristlikud teoloogid vaevalt mõistnud on ning mis nende keeltes on raskesti edastatav. See mõiste sisaldab kahe loomuse — jumaliku ja inimliku — ühendust ja vastastikust mõju, mis on teoks saanud Kristuse isikus. Berdjajevi järgi saab selline ühendus teoks inimeses ja ühiskon-nas ajaloo tulevases ephhil. Inimese loomus on konsubstantsiaalne Jeesuse Kristuse inimliku loomusega. Seda ühendust peab väljen-dama peale indiviidi ka ühiskond. Teandrisim eeldab inimesel erilist loovat aktiivsust, millel on nii kultuuriline kui religioosne ulatus.

6. Berdjajevi järgi tuleb meeles pidada, et vene ortodoksia pinnal esilekerkinud religioosetes otsingutes ja mõtlemises on püüdlus tuleviku poole Püha Vaimu juhtimise all ning et prohvetlik ja eshatoloogiline element olid siin tugevamad kui Lääne kristluses.

7. Berdjajevi järgi on kirik sageli teatanud oma seisukohti alles *post factum*. Sellest järgneb, et kristlus on kaotanud oma mes-

siaanliku teadvuse, on eksinud oma tulevikku suunatud missiooni vastu ning pöördunud eksklusiivselt mineviku poole.

8. Berdjajevi järgi võib isegi kaitsta Nõukogude poliitilise struktuuri põhimõtet, ilma et sealjuures oleks vaja tunda mingit sümpaatiat nõukogude revolutsiooni vaimse ja kultuurilise resultaadi suhtes või sulgeda silmi selle hädaohu ees, et see muudab inimesed resigneerunud orjahingedeks.¹⁸

9. Kui vaadelda kaasaegset kriisi süvenenumalt, siis Berdjajevi järgi tuleb meeles pidada, et võidu depersonaliseerumise ja dehumaniseerumise üle, mis ähvardavad praegusel ajal maailma, võib tagada ainult kristlik renessanss, mis ühendab endas isiksuseprintsipi ja osaduseprintsipi.

10. Berdjajev usub inimeste teadvuse teisendamise võimalusse, vaimsesse revolutsiooni, väärtuste ümberhindamisse ja inimese vaimsesse ümberkasvamisse. Uuendatud siseeluga inimesed mõistaksid siis maailma uuel viisil.

¹⁸ Vrd E. Brunner; Amsterdami ülemaailmsel oikumeenilisel kongressil 30. VIII 1948, rõhutas ta oma sõnavõtus «Inimese massistumise probleemi analüüs», et kommunism on teinud täpse diagnoosi, kuid teraapia on vale.

Hjalmar Pöhl
Tõlkinud Kalle Kasemaa

CONTENTS

Basques, Catalans, Estonians	<i>Jüri Talvet</i>	899
Four stories	<i>Franz Kafka</i>	904
On two types of society: A letter to a distant friend	<i>Emil Michel Cioran</i>	918
Emanuel Swedenborg will come back	<i>Lars Gyllensten</i>	939
A tale of Perilla and Nereus's love	<i>Emanuel Swedenborg</i>	949
Self-centred and spinning a yarn	<i>Arvo Valton</i>	956
On compromises	<i>Uku Masing</i>	960
The myth of mental illness. I	<i>Alo Jüriloo, Vaino Vahing</i>	966
Discussions on the formation of the Estonian national university	<i>Helmut Piirimäe</i>	988
Grain crop and visual judgement	<i>Evald Laasi</i>	1002
Lend-lease and the Western Front	<i>Toe Nõmm</i>	1017
What an old foe	<i>Margus Laidre</i>	1024
On the history of translation of the Finnish Bible	<i>Osmo Ikola</i>	1043
Our architectural legacy	<i>Hanno Kompus</i>	1053
On representative architecture	<i>Hanno Kompus</i>	1059
Review: Aleksander Krawczuk. Trooja sõda: Müüt ja ajalugu. Poola keelest Olev Jõgi. Tallinn, Eesti Raamat, 1989.	<i>Ain Kaalep</i>	1067
Discussion: Toomas Paul. Juhatus Uku Masingu juurde. — Akadeemia, nr 5, 1989.	<i>Albert Soosaar</i>	1070
Editorial note. Summaries		1075
The origins and significance of Russian Communism. VII	<i>Nikolai Berdyayev</i>	1089

СОДЕРЖАНИЕ

Баски, каталоны, эстонцы	<i>Юри Тальвет</i>	899
Четыре рассказа	<i>Франц Кафка</i>	904
О двух типах общественного устройства: Письмо далекому другу	<i>Эмиль Мишель Сиоран</i>	918
Эмануэль Сведенборг возвращается вновь	<i>Ларс Гилленстен</i>	939
История любви Периллы и Нереуса	<i>Эмануэль Сведенборг</i>	949
Пророк для самого себя	<i>Арво Валтон</i>	956
О компромиссах	<i>Уку Мазинг</i>	960
Миф о психической болезни. I	<i>Ало Юрилоо, Вайно Вахинг</i>	966
Дискуссия по поводу образования эстонского национального университета	<i>Хельмут Пийримяэ</i>	988
Урожай и глазомер	<i>Эвальд Лаази</i>	1003
Ленд-лиз и Второй фронт	<i>Тоз Нымм</i>	1018
Старый враг	<i>Маргус Лайдре</i>	1024
Из истории перевода финской Библии	<i>Осмо Икола</i>	1043
Наше строительное наследие	<i>Ханно Компус</i>	1053
О представительной архитектуре	<i>Ханно Компус</i>	1060
Резюме: Aleksander Krawczuk. Trooja sõda: Müüt ja ajalugu. Poola keelest Olev Jõgi. Tallinn, Eesti Raamat, 1989.	<i>Айн Каалеп</i>	1067
Дискуссия: Toomas Paul. Juhatus Uku Masingu juurde. — Akadeemia, nr 5, 1989	<i>Альберт Соосаар</i>	1071
От редакции. Резюме		1075
Истоки и смысл русского коммунизма. VII	<i>Николай Бердяев</i>	1089

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 1 rubla